

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 29 • Nummer 3-4 • 2022

TEMANUMMER: Deltagande forskning i socialt arbete

Förord: Deltagande forskning i socialt arbete

Sabine Gruber, Kristina Gustafsson & Johanna Sköld 259-268

Kontext och deltagande kunskapsprojekt – en kritisk reflektion

Tove Samzelius 269-284

Delaktighet i forskningsprocessen – PAR i en samtida kontext

Magdalena Elmersjö, Evelina Hoffmann, Katarina Hollertz & Sara Hultqvist
285-304

”Som erfarenhetsforskare, då är man med och bestämmer i forskningsprojektet”
– en autoetnografisk studie om en gemensam forskningsprocess

*Lill Hultman, Fredrik Sandman, Jeanette Nelson, Mikael Åkerlund, Lena von Koch
& Malin Tistad* 305-324

Samskapande processer – om makt, ansvar och epistemisk rättvisa i deltagande forskning

Kristina Bromark, Ylva Spånberger Weitz, Sara Erlandsson & Ulla-Karin Schön
325-344

Forskningscirklar med hemtjänstmottagare och personal – en metod för att öka
förståelsen för vad kvalitet i hemtjänst innebär

Ann-Christine Larsson & Annsophie Mahrs Träff 345-361

Projektfierad forskning – om följeforskning i ett småskaligt arbetsmarknadsprojekt

Peter Hultgren 363-382

Gestaltade erfarenheter i biografi, vittneslitteratur och litteratur

Susanna Alakoski 383-397

Nya böcker 399-413

TEMANUMMER

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig tidskrift, Avdelningen för socialt arbete, IKOS, Linköpings universitet,
601 74 Norrköping Hemsida: <https://liu.se/artikel/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Magnus Dahlstedt, tel. 011-36 32 37, e-post magnus.dahlstedt@liu.se

Korresponderande redaktör:

Biträdande professor Karin Osvaldsson Cromdal, tel. 011-36 36 74
e-post socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Elise Johansson Jansson, e-post elise.johansson.jansson@liu.se

Redaktionsledamöter:

Susanna Alakoski, Magnus Dahlstedt, Susanne Kelfve, Martin Klinthäll, Anna Lundberg,
Catrin Lundström, Dimitris Michailakis, Karin Osvaldsson Cromdal, Johanna Sköld,
Karsten Åström

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö;
Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm;
Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö
Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr
Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur
Box 311 20, 400 32 Göteborg
Tel: 031-743 99 05
maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros

Layout: RPform

Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm

ISSN: 1104-1420

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Förord

Deltagande forskning i socialt arbete

Det här temanumret handlar om deltagande forskning inom socialt arbete samt det socialvetenskapliga fältet i en vidare bemärkelse. Deltagande forskning är en samlingsterm för forskningspraktiker som tar avstamp i socialt engagerad samhällsvetenskap, som eftersträvar mobilisering och förändring och som drivs av en ambition att göra forskning tillsammans med dem som är berörda av den. Deltagande forskningsansatser samlas under en rad olika benämningar, som exempelvis *aktionsforskning* (Swedner 1982), *samhällsarbete* (Sjöberg & Turunen 2018), *brukarorienterad forskning* (Beresford 2021, även recenserad i detta nummer av Sara Hultqvist), *deltagande aktivistisk forskning* (lisahunter m.fl. 2013), *praktiknära forskning* (Uggerhøj 2011), eller *medborgarforskning* (Kasperowski & Kullenberg 2018). Denna variation i hur deltagande forskningsansatser benämns återspeglas även i bidragen i det här temanumret. I flera av bidragen talar författarna även i termer av participatory action research (PAR). Det som förenar de olika benämningarna och ansatserna är just de deltagande dimensionerna, att det rör sig om forskningspraktiker som eftersträvar att kunskap och förståelse nås i samspel och ömsesidigt utbyte mellan forskare och forskningsdeltagare, med målsättning att forskning ska vara användbar för samtliga involverade. Signumet för sådan forskning är alltså att den görs tillsammans med och inte om människor. Deltagande forskning rymmer ofta kritik mot konventionella metodologiska ansatser, vilka snarare bygger på att hålla isär kunskapsproduktion, forskningsobjekt och kunskapens tillämpning och därmed ofrånkomligt skapar asymmetriska relationer mellan forskare och det som beforskas (Bergdahl & Andersson 2022; Bertilsdotter-Rosqvist m.fl. 2021; lisahunter m.fl. 2013).

De former av deltagande forskning som står i fokus för detta nummer utmanar vetenskapliga ideal som grundas i idéer om objektivitet och distans, liksom upprätthållandet av gränser mellan individ och samhälle, mikro och makro, aktör och struktur, teori och praktik. Det var dessa dominerande tankar om vikten av att

upprätthålla forskningens skarpa gränsdragningar gentemot andra former av kunskapsproduktion som Kurt Lewin (1946), en av förgrundsgestalterna inom aktionsforskning, kritiserade så kraftfullt i 1940-talets USA. Hans ståndpunkt var att den samtida samhällsvetenskapen var alldeles för abstrakt och distanserad för att kunna hantera de utmaningar som det amerikanska samhället då stod inför med omfattande klassmotsättningar och rasism. Liknande kritik har framförts av feministiska forskare som kämpat för att upphäva hierarkiska relationer mellan forskare och forskningsobjekt och som eftersträvat forskningsmetoder som vilar på deltagande, ömsesidigt lärande och en upplösning av dikotomin jag/forskaren och den andre (Abu-Lughod 1990). Inte minst har de visat hur könsblind forskningen varit, med följd att kvinnors levnadsvillkor uteslutits av de manligt kodade vetenskapliga idealen (Keller 1985).

Deltagande forskning syftar därmed inte bara till att försöka förstå världen, den handlar också om att arbeta i världen för att kunna förändra den och att möta de problem som samhället brottas med vid olika historiska tidpunkter (lisahunter m.fl. 2013). Det är dessa ambitioner som ligger till grund för det här temanumret och som genomsyrar texterna med konkreta exempel på samtida deltagande forskning. Magdalena Elmersjö, Evelina Hoffman, Katarina Hollertz och Sara Hultqvist reflekterar över PAR och sina erfarenheter från ett pågående forskningsprojekt. Ann-Christine Larsson och Annsophie Mahrs Träff beskriver hur de genomför deltagande forskning med forskningscirklar som metod, medan Peter Hultgren närmar sig deltagande forskning utifrån olika dilemman som är förenade med följeforskarrollen. Kristina Bromark, Ylva Spånberger Weitz, Sara Erlandsson och Ulla-Karin Schön diskuterar i sin tur ett antal dilemman som är förenade med att inkludera praktiker och brukare på samma villkor i ett forskningsprojekt. Tove Samzelius gör en kritisk reflektion över sina erfarenheter av ett deltagande kunskapsprojekt för ensamstående mödrar i Storbritannien, och Lill Hultman, Jeanette Nelson, Fredrik Sandman, Mikael Åkerlund, Lena von Koch och Malin Tistad undersöker genom autoetnografi hur delaktighet och känslor av tillhörighet skapas eller uteblir i olika kontexter och situationer för vuxna personer som lever med förvärvad hjärnskada.

Deltagande forskning då och nu

Inom det socialvetenskapliga fältet finns en lång tradition av deltagande forskningspraktiker. I socialt arbete låter de sig spåras tillbaka ända till ämnets pionjärer (Swedner & Swedner 1995). Ett av dessa spår går till Jane Addams arbete med Hull-House, som hon initierade i Chicago omkring sekelskiftet 1900 (ibid.). Hull-House var del av den så kallade settlementrörelsen som initierades i London på 1880-talet, där välutbildade kvinnor och män från medelklassen bosatte sig i fattiga bostadsområden för att bedriva socialt förändringsarbete. I Hull-House bedrevs olika verksamheter för barn, politiskt, fackligt och kulturellt arbete, baserat på ett medlemskap

av Addams och hennes kollegor. Addams dokumenterade utförligt vad som gjordes i Hull-House och skrev mycket om det förändringsarbete som genomfördes där. Settlementrörelsen fick även stor spridning i Europa. Ett exempel i svensk kontext är Birkagården i Stockholm, som startades 1912 av Natanael Beskow och Ebba Pauli. Där arbetade även pedagogen och författaren Emilia Fogelklou, som tog med sig erfarenheterna av det konkreta sociala arbete som utfördes med fattiga och socialt utsatta barn på Birkagården när hon började undervisa på Socialinstitutet i Stockholm (Halldén 2016).

Deltagande forskning har alltså sedan länge varit framträdande i den svenska forskningen i socialt arbete, inte minst under 1960- och 1970-talen (Kristiansen 2016; Sjöberg & Turunen 2018; Wahlberg 2013). Forskare drivna av ett socialt engagemang genomförde då tillsammans med socialarbetare, boende i bostadsområden, institutionsplacerade och socialt marginaliserade grupper en rad gemensamma projekt för att tillsammans ta initiativ till förändring och producera kunskap om de berörda situation.

Två av de mer omtalade exemplen från dessa decennier är Barnbyn Skå (Börjeson 1977; Eliasson m.fl. 1977) och Östergårdsprojektet i Malmö (Andersson m.fl. 1975). På Barnbyn Skå bedrevs aktionsforskning tillsammans med de familjer som bodde där, först under ledning av Gustav Jonsson och därefter Bengt Börjeson. Den kunskap och de erfarenheter som genererades i detta arbete fick också betydelse för den socialpolitiska utvecklingen i Sverige, särskilt den sociala barnvården. Östergårdsprojektet, i sin tur, initierades av en grupp socialarbetare som larmade om en omfattande social problematik och fattigdom i bostadsområdet Östergården, vilket resulterade i att Malmö kommun finansierade ett projekt för att bedriva socialt samhällsarbete i Östergården. Till projektet knöts såväl forskare som studenter i socialt arbete, däribland Harald Swedner, för att i nära samarbete med socialarbetare följa och analysera det förändringsarbete som genomfördes i området (Swedner 1982).

Efter de politiskt dynamiska och progressiva åren, som i hög grad präglade 1960- och 1970-talen, utvecklades deltagande forskning i riktning mot att präglas mer av konsensus än konflikt. Andra, mer ekonomiska än samhällskritiska, ideal gavs företräde i forskningsprocessen, såsom konkurrens, innovation och produktivitet, framför samhällskritik med fokus på strukturella maktrelationer. Uppmärksamheten riktades mot partnerskap, nätverk, kluster och nyskapande system (Aagaard Nielsen & Svensson 2006; Turunen 2009). Det fick som konsekvens att fältexperiment initierade av forskare och samhällsarbete i form av gräsrotsinitierade projekt, för att tala med Harald Swedners (1982) begrepp, fick svårt att få gehör (Kristiansen 2016; Sjöberg & Turunen 2018). I denna utveckling etablerades efterhand två riktningar för deltagande forskningspraktik i Sverige. Dessa har även beskrivits i termer av *elitistisk* respektive *demokratisk* deltagande forskning (Wahlberg 2013). Den elitistiska

ansatsen karaktäriseras, enligt Staffan Wahlberg (ibid.), av att forskningen initieras uppifrån, det vill säga från myndigheter, stat och företag och företrädesvis stöder starka grupper, såsom exempelvis arbetsgivare. Karaktäristiskt för den *demokratiska* ansatsen är snarare att den initieras underifrån och stödjer marginaliserade grupper (Wahlberg 2013). Det som skiljer dessa två ansatser åt är alltså i hög grad relaterat till olika ideologiska positioner (Iisahunter m.fl. 2013; Popple 2015).

Den här förändringen över tid, från deltagande forskning med kritiska och politiska förtecken till en i hög grad konsensusinriktad forskning, sätter fingret på den politiska och ekonomiska kontextens betydelse för hur deltagande forskning möjliggörs. Att den politiska och ekonomiska samhällskontexten skapar såväl möjligheter som barriärer för projekt med ambition att inkludera marginaliserade grupper och deras organisationer diskuteras även av Samzelius i detta nummer. I artikeln *Kontext och deltagande kunskapsprojekt – en kritisk reflektion* ger hon konkreta exempel på detta utifrån en brittisk kontext.

Under senare år har det uppstått ett nyväckt intresse för deltagande forskningsansatser, drivet av ett engagemang för att förändra människors ojämlika livsvillkor och att motverka samhällets orättvisor. I Sverige syns det bland annat i en rad nya publikationer som argumenterar för att socialt arbete grundat i principer om social rättvisa, mänskliga rättigheter och jämlikhet även kräver forskningspraktiker som kännetecknas av dessa principer och värden (Bergdahl & Andersson 2022; Bertilsdotter-Rosqvist m.fl. 2021; Denvall m.fl. 2016; Gruber & Lundberg 2020; Sjöberg & Turunen 2018). Vi ser det även i en rad pågående projekt runtom i landet, där forskning och kunskapsproduktion bedrivs i nära samarbete mellan forskare och forskningsdeltagare, och där såväl forskningsproblem som kunskapsspridning görs till gemensamma angelägenheter. Några av dessa ansträngningar illustreras och diskuteras i det här temanumret. I artikeln *Delaktighet i forskningsprocessen – PAR i en samtida kontext* står svensk äldreomsorg i fokus. Här diskuterar författarna samskapande forskning som en demokratiseringsprocess och reflekterar över relationen mellan forskare och personal som arbetar i äldreomsorgen. Äldreomsorgen är även sammanhanget för bidraget *Forskningscirklar med äldre omsorgsmottagare och med omvårdnadspersonal – en metod för att öka förståelsen för vad kvalitet i hemtjänst innebär*. På uppdrag från kommunpolitiker har författarna till detta bidrag genomfört forskningscirklar med hemtjänstmottagare och omvårdnadspersonal med syfte att höja kvaliteten i äldreomsorgen. I artikeln reflekterar de över forskningscirkelns potential som metod. Uppdrag av det här slaget kan även förstås i skenet av senare decenniers förändrade policydiskurs, som alltmer gått i riktning mot ett avpolitiserat brukarinflytande. Det vill säga att brukarinflytandet rört sig från ett fokus på grupper och kollektiva ambitioner, till ett brukarinflytande som knyts till autonoma och kompetenta individer med ansvar för att hantera sina egna problem (Eriksson 2018).

Vid sidan av de förskjutningar som sker i villkoren för dagens deltagande forskning är det angeläget att också notera betydelsen av den prioritet som högskolor och universitet numera tilldelar publicering av forskning i internationella vetenskapliga tidskrifter. Det är en utveckling som drivs med målsättning att öka lärosätenas ”impact” och ”excellens” utifrån en konkurrenslogik där ”framsteg” mäts i form av bibliometri (Abrahamsson 2022). Denna utveckling riskerar att kraftigt undergräva incitamenten för deltagande forskning. Den senaste forskningspolitiska propositionen *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige* (2020/21:60) stakar dock ut nya möjligheter och lyfter särskilt fram forskningens betydelse för samhällsutveckling:

Universitet och högskolor har i uppgift att bedriva dels utbildning som vilar på vetenskaplig eller konstnärlig grund, dels vetenskaplig och konstnärlig forskning. I dessa uppgifter ingår ett ansvar att samverka med det omgivande samhället och verka för att kunskapsvinningarna kommer till nytta. Forskning, innovation och högre utbildning ska ytterst syfta till att främja hela samhällets utveckling och stärka samhällsbygget. Men kunskapen som skapas vid och sprids från lärosätena ska också bidra till bildning och till enskilda individers utveckling, samhällsengagemang och kritiska tänkande. (Prop. 2020/21:60 s. 124)

Med utgångspunkt i detta uppdrag aktualiseras ännu en gång frågan huruvida forskningens samhällsuppdrag ska uppfyllas genom forskning *om-för-med och/eller av* det omgivande samhället. I vilken grad detta möjliggörs avgörs dock ytterst av de strukturer, incitament och resurser som finns tillgängliga för att bedriva deltagande forskning.

Deltagande forskning initierad uppifrån eller nedifrån

Deltagande forskning som initieras uppifrån har i dag blivit mer dominerande eftersom de ekonomiska resurserna för forskning i väsentlig utsträckning öronmärks för att lösa vissa samhällsutmaningar. Detta märks inte minst i relation till de stora forskningsråden i Sverige, vars utlysningar i allt högre grad nischas och baseras på fördefinierade samhällsutmaningar. Bidragen från Bromark och medförfattare samt Elmersjö och medförfattare är exempel på projekt som finansierats av Fortes nationella program Tillämpad välfärdsforskning och illustrerar väl denna trend att styra samtida forskning. Det 10-åriga programmet har initierats av statsmakten med syfte att öka socialtjänstens vetenskapligt grundade kompetens. Mer konkret innebär det att programmet finansierar klient- och praktikhäna forskning inom socialtjänstens verksamhetsområden, med målsättning att den erhållna kunskapen omsätts i socialtjänstens arbete. Forskning förväntas med andra ord att lösa vissa utpekade samhällsutmaningar, även om de konkreta problemformuleringarna förväntas samskapas mellan forskare och avnämare för forskningen.

Liknande initiativ för att driva deltagande forskning förekommer allt oftare på såväl EU- som regional och kommunal nivå. Gemensamt för dessa initiativ är att samverkan görs till en grundförutsättning för forskningen, med målsättning att olika former av social utsatthet ska motverkas och marginaliserade gruppers livsvillkor ska stärkas (Mason 2000; Vesterberg 2016). Att på detta sätt peka ut primära målgrupper för forskningen är anmärkningsvärt och vittnar om ett uppifrånperspektiv som riskerar att undergräva olika former av delaktighet, så att endast de av majoriteten önskade förändringarna på individ- och samhällsnivå främjas (Mason 2000).

Ett konkret exempel på EU-nivå är EU:s ramprogram *Asyl, migration och integration* (AMIF). I detta program är, utöver kraven på deltagande och samverkan, problemen som behöver studeras fördefinierade och de primära målgrupperna (asylsökande och tredjelandsmedborgare) redan angivna. Därutöver anges krav på måluppfyllelse i form av förändring för de berörda målgrupperna, vilket ska redovisas med avgränsade mätbara indikatorer. Målen formuleras med akronymen SMARTa, det vill säga Specifika, Mätbara, Accepterade, Realistiska och Tidsbestämda indikatorer. Alltsammans är kontrollerat av en omfattande och kostsam byråkrati.

I det här temanumret problematiserar Hultgren vad som sker med delaktighet, makt och inflytande när projektstyrningen sker uppifrån. Även Larsson och Mahrs Träff uppehåller sig vid dessa frågor, där initiativet har tagits av en kommun som står inför utmaningen att öka kvaliteten i äldreomsorgen.

Trots att den uppifrån styrda deltagande forskningen öppnar upp för kritik av vem/vilka som har tolkningsföreträde i definitionen av samhällets utmaningar, liksom hur vi ska ta oss an utmaningarna och för vem det ska göras, finns det argument som talar för uppifrån definierade initiativ. Ett sådant argument handlar om att styrningen är förenad med krav på deltagande forskning, vilket i sin tur bidrar med en infrastruktur och resurser för samarbeten. Ett annat argument är relaterat till kravet att forskningen ska ta sig an de utmaningar som samhället står inför (exempelvis välfärdens utmaningar). Detta är angeläget för forskning i socialt arbete som är så nära sammankopplad med ett professionsfält, och där tillämpningsbarhet utgör en viktig dimension.

Forskningsprogram med samverkan som en central utgångspunkt kan framstå som både inkluderande och underifrån byggda, där brukares perspektiv ska ges stort inflytande. Men precis som Bromark och hennes medförfattare diskuterar i sitt bidrag tenderar en samverkan byggd på sådan grund att generera olika former av epistemisk orättvisa. Förändringsambitionen sträcker sig nämligen sällan längre än till förändringar inom det befintliga systemet. Med andra ord, ambitionen är inte att utmana den rådande ordningen.

Deltagande forskning som kunskap och handling

En återkommande utmaning i deltagande forskning handlar om relationen mellan kunskap och handling, nämligen ”den traditionella separationen av produktion av kunskap i en inomakademisk domän och handling i en utomakademisk domän i det omgivande samhället” (Kindblad 2022 s. 210). En grundläggande ambition för deltagande forskning handlar om att inte bara överbrygga utan också att rucka på denna motsättning (lisahunter m.fl. 2013). Ett första steg i detta arbete är att definiera forskning som en bland många former för att generera kunskap, likaså att även forskning omfattar praktisk kunskap och handling (Thomassen 2007). Metoder för att skapa kunskap, exempelvis enkäter, intervjuer och observationer är inte begränsade till den vetenskapliga praktiken, de utgör också centrala metoder för att skapa kunskap (dra slutsatser, fatta beslut, göra förändringar) inom andra praktikfält, om än med lite andra syften.

I grunden är skillnaden mellan forskningspraktik och andra praktiker inte så stor. Ändå vittnar flera av bidragen i det här numret om att det skaver mellan forskningspraktik och andra praktiker, och att det skapar ojämlika villkor. Utmaningen för deltagande forskning handlar därmed inte bara om att utmana traditionella normer för vetenskap, den handlar också om formerna för själva genomförandet. I synnerhet handlar det om att hantera de maktasymmetrier och kunskapsanspråk som deltagarna ställs inför. Bromark och medförfattare problematiserar exempelvis hur de utmaningar som ligger i att genomföra deltagande forskning ofta problematiseras utifrån den deltagande forskarens perspektiv, men inte utifrån de andra deltagarna. Detta förhållande återspeglas även i den tillgängliga litteraturen om deltagande forskning. Den dokumenterade kunskapen om hur deltagande forskning erfars av andra deltagare än forskare är således begränsad.

Förmågan och viljan att rucka på det tolkningsföreträde som forskare ofta ges eller tar sig är central inom deltagande forskning. Det handlar om att som forskare inta en betydligt mer ödmjuk position och att acceptera att inte vara den som bestämmer eller leder projektet eller studien (lisahunter m.fl. 2013). Samtidigt är det just anspråket att forskning ska bidra med vetenskapligt grundade slutsatser som är motivet och som ger legitimitet till varför forskning ska inkluderas i samhällsförändrande projekt. I temanumrets bidrag såväl som annan litteratur om deltagande forskning sägs forskarens roll vara att leda diskussioner, ta fram exempel från tidigare forskning, initiera teoretiska perspektiv, analysera, summera och publicera (t.ex. Bergdahl & Andersson 2022, även recenserad av Kristina Gustafsson i detta nummer). Detta markerar att forskaren trots andra ambitioner, å ena sidan ges ett större ansvar för projektet än övriga deltagare när det kommer till att hantera maktbalanser inom projektet och för att möjliggöra demokratiska arbetsformer och å andra sidan för de slutgiltiga resultaten. Så hur kan denna rollfördelning och maktasymmetri hanteras,

och hur kan de förhandlas i relation till de demokratiska och emancipatoriska värden som deltagande forskning vilar på? Fia Andersson (2022) diskuterar de här frågorna i termer av en skala från "insider" till "outsider" och konstaterar att alla positioner är giltiga så länge forskaren precis som andra deltagare är tydliga med detta och tar sin utgångspunkt i kritiska reflektioner om andra möjliga alternativ.

En annan utmaning för att genomföra deltagande forskning ligger i anspråket att arbeta med "verkliga" problem och att få fram "sanna" svar om hur det "verkliga" är. Akademisk forskning framställs genom sin systematik, noggrannhet i metoder och ständigt kritiska prövning som en källa till "sann" kunskap. På samma gång ifrågasätts forskningens förmåga att identifiera vad som är verkliga och relevanta samhällsproblem. Ett huvudargument för deltagande forskning är den styrka som ryms i att kombinera forskningens grunduppdrag med frågeställningar och problem som definierats av människor utifrån deras vardagliga liv och görande. Detta skapar dock en ambivalent hierarki mellan olika tolkningsföreträden och sanningsanspråk som måste klargöras och förhandlas på motsvarande sätt som frågan om roller och positioner.

Frågor om sanningsanspråk och tolkningsföreträde, liksom olika tolkningsmöjligheter diskuteras i Jacob Knage Rasmussens avhandling (2021) *"Hvem troede de jeg var?" Når tidligere børne-hjemsbørn læser deres journal – konflikter, håndteringsstrategier og potentialer* (recenserad av Johanna Sköld i detta temanummer). Rasmussen, dansk historiker, läser journalanteckningar tillsammans med sju tidigare barnhemsbarn och en av huvudfrågorna är just att utforska möjliga konflikter mellan berättelsen som framkommer i journalerna och de berättelser som barnhemsbarnen bär på.

Även Susanna Alakoskis forumtext *Biografi, vittneslitteratur, litteratur* uppehåller sig vid frågor om sanningsanspråk. Med utgångspunkt i biografiska berättelser resonerar hon kring vittneslitteratur och ställer den i kontrast till andra former av berättelser, exempelvis journalanteckningar och forskning.

Ett tredje område, avslutningsvis, som är centralt för genomförandet av deltagande forskning är etik. Deltagande forskning där demokratiska former, gemensamma mål, emancipatoriska och subversiva ambitioner är grundläggande föresatser, ställer kort sagt höga krav på tillit, förhandling och ansvarstagande. Därtill finns det en rad etiska utmaningar avseende uppdraget och dess långsiktiga mål. En fråga som ofta diskuteras i litteraturen är den osäkerhet som ligger i att involvera och engagera människor i deltagande forsknings- och förändringsarbete som ingen riktigt kan överblicka var det kommer att ta vägen. Om detta och mycket annat finns att läsa i detta temanummer. Med det önskar vi god läsning.

Sabine Gruber, Kristina Gustafsson & Johanna Sköld
Temaredaktörer

Referenser

- Aagaard Nielsen, K. A. & Svensson, L. (red.) (2006). *Action and interactive research: beyond practice and theory*. Shaker publishing.
- Abrahamsson, K. (2022). Folkbildning, medborgardialoger och makt: en utmaning för medskapande forskning. I: E. Bergdahl & F. Andersson (red.), *Deltagarbaserad aktionsforskning: tillsammans för kunskap, lärande och förändring* (s. 215–250).
- Abu-Lughod, L. (1990). Can there be a feminist ethnography? *Women & Performance: A Journal of Feminist Theory*, 5(1), 7–27.
- Andersson, F. (2022). Att tillsammans utforska den egna praktiken: aktionsforskning i specialläro- utbildningen. I: E. Bergdahl & F. Andersson (red.), *Deltagarbaserad aktionsforskning: tillsammans för kunskap, lärande och förändring* (s. 273–308).
- Andersson, G., Nilsson, B., Swedner, H., Ullerstam, M. & Werner, B. (1975). *Östergård: ett försök till social rehabilitering i ett slumområde i samband med dess byggnadstekniska sanering*. Statens råd för byggnadsforskning.
- Beresford, P. (2021). *Participatory ideology: from exclusion to involvement*. Bristol Policy Press.
- Bergdahl, E. & Andersson, F. (red.) (2022). *Deltagarbaserad aktionsforskning: tillsammans för lärande och förändring*. Studentlitteratur.
- Bertilsson-Rosqvist, H., Elmersjö, M., Kings, L., Djampour, P. & Herz, M. (red.) (2021). *Aktionsforskning: möjligheter, utmaningar och variationer*. Studentlitteratur.
- Börjeson, B. (1977). *Behandlingen*. AWE/Gebers.
- Denvall, V., Heule, C. & Kristiansen, A. (red.) (2016). *Social mobilisering: En utmaning för socialt arbete*. Malmö: Gleerups.
- Eliasson, R., Hessle, S. & Nykvist, P. (red.) (1977). *Familjebilder: en rapport från Skå om tre familjer, deras möte med samhället och vårdapparaten och deras kamp för att överleva*. Prisma.
- Eriksson, E. (2018). Brukarinflytandets politiska innebörder: konsensusorientering, individcentrering och avpolitisering i den nationella policydiskursen. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 25(2), 91–113.
- Gruber, S. & Lundberg, A. (2020). Aktivistisk forskning. I: M. Dahlstedt & S. Gruber (red.), *Metoder för forskning i socialt arbete*. Gleerups.
- Halldén, G. (2016). *Ett hem av solsken: Disa Beijer och barnträdgården som arena för socialt arbete*. Carlsson.
- Kasperowski, D. & Kullenberg, C. (2018). *Medborgarforskning och vetenskapens demokratisering: förväntningar, former och förtroende*. Formas.
- Keller, F. E. (1985). *Reflections on gender and science*. Yale university press.
- Kindblad, C. (2022). Social aktionsforskning för formering av demokratiska medborgare. I: E. Bergdahl & F. Andersson (red.), *Deltagarbaserad aktionsforskning: tillsammans för lärande och förändring*. Studentlitteratur (s. 187–214).
- Kristiansen, A. (2016). Forskning och social mobilisering. I: V. Denvall, C. Heule & A. Kristiansen (red.), *Social mobilisering: en utmaning för socialt arbete*. Gleerups.
- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34–46.
- lisahunter, Elke, E. & Gregory, M. (2013). *Participatory activist research in the globalised world: social change through the cultural professions*. Springer.
- Mason, S. Almgren (2000). *Life in the labyrinth: a reflexive exploration of research and politics*. Department of culture and media/ethnology.
- Popple, K. (2015). *Analysing community work: theory and practice*. Open University Press.
- Rasmussen, J. Knage (2021). "Hvem troede de jeg var?" Når tidligere børne-hjemsbørn læser deres

- journal – konflikter, handteringsstrategier og potentialer*, diss. Institut for historie, Syddansk Universitet & Danmarks Forsorgsmuseum.
- Sjöberg, S. & Turunen, P. (red.) (2018). *Samhällsarbete: aktörer, arenor och perspektiv*. Studentlitteratur.
- Swedner, G. & Swedner, H. (1995). *Pionjärer i socialt arbete: om Jane Addams och hemgården Hull House*. Liber Utbildning.
- Swedner, H. (1982). *Human welfare and action research in urban settings: essays on the implementation of social change*. Delegationen för social forskning.
- Thomassen, M. (2007). *Vetenskap, kunskap och praxis: introduktion till vetenskapsfilosofi*. Gleerups.
- Turunen, P. (2009). Nordic community work in transition. I: G. Strand Hutchinson (red.), *Community work in the Nordic countries: new trends*. Universitetsforlaget.
- Uggerhøj, L. (2011). What is practice research in social work: definitions, barriers and possibilities. *Social Work & Society*, 9(1), 45–59.
- Vesterberg, V. (2016). Exploring misery discourses: problematized Roma in labor market projects. *European Journal of Research on Education and Learning of Adults*, 7(1), 25–40.
- Wahlberg, S. (2013). *Samhällsarbete: strategier för socialt arbete*. Norstedts Juridik.

Tove Samzelius

Kontext och deltagande kunskapsprojekt

– en kritisk reflektion

Participatory Knowledge Projects – a critical reflektion

Drawing on 20 years of experience of involving marginalized single mothers in participatory knowledge projects, this article offers a personal and critical reflection on the importance of the contexts within which such projects are developed. Through concrete examples of projects, developed in different historical periods and welfare regimes, the author illustrates how the political and economic context can create both opportunities and barriers for participation of disadvantaged groups and the grassroots organisations that represents them. Some of the tensions as well as benefits that might arise when more radical self-organised grassroots groups partner up with academic institutions are also highlighted. Finally, ethical questions regarding the ideals of involvement of marginalized groups within a welfare context where the time to participate is regulated and constrained are raised. Consequently, it is argued, there is a need for wider critical reflection and continuous dialogue regarding how the fundamentals principles of more radical traditions, both within research and social work, can be adapted and incorporated in new ways, whilst also learning from past experiences.

Key words: participatory research, co-production, single mothers, welfare reform, time

Tove Samzelius är lektor vid institutionen för socialt arbete, Malmö universitet

Kontakt: tove.samzelius@mau.se

Inledning

Jag kom i kontakt med deltagande forskning, eller *participatory research* (PR), i Storbritannien i början av 2000-talet när jag arbetade för *Single Parent Action Network* (SPAN) – en organisation skapad av och för ensamstående föräldrar med erfarenheter av fattigdom och diskriminering. Jag hade blivit introducerad till SPAN av en vän när jag själv levde som ensamstående mamma och var i behov av stöd och råd. Så småningom började jag arbeta för organisationen, först deltid med administration och senare på heltid, bland annat inom det team som ansvarade för den deltagande forskningen och politisk påverkan. Efter några år tog jag över rollen som verksamhetschef för SPAN:s utbildnings- och stödcenter och under en kortare period var jag tillförordnad chef för hela organisationen. De flesta anställda hade, precis som jag, personliga erfarenheter av att leva som ensamstående föräldrar med begränsade resurser, vilket också fick en betydelse för hur organisationen kom att utveckla deltagande kunskapsprojekt.¹

Som den amerikanska sociologen Patricia Hill Collins påpekat: ”Kontexten inom vilken människor gör intellektuellt arbete är lika viktig som innehållet av idéerna självt” (2017 s. 14).² Collins har bland annat skrivit om svarta kvinnors organisering i USA under 1960- och 70-talen och analyserat hur social mobilisering och feministiska kunskapsprojekt formas både i samspel med, och som en reaktion mot, materiella levnadsvillkor och tidens dominanta idéer. Parallellt, men också sammanflätat med, den mer välkända medborgarrättsrörelsen mobiliserade sig mödrar i USA för rätten till välfärd och ett liv fritt från fattigdom. Det politiska medvetandet bland dessa kvinnor uppstod inte ”utifrån en teoretisk förståelse för kvinnors plats i samhället, utan ifrån en världsbild som formades utifrån ens vardagsliv” (Nadasen 2005 s. xvi).

De ensamstående mödrar som startade SPAN i slutet av 1980-talet, och dess föregångare *Bristol One Parent Project* (BOPP), kom från en liknande bakgrund och inspirerades av andra gräsrotsrörelser som fokuserade på organisering av egna resurser och politisk påverkan. 1980-talets Storbritannien präglades av politiska konflikter och polarisering, inte minst genom konfrontationer mellan företrädare för statsapparaten, det politiska etablissemanget och fackföreningar. I Bristol, liksom i andra städer runt om i landet, bröt även våldsamma protester ut mot rasism och orättvisa levnadsvillkor. Bristen på barnomsorg, trygga bostäder som kunde ge skydd mot våld, diskriminering och arbeten som var möjliga att kombinera med föräldraskap gjorde att en majoritet av de ensamstående mödrarna levde på existensminimum.

---

1 SPAN var en självständig organisation mellan 1990 och 2016 när verksamheten blev en del av Barton Hill Settlement. SPAN:s historia finns arkiverat i Feminist Archives South vid Bristol University. Organisationens historia har även dokumenterats genom ett deltagande forskningsprojekt, som utförts av forskare vid Bristol University. Mer information finns på projektets webbplats: <https://www.thspanproject.org.uk/>

2 Citat som ursprungligen publicerats på engelska är översatta av författaren.

Det var inom detta sammanhang som SPAN kom att bli en av de gräsrotsorganisationer i Storbritannien som blev involverande och drivande i utvecklingen av deltagande kunskapsprojekt i samverkan med forskare. Forskningen, och den deltagarorienterade ansats som genomsyrade hela organisationens arbete, sågs dock inte bara som en möjlighet att medverka till en fördjupad kunskap kring ensamstående mödrars livsvillkor, den betraktades "även som ett verktyg för bildning och utveckling av medvetandet samt för mobilisering för handling" (Starrin 1993 s. 120). Forskningen sågs alltså som en del av ett större sammanhang av medvetandegörande, utveckling, handling och påverkan där utforskningen och den fördjupade kunskapen kring samspelet mellan vardagsliv och politik blev central. Den deltagande forskningen blev därigenom också ett ideal.

Ideal är dock inte alltid helt enkla att leva upp till och förverkliga i praktiken. Inte minst när flera aktörer, som ibland kommer med olika förförståelse och intressen, ska samverka i samma projekt och kring ett gemensamt mål. Yttre faktorer som den politiska och ekonomiska kontexten som vi är verksamma inom kan också forma förutsättningarna för marginaliserade grupper att medverka i processer som främjar kunskapsutveckling. I den här artikeln kommer jag, utifrån mina erfarenheter av processer som involverat marginaliserade ensamstående mödrar i Storbritannien och Sverige, att kritiskt reflektera över betydelsen av kontext för deltagande kunskapsprojekt (jfr Collins 2017 som skriver om feministiska kunskapsprojekt).

Jag inleder artikeln med att kortfattat redogöra för den mer radikala och kritiska deltagande forskningstraditionen och hur den formade SPAN:s verksamhetsutveckling och kunskapsprojekt. Därefter går jag över till att diskutera betydelsen av den politiska och ekonomiska kontexten som möjliggörare och hur detta kan komma att forma hur en organisation som SPAN drivit deltagande kunskapsprojekt och verksamheter som involverat marginaliserade grupper. Jag fokuserar också på betydelsen av hur tid alltmer kommit att regleras i välfärdsstatens marginaler och hur det kan påverka människors förutsättningar att medverka i deltagarorienterad forskning. Avslutningsvis konstaterar jag att den välfärdspolitiska kontexten gjort det svårare för marginaliserade ensamstående mödrar att aktivt medverka i deltagande kunskapsprojekt. En kritisk reflektion som beaktar de här svårigheterna är nödvändig för att vi även fortsättningsvis ska kunna utveckla ny kunskap och ett praktiskt socialt arbete grundat i människors levda erfarenheter.

Kunskapssyn och radikalt socialt arbete

Den kunskapssyn som låg till grund för utvecklingen av den mer kritiska och radikala deltagande forskningstraditionen, vilken SPAN:s tidiga engagemang grundades i, är sprungen ur idéer som växte fram under 1960- och 70-talen. Den politiska

tiden av protester och revolt gentemot den tidigare politiska ordningen, bland annat fattigdom, kolonialism och förtryck av minoriteter, var en viktig kontext. Den kritiska pedagogiska tradition som utvecklades inom vuxenutbildningen, för vilken Paulo Freire (2021) är den mest kände förkämpan, var också betydelsefull i sammanhanget. I den klassiska artikeln "Knowledge as a commodity and participatory research" beskriver Budd L. Hall (1979) hur forskare inom vuxenutbildning, verk-samma i bland annat Tanzania och andra postkoloniala samhällen, började experimentera med metoder och utveckla alternativa kunskapsprojekt som utmanade den konventionella synen på vetenskaplig produktion. Hall menade att alla människor har kapacitet att engagera sig i intellektuellt arbete men att inte alla blir erkända som intellektuella eller som bärare av viktiga insikter. Detta påverkar i sin tur vem som har privilegiet och makten att bestämma vad som ska betraktas som kunskap och vad som förkastas som "ovetenskapligt".

Participatory research i dess radikala form utmanar den konventionella synen på forskarens roll som en distanserad expert. Relationen med deltagarna ska i stället baseras på dialog och gemensamma reflektioner där utgångspunkten är den verklig-het som är deltagarnas vardag. Hall (1979) menade kortfattat att de centrala kompo-nenterna i detta förhållningssätt är följande:

- Problemet formuleras, definieras, analyseras och löses av deltagarna gemensamt.
- Målet med forskningen är en radikal förändring av den sociala verkligheten och förbättrade livsvillkor för dem som är involverade.
- Deltagarna ska involveras i hela forskningsprocessen.
- Deltagare från förtryckta och marginaliserade grupper ska involveras.
- Den deltagande processen ska medverka till att skapa medvetande om egna resurser och mobilisera deltagare att bli självständiga.
- Forskningen ska skapa mer precisa och autentiska analyser av den sociala verkligheten.
- Forskaren ska också vara en aktiv deltagare i den lärande processen och de aktivi-teter och handlingar som föreslås till följd av den.

Paralleller kan lätt dras mellan denna syn på forskning och mer radikala traditio-ner inom folkbildning, socialt arbete och det som i svensk kontext ibland kallas för samhällsarbete (*community work*). Med avstamp i ensamstående mödrars vardags-liv byggde SPAN under årens lopp upp ett utbildningscenter i *inner-city* Bristol som också innefattade socialt stöd, rådgivning, vuxenutbildning, barnomsorg och möjlig-heter till kollektiv mobilisering kring frågor som berörde deltagarna. Resultat från deltagande kunskapsprojekt användes både för att förbättra organisationens egna verksamheter, som i mångt och mycket var en form av radikalt socialt arbete i prak-

tiken (jfr Dahlstedt m.fl. 2022), och för att påverka beslutsfattare och andra viktiga stödfunktioner i samhället. Samverkan med universitet handlade inte bara om forskning, utbildningscentret erbjöd även en möjlighet för universitetsanställda lärare att praktisera kritisk pedagogik med deltagare med mycket olika utbildningsbakgrund genom fristående kortare kurser som skapades gemensamt. Kontexten som detta arbete utvecklades inom var central både som katalysator och som möjliggörare för det fortsatta arbetet med deltagande kunskapsprojekt. Men för att förstå hur det gick till behöver vi gå tillbaka till hur det hela började och vilken betydelse det kom att ha för den fortsatta utvecklingen.

En möjliggörande kontext

När *Bristol One Parent Project* (BOPP) initierades av en grupp ensamstående mammor i mitten av 1980-talet var stödet för självorganiserade aktivistiska grupper mycket begränsat i Storbritannien (Cohen & Samzelius 2021). I stället vände BOPP blicken mot den Europeiska Gemenskapen, som under denna tid lanserade ett nytt ambitiöst fattigdomsprogram (Room 1984). Programmet byggde på principen att alla berörda grupper skulle engageras i lokala projekt och kommissionen förde fram "en rad olika metoder av innovativ karaktär för hur man politiskt kunde arbeta mot fattigdom" (Johansson 2012 s. 135). Flera av projekten som finansierades, bland annat BOPP, "byggde på aktionsforskning som medel för att utveckla metoder som kunde bekämpa fattigdom på ett mer effektivt sätt" (Ibid.).

BOPP:s medlemmar lade snart märke till att de var den enda gräsrotsorganisationen för ensamstående föräldrar som var involverad i kollektiva aktionsorienterade kunskapsprojekt mot fattigdom, rasism och diskriminering i Storbritannien och i Europa. Det utmynnade i diskussioner om att starta ett nätverk som kunde uppmuntra och inspirera fler grupper att medverka. Nätverket fick namnet *Single Parent Action Network* (SPAN), det sökte medel från det tredje europeiska fattigdomsprogrammet och blev ett av de projekt som valdes ut för att delta.

De finansierade projekten var tvungna att möta en rad kriterier stipulerade i programförklaringen. Den första principen var att de skulle utgå ifrån ett multidimensionellt förhållningssätt och inte enbart arbeta för att motverka ett problem av en specifik kategorisk tillhörighet. I stället förespråkades en sammanlänkad och samordnad handlingsplan som var både holistisk och systematisk i sin natur. Detta synsätt passade väl in med hur ensamstående mödrar själva förstod sina vardagsliv och de multipla faktorer som medverkade till deras marginalisering i det brittiska samhället. Den andra principen handlade om samverkan mellan olika aktörer, ifrån olika samhällssektorer, eftersom ingen enskild organisation på egen hand kan verka för inkludering av marginaliserade grupper.

Slutligen, och kanske viktigast ur ett deltagande perspektiv, är att personer med egen erfarenhet av marginalisering och exkludering skulle involveras i beslutsfattande organ. Detta för att utmana den traditionella beskrivningen av dem som "målgrupper" eller "brukare" och i stället se dem som aktiva medlemmar i lösningsfokuserade nätverk (Commins 1995). Även SPAN:s styrelse var baserad på dessa principer eftersom majoriteten av medlemmarna hade egna erfarenheter av att vara ensamstående föräldrar och/eller representera självorganiserade grupper för marginaliserade ensamförsörjande barnfamiljer med olika etnisk bakgrund. Detta var också reflekterat bland de anställda.

Frågan om EU:s fattigdomspolitik, och arbetet med sociala rättigheter, har varit kontroversiell och föranlett många diskussioner mellan medlemsstater (Johansson 2012). Min ambition är inte att gå in på det i närmare detalj, men det som är intressant i sammanhanget är hur de tidiga och mer aktivistiskt inriktade programmen skapade möjligheter även för mindre gräsrotsgrupper att etablera sig och medverka i transnationella sammanhang. För SPAN blev den europeiska finansieringen en katalysator för den fortsatta verksamhetsutvecklingen, uppbyggnaden av både ett nationellt nätverk och för internationellt deltagande i forum, som *European Anti-Poverty Network* och *European Network Against Racism*.

Även andra aspekter som uppmuntrats i det europeiska programmet fortsatte att vara viktiga, bland annat lärande utvärderingar, att synliggöra arbetet genom att dela erfarenheter i publikationer och olika dialogforum, transnationella erfarenhetsutbyten och främjandet av samarbeten och solidaritet mellan marginaliserade grupper med olika erfarenheter och bakgrund. Detta skedde till exempel genom medverkan i *The UK Coalition Against Poverty* och dess initiativ *The Commission on Poverty, Participation and Power* som var ett ambitiöst deltagande kunskapsprojekt som handlade om att belysa och fördjupa förståelsen för hur fattigdom, social orättvisa och ojämlika maktförhållanden upplevs av dem som är drabbade (del Tufo & Gaster 2002). Det här arbetet har bland annat citerats av den framstående kritiska fattigdomsforskaren Ruth Lister (2004) som grundläggande för hennes fördjupade förståelse för hur fattigdom påverkar människor.

Från marginalisering till inkludering

Det europeiska fattigdomsprogrammet fick ett abrupt slut under den andra hälften av 1990-talet och i stället sattes alltmer fokus på ökad sysselsättning. 1999 proklamerade den brittiske premiärministern Tony Blair att barnfattigdom skulle utrotas inom en generation och fokus riktades mot den stora grupp ensamstående föräldrar, framför allt mödrar, som under decennier förpassats till välfärdsstatens marginaler. Genom att främja deras inkludering på arbetsmarknaden menade man att barnfat-

tigdomen i Storbritannien skulle minska (Finn 2011). Fram till 2008 fanns det inga krav på att ensamstående föräldrar med barn under 16 år skulle söka arbete. Därför fanns det inte heller någon barnomsorg eller fritidsverksamhet i många försummade bostadsområden, vilket gjorde övergången från försörjningsstöd till arbete och självförsörjning svår. Denna kontext är viktig för att förstå sammanhanget inom vilket SPAN verkade.

Regeringens nya fokus innebar nya strategiska möjligheter att utveckla verksamhet och deltagande kunskapsprojekt. Större chanser att arbeta och en mer utbyggd barnomsorg skulle kunna innebära positiva förändringar för många familjer, men för SPAN:s medlemmar var det också viktigt att nya initiativ utgick från deras levda erfarenheter och inte enbart politiska mål. SPAN sökte därför medel från *Big Lottery Fund* för att på egen hand leda ett deltagande forskningsprojekt. Det övergripande målet var att påverka policyutvecklingen av arbetsmarknadsprogram som riktade sig mot ensamstående föräldrar. Syftet var dock bredare än så eftersom det också handlade om att möjliggöra för ensamstående föräldrar att reflektera över sina egna erfarenheter av de pågående välfärdsreformerna och att ge förslag på lösningar som fungerade med vardagslivets komplexitet.

Med projektet ville SPAN möjliggöra för deltagare att uttrycka erfarenheter och ge förslag på lösningar i direkt dialog med beslutsfattare och verksamheter för att medverka till en ökad förståelse. Projektet gick under namnet *Participatory One Parent Proofing* (POPP) och genomfördes i samverkan med ytterligare fyra organisationer för ensamstående föräldrar som var medlemmar i nätverket. Totalt medverkade 65 föräldrar från olika delar av Storbritannien. Resultaten och rekommendationerna från workshoppar sammanfattades och presenterades i en rapport och en handbok (Giullari 2007; Giullari & Wrigth 2007). En grupp av 10 ensamstående mammor som fått möjlighet att delta i utbildningar i politisk påverkan, media och policy presenterade sedan resultaten i det brittiska parlamentet. Det var min roll att planera, stötta och möjliggöra möten mellan mödrar och beslutsfattare.

Det unika med POPP-projektet var att det leddes av en disputerad forskare, Susana Giullari, som var anställd direkt av SPAN. Detta underlättade möjligheten att arbeta utifrån det förhållningssätt som förespråkades av Hall (1979) och de mer radikala traditionerna inom *participatory research*. Forskaren var en deltagare, även i de delar som handlade om medvetandegörande och politisk påverkan. Redan etablerade relationer och tillit mellan organisationer, anställda och deltagare gjorde det enklare att hantera och kritiskt reflektera över maktrelationer och hur dessa kan vara både begränsande och möjliggörande för handling och lärande för alla involverade oberoende av status (Hilsen 2006). I deltagande kunskapsprojekt som är genuint samskapande är gemensam dialog och reflektion också den enda möjligheten att lösa meningsskiljaktigheter eller etiska frågor (Williamson & Prosser 2002).

I slutskedet av POPP-projektet utlyste *Big Lottery Fund* forskningsmedel för civilsamhällets samverkan med universitet. SPAN sökte medel tillsammans med en grupp forskare som var anställda vid *University of the West of England (UWE)* och tilldelades anslag för en treårig studie som syftade till att följa ensamstående föräldrars upplevelser av välfärdsreformerna över tid. Fokus låg på erfarenheter av det stöd och de utbildningsmöjligheter som erbjöds och hur detta kom att påverka deltagarnas arbetsmöjligheter, välmående och föräldraskap. En annan viktig komponent var involveringen av ensamstående föräldrar som *co-researchers*, vilket är en relativt vanlig metod inom deltagande forskning som bedrivs i samverkan med universitet (Schubotz 2020). För SPAN var det också viktigt att kunna erbjuda föräldrar möjligheten att få kvalifikationer och erfarenheter som kunde leda till personlig utveckling, *empowerment*, kollektiv praxis och handling utifrån ett mer traditionellt PR-perspektiv. Upplevelserna av att delta i projektet som *co-researchers* utvärderades av forskare från UWE och redovisades i form av vinjetter i slutrapporten (Haux m.fl. 2012a; Haux m.fl. 2012b).

Betydelsen av möjliggörande resurser, som barnomsorg, utbildning och närvarande personal som ger stöd både till individer och gruppen, var framträdande i datamaterialet från intervjuerna och fokusgrupperna med medforskarna. Utifrån dessa redogörelser går det också att utläsa att byte av personal fått en negativ inverkan och att flera medforskare kände att det inte hade kommunicerats på ett lämpligt sätt (Haux m.fl. 2012a). Projektet leddes av SPAN, som också ansvarade för att anställa den personal som skulle agera ”brygga” mellan universitetet, organisationen och deltagarna. Först rekryterades en person från civilsamhället, med begränsad erfarenhet av forskning, som skulle fungera som stöd till deltagarna och agera som ”spindel i nätet”. Denna person slutade ungefär i mitten av projektet under en period som var avgörande för insamling av data och analys. Hennes ersättare kom att bli en person med större erfarenhet av denna del av arbetet, men med mer begränsad kunskap om stöttande *community work*.

Spänningar och konflikter mellan en mer flexibel *community work approach* och mer rigida kriterier och forskningstraditioner kan lätt uppstå och påverka relationer likväl som förväntningar (Barke m.fl. 2020). I dag, när jag själv är en del av akademien och har tid att reflektera kring de här processerna, ser jag hur det hade kunnat vara värdefullt att också i större utsträckning utvärdera samarbetet mellan SPAN och universitetet. Projektet var på många sätt unikt. Kanske framför allt för att den ursprungliga forskningsidén kom från SPAN som bjöd in forskarna. Genom att SPAN ansvarade för budgeten hade vi en större kontroll över hur resurserna fördelades och användes. På så vis var det snarare så att forskarna fick förhålla sig till SPAN:s principer och arbetsmetoder, vilket gjorde maktojämlikheter mindre synliga än vad som kan vara fallet när resursfördelningen är den motsatta. Samtidigt fanns det också tydliga spän-

ningar mellan den mer radikalt deltagande approachen som SPAN utgick ifrån och de krav som ställs på tid och stringens inom vetenskaplig forskning, vilket även kom att påverka upplevelser och erfarenheter bland dem som involveras som medforskare.

När tiden inte räcker till

Tidsandan och den välfärdspolitiska kontexten kom dock snabbt att förändras till följd av finanskrisen år 2008 och nya politiska prioriteringar. Stora nedskärningar inom välfärdsområdet genomfördes i snabb takt i Storbritannien och hårdare krav ställdes på dem som stod utanför arbetsmarknaden. Även SPAN började se hur fler ensamstående föräldrar drabbades av sanktioner genom indraget bistånd, ibland till följd av ett missat möte eller ett sjukt barn (Dewar 2013). De hårdare kraven påverkade även organisationen eftersom finansieringen i allt större utsträckning kom att knytas till förväntningar på ett snabbt inträde på arbetsmarknaden. Trots att SPAN inte fick ökade, snarare minskade, resurser blev en växande skara av kvinnor hänvisade till vårt utbildningscenter av arbetsförmedlingen och andra stora aktörer som sysslade med "rustning och matchning". Förändringarna blev också synliga i utvärderingen som kollegorna från UWE gjorde med medforskarna vars ambitioner förändrades över tid. I början av projektet hade flera av medforskarna uttryckt att de hade planer för vidare studier och att de ville söka sig till specifika yrken. I slutet av projektet hade de ändrat inställning eftersom deras barn nu började komma till den ålder då mödrarna skulle omfattas av aktiveringskrav. Flera uttryckte att det är bättre att söka vilket jobb som helst än att behöva underkasta sig myndighetskrav.

År 2013 blev SPAN inbjudna att delta i ett nytt ambitiöst medskapande forskningsprojekt av Bristols och Cardiffs universitet – *Productive Margins: Regulating for Engagement*. Avsikten med *Productive Margins* beskrevs på följande vis: "I termen *productive margins* förkroppsligar vi en förståelse för att människor och *communities* som är utestängda från deltagande i de regelverk som påverkar deras dagliga liv har expertis, erfarenhet och kreativitet som kan vara politiskt produktiva."³ Genom att mötas som jämlika parter inom ramen för ett "forskningsforum" var tanken att forskare som var anställda vid universitet och representanter för gräsrotsorganisationer gemensamt skulle arbeta fram forskningsfrågor och initiera projekt. Jag utsågs som representant för SPAN i dessa forum, eftersom jag under många år och i olika sammanhang agerat som brygga mellan akademien, organisationen och medlemmarna.

Begreppet *co-produced research*, eller samskapande forskning som det benämns på svenska, har sedan 2010-talets början använts flitigt inom akademien i Storbritannien

---

3 Mer information finns på projektets webbplats: <https://productivemargins.blogs.bristol.ac.uk/>

(Beresford & Carr 2012). Samskapande beskrivs ofta som en metod som syftar till att balansera maktförhållanden mellan universitet, civilsamhälle och ibland även ”brukare”, eller boende på en specifik plats, på ett sätt som kan främja sammanförandet av kompletterande färdigheter, kunskap, erfarenhet och expertis (Facer & Enright 2016). Samskapande under dessa former var dock nytt för SPAN och utfallet av vårt deltagande var osäkert och otydligt. Skulle det generera ett projekt som var av intresse för SPAN:s medlemmar? Skulle vi få tillräckligt med resurser för att kunna medverka på ett konstruktivt sätt? Tid blev snabbt en fråga som jag reflekterade över och som skapade frustration både hos mig och representanter för andra gräsrotsorganisationer, där majoriteten av medlemmarna levde under stor tidspress och svåra livsvillkor. Dels handlade det om vår egen tid som representanter för dessa organisationer och det faktum att vi såg akademiker som oförstående inför den tidspress som vi arbetade under, dels om den tidsfattigdom och reglering av tid som våra medlemmar, det vill säga de personer som i ett senare skede förväntades medverka i forskningsprojektet, var drabbade av. Tidspressen handlade så klart till stor del om det nya politiska och ekonomiska sammanhang som vi nu verkade i.

Utifrån vårt perspektiv hade de akademiker som skrivit projektplanen inte beaktat de här aspekterna i tillräckligt hög grad. För att få upp frågan på bordet för diskussion, skrev jag ett kort paper som jag delade med forskningsforumets medlemmar. När en grupp representanter för medverkande gräsrotsorganisationer sedermera fick möjlighet att skriva ett kapitel i en bok inom ramen för projektet, utvecklade vi ytterligare våra tankar kring betydelsen av tid. Framför allt ville vi lyfta hur den tidspress och reglering av tid som människor som lever i välfärdsstatens marginaler utsätts för också kan spela en roll i samskapande projekt. Tid kan verka både som en mekanism för exkludering och inkludering. Detta, påpekade vi, måste beaktas i samskapande processer som har som syfte att skapa mer jämlika partnerskap mellan akademiska institutioner och små gräsrotsorganisationer och deras medlemmar (Cohen m.fl. 2017).

Samverkansprojekt som syftar till att överbygga intressekonflikter mellan forskning, civilsamhälle och marginaliserade grupper, liksom *Produktive Margins*, är av sin natur komplexa (Thomas-Hughes 2018). Detta blir särskilt tydligt i skärningspunkten mellan de olika arenorna och för de medarbetare som agerar som ”bryggor” mellan forskare, organisationer och individuella deltagare. Därav blir det också synnerligen viktigt att även dessa medarbetare får en chans att dela både framgångar och misslyckanden och att öppna upp för rum där positiv och kritisk reflektion är möjlig (Barke m.fl. 2020).

Deltagande principer och nya sammanhang

Efter att ha tillbringat över 20 år utomlands återvände jag till Sverige år 2015. Jag började då arbeta med kunskapsutveckling och påverkan inom programområdet socioekonomisk utsatthet på Rädda Barnens Sverigeprogram. Två år senare fick jag möjligheten att doktorera inom socialt arbete genom ett samarbetsavtal mellan Rädda Barnen och Malmö universitet. Jag hade till att börja med hoppats att jag skulle kunna samverka med kollegor och verksamheter inom Rädda Barnen under liknande villkor som jag en gång gjort på SPAN. Men utan möjligheten och tiden att utveckla en gemensam förståelse för principer, praktik och etiska förhållningssätt var ett sådant samarbete inte realistiskt. Jag var inte längre del av en organisation som byggts upp underifrån och från grunden utifrån deltagande principer, där vi delade en ömsesidig förståelse för vad ett sådant arbetssätt innebar i praktiken.

Även den välfärdspolitiska kontexten som mitt forskningsprojekt utfördes inom var annorlunda än den jag arbetat inom i Storbritannien. Huvudsyftet med avhandlingen var att undersöka utrikesfödda ensamstående mödrars erfarenheter av hemlöshet och fattigdom inom den svenska välfärdsstaten. Kvinnorna som involverades i forskningen levde i mycket utsatta situationer och deras tid var ofta villkorad och styrd av myndighetskrav (Samzelius 2020). Problemen kring tid, som jag lyfte i relation till *Productive Margins*, framstod i denna kontext som ännu mer akuta. Eller som en av mammorna, Yasmin, uttryckte det i en intervju:

Just nu kan jag inte tänka på framtiden ... Jag har för många problem. Jag kan bara tänka en dag i taget. Hur jag ska hantera i dag. I morgon tänker jag på i morgon. Jag tänker bara en dag i taget.

Yasmin, som befann sig i akut hemlöshet med sina barn, beskriver hur den otrygghet som präglar familjens existens gör det svårt, eller nästintill omöjligt, att tänka på framtiden. Yasmins ord påminner oss om att vår relation till tid inte bara är personlig, utan att den också i mångt och mycket formas av yttre omständigheter och den sociala, politiska och ekonomiska kontext som vi befinner oss i. Yasmin fick ekonomiskt bistånd av socialtjänsten och förväntades att efterleva de krav som ställdes på att aktivt söka arbete och bostad samt att i detalj redovisa vilka aktiviteter hon medverkat i eller utfört. Tiden som krävdes för att ta hand om barn och att resa från det senaste tillfälliga boendet till skolor i en annan kommun eller stadsdel beaktades däremot inte. Yasmins tid var styrd, både av myndigheter som ställde krav och av förhållanden som var försvårande.

Deltagande forskning som avser att aktivt bidra till att förändra och motverka orättvisor, liksom den forskning som SPAN medverkade till att utveckla, har ofta som ambition att involvera människor som lever i välfärdsstatens marginaler. Samtidigt

blir det allt svårare för personer som befinner sig i Yasmins situation, både i Sverige och i Storbritannien, att styra sin egen tid och att vara delaktiga i kollektiva processer. Yasmin uttryckte vid flertalet tillfällen att hon ville få sin röst hörd när hon kände sig orättvist behandlad, men hennes tid för politiskt engagemang och aktivism var ytterst begränsad. Samtidigt blev hon en av mina nyckelinformanter eftersom hon proaktivt delade bilder från akutboenden, brev från socialtjänsten och annan information som var betydelsefull för att fördjupa kunskapen kring hemlöshet och fattigdom i Sverige. Yasmin och de andra kvinnorna som delade med sig av sina upplevelser och tankar var givetvis centrala för utvecklingen av den nya kunskap kring hemlöshet och fattigdom som jag slutligen presenterade.

Min avhandling är inte ett exempel på vad som vanligtvis skulle beskrivas som deltagande forskning. Däremot vill jag hävda att den är en del av ett bredare deltagarorienterat kunskapsprojekt där levda erfarenheter av fattigdom och social utestängning är centrala för analysen och tolkningen av resultaten. När marginaliserade grupper tilldelas epistemisk auktoritet och deras upplevelser erkänns som viktiga för utvecklingen av ny kunskap om fattigdomens och hemlöshetens konkreta konsekvenser bekräftar vi att deltagandet är betydelsefullt. För Yasmin var det viktigt att berätta, annars blir, menade hon, ”våra problem isolerade och allmänheten vet inte vad som händer”.

När de strategiska möjligheterna för marginaliserade grupper är ytterst begränsade och när levnadsvillkor är så pass försvårande att allt fokus handlar om att hantera vardagen, uppstår nya dilemman för forskare som har som ambition att aktivt bidra till att förändra och motverka orättvisor. I avhandlingen skriver jag mer utförligt om de etiska dilemman som kan uppstå men också om det ansvar som det innebär att få insikt i ett socialt lidande (Samzelius 2020). Enligt Ian Wilkinson (2004) bör vi se detta som en drivkraft för en etisk debatt om vår samtid. Det innebär också att vi som forskare bör utgå från en tydlig etisk kompass där kritisk reflektion kring vårt handlande i relation till andra är centralt. Genom att inte ta saker för givna och genom att försöka se och förstå olika perspektiv, kan vi medverka till att synliggöra och bekräfta den komplexitet, de motsägelser och den tvetydighet inom vilken vi verkar. Etik i det här sammanhanget handlar inte om att följa riktlinjer eller regler, utan snarare om att ifrågasätta, utmana, känna och agera (Banks 2011). Det bör också vara avgörande för hur vi resonerar om deltagande forskning och vad som är etiskt riktigt och genomförbart.

Avslutande diskussion – kunskapsprojekt i dialog med en ständigt föränderlig kontext

Deltagande processer kan initieras och ledas både inom och utanför akademien, vilket jag diskuterat i artikeln genom att redogöra för olika projekt som jag arbetat med under de senaste 20 åren. Jag visar också att det är viktigt att ha en förståelse för hur social mobilisering och aktivism underifrån ofta samspelar i växelverkan med den akademiska utvecklingen av deltagande och samskapande forskning (Beresford & Carr 2012). Som Patricia Hill Collins (2017) påpekat så är även den bredare politiska, ekonomiska och sociala kontexten viktig för att förstå hur den här typen av kunskapsprojekt kan komma att utvecklas i praktiken. Den förståelsen är betydelsefull för att vi ska kunna identifiera hur strategiska möjligheter till deltagande kan öppnas upp eller stängas ner för grupper som befinner sig i välfärdsstatens utkanter.

Jag inledde med att redogöra för den mer radikala deltagarorienterade tradition som utvecklades under 1960- och 70-talen och som låg till grund för SPAN:s utveckling av verksamheter och samarbeten. Betydelsen av marginaliserade ensamstående mödrars ”innovativa och praktiska förhållningssätt till moderskap under förtryckande förhållanden” (Collins 1991 s. 133) lyfts också fram som viktig för utvecklingen inom delar av den kritiska forsknings- och kunskapstraditionen samt de mer radikala formerna av socialt arbete, även om denna roll sällan uppmärksammats (jfr Naples 1998).

Att involvera människor, i synnerhet kvinnor som också ansvarar för barn och som lever under svåra livsvillkor, i deltagarorienterat kunskapsprojekt kräver engagemang, resurser, tid och tillit. Det utbildningscenter och de olika stödfunktioner som SPAN utvecklade i Bristol samt nätverksbyggande och etableringen av kontakter med andra gräsrotsgrupper möjliggjorde ett sådant arbete. Det var en plats, ett sammanhang och ett socialt arbete som skapats av och för ensamstående mödrar utifrån självidentifierade behov.

I socialt och ekonomiskt utsatta områden i Bristol och andra delar av Storbritannien fanns en stor koncentration av ensamstående mödrar som var arbetslösa men bofasta. Därför fanns det också en grogrund för kollektiv mobilisering och självorganisering med syfte att utmana politik, men också att stötta varandra att uppnå bättre livsvillkor. Mödrar med olika klass- och utbildningsbakgrunder marginaliserades på grund av bristen på barnomsorg och diskriminerande arbets- och bostadsmarknader. Gemensamma erfarenheter av isolering och utestängning medverkade till att mobiliseringen skedde intersektionellt, över etniska och kulturella skiljelinjer. Kanske viktigast av allt utifrån ett deltagande perspektiv var dock att det inte fanns några krav på motprestation för bidrag från staten. Det gjorde att det fanns tid att mötas och att göra saker som var utvecklande både för individen och kollektivet.

Att grundandet av organisationen sammanföll med en period av aktivistiskt

orienterade fattigdomsprogram inom EU som finansierade små lokala grupper var avgörande som katalysator för det fortsatta arbetet. Detta illustrerar hur bredare ideologiska strömningar samt de möjligheter till finansiering för olika grupper som öppnas upp kan vara avgörande. Principerna som programmen var grundade i gav organisationen ett viktigt stöd för att kunna utvecklas i en deltagarorienterad och aktivistisk anda genom solidaritet och gemensamt lärande över nationsgränser. Det hade inte varit möjligt utan stöd från EU under en period i Storbritanniens historia som präglades av en mix av neoliberalism och konservativ moralpolitik.

Under *New Labour* förändrades den politiska och ekonomiska kontexten med ett större fokus på arbetsmarknadsintegrering, som en åtgärd för att bekämpa fattigdom. Det öppnade upp för nya inhemska möjligheter till finansiering av deltagande projekt både för civilsamhället och akademien. SPAN hade tidigare erfarenhet av att samverka med akademiker, men nu gjordes de första försöken att utföra deltagande forskningsprojekt i samverkan med universitet, som också tillförde finansiella resurser till organisationen. Som jag redogjort för i artikeln, blir tiden för att utveckla en gemensam förståelse för olika förutsättningar, principer, praktiker och etiska förhållningssätt som guidar engagemang avgörande för hur processen upplevs av olika parter (Facer & Enright 2016). Det är inom ramen för dessa processer som spänningar och motsättningar mellan små gräsrotsorganisationer och akademiska institutioner synliggörs. Det är viktigt att de inte ignoreras. Helen Thomas-Hughes har föreslagit att *mess*, det vill säga rörlighet, ”som ramverk stärker oss i att identifiera spänningar, begränsningar, konflikter och maktrelationer inom samskapande som meningsfulla och användbara delar av våra forskningsberättelser” (2018s. 239).

I akademisk litteratur om deltagande forskning läggs ofta fokus på just maktrelationer mellan de olika parterna i ett projekt. Detta är så klart viktigt, men genom att belysa den bredare välfärdspolitiska kontexten har jag i artikeln också velat lyfta fram hur den tidspress som marginaliserade grupper i en allt större grad utsätts för också kan komma att påverka förutsättningarna för att delta i utvecklingen av kunskapsprojekt. I synnerhet i deltagande eller samskapande forskningsprojekt som kräver en aktiv medverkan under en längre tid. Krav på motprestationer och risk för sanktioner inom exempelvis det ekonomiska biståndet kan skada tilliten mellan underordnade grupper och personer som ses som representanter för offentliga institutioner.

Därav menar jag att alla som har betalt för att involvera människor i olika former av mobiliserande kunskapsprojekt, oavsett om vi arbetar inom det civila samhället, inom akademien eller annan typ av offentlig verksamhet, behöver tänka till kring vad som är rimligt och möjligt. Här blir den kritiska reflektionen och en respektfull dialog med medmänniskor som befinner sig i utsatta situationer viktig för hur vi går vidare. Hur kan vi fortsätta att utveckla och bygga vidare på den mer radikala deltagande traditionen, men i nya sammanhang och under nya former? Hur kan denna hjälpa

till att synliggöra utmaningar och spänningsfält som är viktiga för det sociala arbetets praktik?

Berättelsen om en organisation som SPAN, och dess relation till deltagande kunskapsprojekt och ett radikalt socialt arbete, grundas givetvis i särskilda erfarenheter. Likväl hoppas jag att den kan uppmuntra till djupare reflektion, lärande och solidaritet över gränser och till förmån för gemensamma projekt för social rättvisa i dess bredare bemärkelse. I en värld där klyftorna mellan olika grupper i samhället ökar och alltmer fokus läggs på kvantifierbar kunskapsproduktion kan deltagande kunskapsprojekt fortsatt tillföra alternativa berättelser om vår samtid. Det är berättelser som kan vara avgörande för utvecklingen av ett socialt arbete och kan göra skillnad på riktigt för människor som lever i utsatthet. De kan också medverka till att levandegöra diskussionen kring hur kunskap genereras, vems kunskap som räknas och vem som avgör hur kunskapen värderas. Det behöver ske både i dialog med historien och samtiden, över tid och i nya rum.

Referenser

- Banks, S. J. (2011). Ethics in an age of austerity: social work and the evolving new public management. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(2), 5–23. 9101.pdf (dur.ac.uk)
- Barke, J., Thomas-Hughes, H. & Howard, M. (2020). Reflections from the field: researchers' experiences of co-production. *Research for All*, 4(2), 169–79. Online. <https://doi.org/10.14324/RFA.04.2.0>
- Beresford, P. & Carr, S. (2012). *Social care, service users and user involvement*. Jessica Kingsley Publishers.
- Cohen, S., Herbert, A., Evans, N. & Samzelius, T. (2017). From poverty to life chances: framing co-produced research in the productive margins programme. I: A. Ersoy (red.), *The impact of co-production: from community engagement to social justice*. Policy Press.
- Cohen, S. & Samzelius, T. (2021). *Single mothers' liberation: intersectional solidarity*. Paper presenterat på European Sociological Association's 15th Conference, Barcelona, Spain.
- Collins, P. H. (1991). *Black feminist thought: knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Unwin Hyman.
- Collins, P. H. (2017). The difference that power makes: intersectionality and participatory democracy. *Investigaciones Feministas*, 8(1), 19–39. doi: <https://doi.org/10.5209/INFE.54888>
- Commins, P. (1995). Social exclusion in the context of the European Union's Third Poverty Programme. *Družboslovne razprave*, 11(19–20), 137–150. dr19-20Commins.PDF (uni-lj.si)
- Dahlstedt, M., Gruber, S., Herz, M. & Lalander, P.(2022). Socialt arbete – rörelse, motstånd, förändring. Lund: Studentlitteratur.
- del Tufo, S. & Gaster, L. (2002). *The co mmission on poverty, participation and power: an evaluation*. The Commission on Poverty, Participation and Power: an evaluation | JRF
- Dewar, L. (2013). *Is the work programme working for single parents? An analysis of the experience of single parents on the work programme*. Single Parent Action Network.
- Facer, K. & Enright, B. (2016). *Creating living knowledge: The Connected Communities Programme*,

- community university relationships and the participatory turn in the production of knowledge.* University of Bristol/AHRC Connected Communities.
- Finn, D. (2011). Ending child poverty in the United Kingdom: lessons from New Labour's strategy. *Canadian Review of Social Policy*, 65/66, 139–153.
- Freire, P. (2021). *De förtrycktas pedagogik*. Trinambai.
- Giullari, S. (2007). *Proofed for parents by parents: participatory one parent proofing: findings*. Single Parent Action Network.
- Giullari, S. & Wrigth, P. (2007). *Proofed for parents by parents: participatory one parent proofing: toolkit*. Single Parent Action Network.
- Hall, B. L. (1979). Knowledge as a commodity and participatory research. *Prospects*, 9(4), 393–408.
- Haux, T., Salmon, D., Taylor, L. E., Deave, T., Cohen, S., Dewar, L. & Samzelius, T. (2012a). *A longitudinal qualitative study of the journeys of single parents on job seekers allowance*. Project Report. Single Parent Action Network/University of the West of England.
- Haux, T., Salmon, D., Taylor, L., Deave, T., Cohen, S., Dewar, L. & Samzelius, T. (2012b). A longitudinal qualitative study of the journeys of single parents on Jobseeker's Allowance. *Journal of Poverty and Social Justice*, 20(3), 337–342.
- Hilsen, A. I. (2006). And they shall be known by their deeds: ethics and politics in action research. *Action Research*, 4(1), 23–36. <https://doi.org/10.1177/1476750306060539>
- Johansson, H. (2012). Kontroverser mellan Europeiska unionen och medlemsländer: EU:s fattigdomsagenda under tre decennier. I: H. Swärd & L. Engelmark (red), *Fattigdom utan gränser*. Carlssons.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Polity Press.
- Nadasen, P. (2005). *Welfare warriors: The Welfare Rights Movement in the United States*. Routledge.
- Naples, N. A. (1998). *Grassroots warriors: activist mothering, community work and the war on poverty*. Routledge.
- Room, G. (1984). Learning from each other: social policy innovation through cross-national action-research. *Community Development Journal*, 19(2), 104–111.
- Samzelius, T. (2020). *A vicious circle of silent exclusion: family homelessness and poverty in Sweden from a single-mother perspective*. Doktorsavhandling, Malmö universitet.
- Schubotz, D. (2020). *Participatory research: why and how to involve people in research*. SAGE Publications Ltd. <https://methods-sagepub-com.proxy.mau.se/book/participatory-research>
- Starrin, B. (1993). Participatory research: att skapa kunskap tillsammans. I: J. Holmer & B. Starrin (red.), *Deltagarorienterad forskning*. Studentlitteratur.
- Thomas-Hughes, H. (2018) Ethical "mess" in co-produced research: reflections from a U.K.-based case study. *International Journal of Social Research Methodology*, 21(2), 231–242. doi: 10.1080/13645579.2017.1364065
- Wilkinson, I. (2004). The problem of "social suffering": the challenge to social science. *Health Sociology Review*, 13(2), 113–121. <https://doi.org/10.5172/hesr.13.2.113>
- Williamson, G. R. & Prosser, S. (2002). Illustrating the ethical dimensions of action research. *Nurse Researcher*, 10(2), 38–49. doi: 10.7748/nr2003.01.10.2.38.c5887

*Magdalena Elmersjö, Evelina Hoffmann,
Katarina Hollertz & Sara Hultqvist*

Delaktighet i forskningsprocessen

– PAR i en samtida kontext

Participation in the research process – PAR in a contemporary context.

Expectations and demands on coproduction in research have increased. Therefore, there is a need for knowledge on how these coproduction processes where researchers and practitioners work side by side during the research process can be carried out. In this article, methodological questions related to coproduction and collaboration between researchers and practitioners in the field of social work are raised and discussed. The article draws on an on-going research project where participatory action research (PAR) is the leading guideline. PAR in a contemporary context is understood as a democratization process, where values such as participation, mutual learning, empowerment, improvement and development of practice are given as much attention as the actual research findings. The research project discussed takes its starting point in Swedish eldercare, investigating situations of moral stress and moral agency. The project is carried out in close cooperation with three municipalities and institutions where future staff for eldercare are trained (social workers and auxiliary nurses). In the article the relations between researchers and practitioners are discussed. Strategies on how to establish cooperation applying a synergistic approach are highlighted. Furthermore, strategies for dissemination or research results are discussed. The article suggests PAR as a specific social work signature methodology, as PAR acknowledges the need for relational work as well as an action-oriented research agenda, well in line with the core values and understanding of social work as a professional practice and academic discipline. In the article, applying PAR in a contemporary context, is understood as a key component when striving for socially robust knowledge; that is, knowledge that is considered relevant and reliable in the eyes of all actors involved, in this case staff in municipal eldercare, as well as in academia.

Keywords: PAR, co-production, social work, applied research, robust knowledge, eldercare

Magdalena Elmersjö är socionom och docent i socialt arbete vid Södertörns högskola

Evelina Hoffmann är socionom och har en master i sexologi

Katarina Hollertz är socionom och fil.dr i socialt arbete vid Göteborgs universitet

Sara Hultqvist är socionom och fil.dr i socialt arbete vid Linnéuniversitetet

Författarnamn i alfabetisk ordning, Samtliga författare har bidragit i lika hög utsträckning till artikeln.

Kontakt: Katarina.Hollertz@socwork.gu.se

Inledning

Kraven och förväntningarna på samskapande processer i samhällsvetenskaplig forskning blir allt högre. Propåer om samskapande och nyttgörande av forskning kommer från forskarsamhället självt, men även från forskningsfinansiärerna samt från den svenska och europeiska forskningspolitiken. I takt med det uppstår ett behov av kunskap om hur de samskapande processerna kan gå till och vilka metodologiska utmaningar och möjligheter som är förknippade med samskapande processer i forskningsprojekt. I den här metodartikeln reflekterar vi över PAR i en samtida svensk kontext, och utgångspunkten för artikeln är erfarenheter gjorda i ett pågående Fortefinansierat projekt om moralisk stress och moraliskt aktörskap i svensk äldreomsorg (nedan kallat Moralprojektet). Vi är inspirerade av erfarenheterna av samskapande processer i forskning från den anglosaxiska världen, som ofta går under beteckningen PAR (*participatory action research*).

I Moralprojektet samarbetar vi (en forskargrupp bestående av tre forskare från tre lärosäten) med äldreomsorgen i tre kommuner. Tre yrkeskategorier är i fokus i projektet: omsorgspersonalen, första linjens chefer och biståndsbedömare. Vi ser dessa tre yrkeskategorier som äldreomsorgens huvudpersoner där omsorgspersonalen är de som befinner sig närmast de äldre i det dagliga arbetet och utför beviljade insatser i de äldres hem eller på särskilt boende. Biståndsbedömarna kan beskrivas som äldreomsorgens "grindvakter"; de beslutar om bifall, avslag eller delavslag beträffande omsorgsinsatser till äldre. Första linjens chefer ansvarar för verkställigheten av insatser och har ett övergripande ansvar för verksamhetsutveckling, ekonomi samt personalansvar. Dessa yrkeskategoriers beskrivningar av den egna arbetsvardagen, med fokus på etiskt utmanande situationer, utgör empiriskt material i studien och samlades in vintern 2022 i projektets första år. Empirin ligger till grund för utbildning av socionomer och undersköterskor, som äger rum under studiens andra år, och verksamhetsutveckling av äldreomsorgen i de tre kommunerna forskningsprojektets tredje och avslutande år.

Syftet med artikeln är att belysa metodologiska utmaningar och möjligheter som uppstår i samskapande processer i ett forskningsprojekt. Eftersom forskningsprojektet är pågående, är artikeln framför allt en text som återger en reflekterande diskussion, snarare än en rapportering av en avslutad process. Vår ambition är att sätta PAR i en svensk samtida kontext i det sociala arbetets fält, ge förslag på hur PAR kan omsättas till praktik i forskningsprocessen samt diskutera användbarheten av PAR för att bygga socialt robust kunskap. Med robust kunskap menar vi kunskap som är relevant och accepterad inom akademien och av de aktörer som kommer att beröras av dess tillämpning (Nowotny m.fl. 2013; Nowotny 2003). Den kunskap som produceras i forskningsprojektet måste därmed vara giltig för de yrkeskategorier som är aktuella. Artikeln bidrar med metodologiska insikter och kan utgöra ett metodologiskt stöd

för framtida forskningsprojekt där forskare och företrädare för det sociala arbetets praktik samarbetar. I artikeln diskuterar vi samskapande processer med särskilt fokus på förutsättningar för gemensamt formulerade forskningsfrågor, relationen mellan forskare och företrädare för verksamheter samt kommunikering av forskningsresultat. Innan vi redovisar metod, resultat och diskussion, lyfter vi fram vår förståelse av PAR och den samtida kontext inom vilket forskningsprojektet äger rum.

PAR – ett demokratiserande av demokratin

Den tysk-amerikanska socialpsykologen Kurt Lewin, som verkade under första halvan av 1900-talet, var pionjär inom aktionsforskningen. Hans kritik mot den positivistiska forskningens sökande efter objektivitet har varit inflytelserik för såväl det som kommit att kallas tillämpad forskning som den aktionsbaserade forskningsansatsen. Lewin menade att samhällsvetenskapen bör utgå från människors och grupper subjektiva förståelse av sig själva och sin omvärld. PAR beskrivs ibland som en metodologi som står som alternativ till mer "traditionell" forskning. Utmärkande för PAR-forskning är vetenskapsteoretiska utgångspunkter där till exempel forskares tillhörigheter och positioner utifrån kön, etnicitet, klass och ålder erkänns som betydelsefulla för forskningsprocessen, vilket utmanar tanken om en neutral och distanserad forskarroll. Ett kännetecken för PAR-traditionen är att pragmatism styr val av metoder, vilket skapar stor öppenhet och förutsättningar att vara följsam gentemot praktiken och deras behov under hela forskningsprocessen.

Samtidigt som pragmatism och flexibilitet i processerna är centrala, finns det andra saker som i grunden inte är förhandlingsbara i PAR, och det är vikten av egenmakt och emancipation (Jönson m.fl. 2021). I vår tid talas ofta om olika sorters "litteracitet". I Moralprojektet använder vi oss av lärande, över kommungränser och över yrkesgränser, som ett viktigt verktyg. I vår förståelse av PAR utgör Paolo Freires *Pedagogik för förtryckta* (1972) en nyckelreferens. Freires pedagogiska projekt i Sydamerika under 1960-talet syftade till att medvetandegöra utsatta grupper, inte minst genom att bekämpa analfabetismen. Tanken var att självbestämmande skulle födas genom att människor tog makten över sina egna liv. Även demokratiteoretikern Carole Pateman har bidragit med inspiration för vårt sätt att tolka PAR. Hennes konstaterande att det tog lång tid och mycket möda att införa allmän rösträtt och att vi bör räkna med att demokratiserandet av demokratin, är en minst lika mödosam och tidskrävande process (Pateman 2012 s. 15) ger perspektiv på frågor om inflytande och delaktighet. Pateman var en av de första att för ett drygt halvsekel sedan på allvar resa frågan om delaktighet och deltagande i modern demokratiteori (jfr Beresford 2021).

När det gäller aktionsforskning som begrepp tar litteraturen upp flera versioner, till exempel är *participatory action research* (PAR), *community based participatory*

research (CBPR) och *critical participatory action research* (CPAR) några exempel på inriktningar (Jönson m.fl. 2021). När vi använder oss av förkortningen PAR hänvisar vi till en integrering av teori och handling där avsikten är att skapa social förändring tillsammans med berörda individer och grupper (Coughlan 2007).

Moralprojektet har svensk äldreomsorg i fokus, och i en översikt om hur PAR-forskning används i förhållande till just kategorin ”äldre” diskuterar Blair och Minkler (2009) sex principer:

1. PAR strävar efter ett likvärdigt partnerskap inom alla faser i forskningsprocessen.
2. PAR syftar till egenmakt hos dem som deltar.
3. PAR innebär ömsesidigt utbyte och lärande.
4. PAR bidrar till kapacitetsbyggande (exempelvis ökad kapacitet att hantera problem inom ett lokalt sammanhang).
5. PAR balanserar forskning och förändring – båda delar är viktiga.
6. PAR innebär ett långsiktigt och hållbart åtagande (genom förändring som fortgår efter att ett projekt avslutats).

Dessa principer ser vi som allmängiltiga för PAR-forskning, och vi betraktar dem som hållpunkter och ambitioner i vårt arbete. I följande avsnitt konkretiserar vi vårt tillvägagångssätt vad gäller själva forskningsprocessen inom ramen för Moralprojektet. Vi redogör för underliggande strategier och för ställningstaganden som är gjorda längs vägen. Vi beskriver svårigheterna, osäkerheten som vi själva känt (och känner), men också glädjeämnen och varför PAR framstår som en central och angelägen metodologisk ansats i forskning i socialt arbete. I projektet betraktas vetenskaplig kunskap som något som formas i kontinuerlig interaktion med andra former av kunskap och yrkesutövares vardagspraxis (Julkunen & Koskinen 2020; Elmersjö & Bertilsdotter Rosqvist 2022) och som lämpligen nås genom praktisknära samskapande processer. Eller, som Abma m.fl. (2019) skriver: ”Transformational learning is based on ‘mutual recognition’, ‘reciprocal perspective taking’ and a ‘shared willingness to learn from each other.’”

Samskapande processer i forskning

PAR är till sin natur, genom att det bygger på principer om samarbete och ömsesidigt utbyte och lärande, nära kopplat till akademins uppdrag att samverka med omvärlden. Forskares uppgift att föra ut kunskap till allmänheten, många gånger i form av konkreta forskningsresultat, benämns ofta som universitetets tredje uppgift och sker vid sidan av undervisning och forskning. Svensk högskolelag stipulerar sedan år 1977 att forskare anställda vid universitet är ansvariga för att informera och sam-

arbete med aktörer utanför akademien. Mer än trettio år senare, år 2009, skärptes det legala kravet för forskare att nyttiggöra den vetenskapliga kunskap som produceras (Hetland m.fl. 2020). Den tredje uppgiften knyter i en svensk kontext an till folkbildningstraditionen och medför unika möjligheter, forum och arenor för att på olika sätt göra kunskap tillgänglig utanför akademiens väggar. Att använda forskningsresultat för att verksamhetsförbättra ligger till exempel i linje med de allt tydligare formulerade kraven på kunskapsbaserat, eller evidensbaserat, socialt arbete (SOU 2020:47). Den nuvarande forskningspolitiska inriktningen i Sverige och i Europa gör dock tydligt att det inte enbart handlar om att forskare ska kommunicera färdiga forskningsresultat. Aktörer utanför akademien ska också ges utrymme att vara med och formulera forskningsfrågor och vara aktiva i forskningsprocessens olika faser. Det är en utveckling där förväntningarna på mer och fler samskapande processer i samhällsvetenskaplig forskning är höga, och där delaktighet fungerar som ett ledord. Till exempel syftar Fortes tioåriga forskningsprogram *Tillämpad välfärdsvetenskap*, det program som finansierar Moralprojektet, till att stärka klient- och praktikinära forskning. En grundtanke är just att stödja projekt som stärker samverkan mellan forskning och praktik. "Forskningsprojekten ska utgå från professionens och brukares/klienters frågor och behov. Forskningsprojekten ska därför planeras och genomföras i samverkan med socialtjänsten ..." (Forte 2021). Med andra ord, forskningen ska bli mer tillämpbar och samhällsrelevant genom att professionella såväl som brukare ska ha ett större inflytande både på formuleringen av forskningsfrågor och val av empiriskt material och analys. Som exempel identifierar forskningspropositionen (SOU 2020/21:60) *Forskning, frihet, framtid: kunskap och innovation för Sverige* artiklar samförfattade av forskare och aktörer utanför akademien som ett mått på samverkan med övriga samhället. Samförfattade artiklar föregås ofta av en lång rad samskapande processer: från formulering av forskningsfrågor till val av metod, datainsamling, analys och slutligen skrivandet av gemensamma texter.

I grund och botten handlar kraven på mer samverkan mellan forskning och praktik om ett ökat ömsesidigt inflytande på varandras praktiker. Forskningsresultat ska få större betydelse för verksamheter utanför akademien, och verksamheternas frågor ska få större betydelse för forskningen. I dag finns inte några vedertagna system för att mäta forskningens påverkan på samhället (Spaapen & Van Drooge 2011). Medan "scientific impact" beräknas och bedöms genom exempelvis vedertagna bibliometriska metoder så framstår "societal impact" som betydligt mer svårfångat och utmanande att mäta. För att synliggöra social påverkan har det föreslagits att indikatorer bör ses som "produktiva interaktioner" där forskning och praktik möts. Med en sådan hållning är utgångspunkten att forskning kan bidra till lärande och verksamhetsutveckling, snarare än att forskningen står vid sidan av och har som avsikt att analysera och i viss mån bedöma praktiken utifrån fel och tillkortakommanden (ibid.).

Vi är inspirerade av Helga Nowotny m.fl. (2013) och deras resonemang om socialt robust kunskap. I Moralprojektet får det till följd att dragna slutsatser måste vara gångbara i relation till akademins krav på vetenskaplighet, men också i ögonen på de centrala yrkesgrupperna i Moralprojektet: omsorgspersonalen, första linjens chefer och biståndsbedömarna. Moralprojektet tar avstamp i äldreomsorgens historia av utmanande arbetsvillkor och de etiska dilemman som är som en grogrund för moralisk stress hos anställda. Det rör sig alltså om ett välbeforskat fält, men det saknas detaljerade vardagsnära berättelser om de situationer, arbetsvillkor och etiska dilemman som kan leda till moralisk stress. I ett andra skede är sedan målet att utforska relationen mellan moralisk stress och moraliskt aktörskap, en möjlig konstruktiv följd av den moraliska stressen, där svåra situationer leder till handling snarare än uppgivenhet. Ett generellt syfte med själva Moralprojektet är att stärka det moraliska aktörskapet i svensk äldreomsorg. För att kunna komma dithän måste vi tillsammans med äldreomsorgens personal för det första kartlägga stressen, för det andra bättre begripa vad det är som gör att moralisk stress ibland leder till uppgivenhet och/eller sjukdom men ibland till det omvända, det vill säga konstruktiva handlingar och förändring. Här menar vi att moralisk stress och moraliskt aktörskap måste förstås i ljuset av de politiska och strukturella sammanhang som präglar en given situation. Sådan förståelse är en förutsättning för att kunna ta reda på under vilka omständigheter moralisk stress kan fungera som en katalysator för moraliskt aktörskap inom äldreomsorgen och hur moraliskt aktörskap kan stödjas och utvecklas. Moralprojektet kan i sin helhet därmed ses som en del av en pågående strävan efter att forskningen ska bli socialt robust och kunna användas för att åstadkomma en positiv förändring. En sådan strävan tar sig ofta uttryck i andra begrepp, som användarmedverkan, empowerment, samarbete och demokratisering av kunskap eller socialt engagerad forskning (jfr Hultqvist & Salonen 2016; Nowotny m.fl. 2013; Krogstrup 2006; Bertilsdotter Rosqvist m.fl. 2021).

Vår samtida kontext – svensk socionomutbildning och svensk äldreomsorg på 2000-talet

För att kunna sätta PAR i en samtida kontext krävs också att vi sätter Moralprojektet i en kontext. Den plattform tre av fyra artikelförfattare utgår från är forskning i socialt arbete och socionomutbildningen. En artikelförfattare har aktuell och omfattande yrkeserfarenhet i den del av det sociala arbetets fält som är Moralprojektets fokus: äldreomsorgen. Det är utifrån våra respektive utkikspunkter som vi resonerar om samskapande processer mellan å ena sidan akademi (forskning och utbildning) och å andra sidan offentliga organisationer som verkar i det sociala arbetets fält (jfr Selener 1997). I vår förståelse av samskapande processer i forskning är förändringstanken grundläggande och tankar om att forskningen kan (och bör) främja social mobilise-

ring är centrala. De sociala processer som initieras och stärks genom forskning tillmäts därmed ett (egen)värde och kan i sig betraktas som en form av kapacitetsbyggande (Warwick-Booth m.fl. 2021). Ett centralt koncept för vår förståelse av samskapande och delaktighet i forskningsprocessen är det Nguyen m.fl. (2020) kallar *synergistic approach*. Vår tolkning av begreppet är att aktivt söka synergier mellan olika sammanhang, med en ambition att bygga aktiviteter och processer på befintliga strukturer som korsbefruktar och stärker varandra. I stället för att betrakta samskapande forskningsprojekt som separata och isolerade händelser som kräver att nya infrastrukturer byggs upp, drar forskningen i stället nytta av och stärker de kunskapsbärande strukturer som redan finns i och mellan organisationer. På så vis kan universitetets tre uppgifter ofta flätas samman, det vill säga att forskning, undervisning och samverkan kan ske i en och samma aktivitet, eller i aktiviteter nära kopplade till varandra. På akademiska yrkesutbildningar, som socionomutbildningen, finns nära nog oändliga möjligheter att koppla samman teori och praktik. Exempelvis kan det ske genom att få kunskap om konkreta utmaningar hämtade från det sociala arbetets praktik genom ett nära samarbete med yrkesverksamma eller medborgare och samtidigt bidra med forskning för att exempelvis stödja organisationers socialpolitiska påverkansarbete.

Metod

PAR och systemiskt förhållningsätt i Moralprojektet

Vi redogör här för metod och de överväganden vi gjort i Moralprojektet, där vi för samman PAR och ett systemiskt förhållningsätt till äldreomsorg och kunskapsutveckling. Projektet är indelat i tre delar som följer de tre åren som projektet har finansiering, perioden 2021–2023. Under projektets första år var omsorgspersonal, biståndsbedömare och första linjens chefer de centrala aktörerna. I digitala fokusgrupper mötte omsorgspersonal från tre kommuner varandra, för gemensam reflektion över arbetet och de etiska dilemman de ställs inför i sin arbetsvardag. På motsvarande sätt möttes biståndsbedömare i tre kommuner för gemensam reflektion och slutligen även första linjens chefer. Från varje kommun deltog tre representanter för respektive yrkesgrupp. Berättelserna gjordes sedan om till vinjetter som tillsammans gav en bild, eller karta, över äldreomsorgen utifrån det komplexa system som utgör grunden för yrkesgruppernas arbete. Det skedde genom att skriva fram scener som bygger på respektive yrkeskategoris reflektioner och etiska dilemman. Under moralprojektets tredje år delas vinjetterna av de olika yrkeskategorierna i forskningscirkel i respektive kommun.

Kontaktpersoner i de tre medverkande kommunerna ansvarade för rekrytering till fokusgrupperna samt för att möjliggöra för alla deltagare att medverka under arbetstid. Fokusgrupperna som genomfördes via zoom, spelades in och transkriberades.

Kontaktpersonen avlönades med motsvarande fem procent av sin lön under projektets första år, för att kunna delta i forskningsprojektet och skapa förutsättningar för materialinsamlingen. Under projektets andra år, som i skrivande stund pågår, används empiri från fokusgrupperna i undervisning där socionomstudenter och undersköterskeelever möter varandra för gemensamt lärande. En grundtanke med forskningsprojektet är att involvera de som kommer att bli framtidens anställda inom äldreomsorgen och låta deras idéer bidra till utvecklingen av en äldreomsorg där moraliskt aktörskap främjas. Under detta år samarbetar vi med tre socionomutbildningar som geografiskt ligger nära de medverkande kommunerna samt en folkhögskola som utbildar undersköterskor. Samtidigt avlönar vi kontaktpersoner på folkhögskolan på fem procent, för att möjliggöra deras medverkan i projektet och för att de tillsammans med oss ska kunna organisera möten för lärande. Projektets tredje och avslutande år återvänder vi till kommunerna och äldreomsorgen och genomför forskningscirkular i kommunerna, baserat på underlag som tagits fram i projektet och utifrån kommunernas specifika önskemål och behov. Även under detta år avlönas kontaktpersonerna i kommunerna för att möjliggöra samarbetet mellan akademi och praktik.

Genomgående i projektet har vi valt att inte fokusera på en viss organisatorisk nivå inom äldreomsorgen, utan vi betraktar i stället äldreomsorgen som ett avancerat system där en rad olika kompetenser krävs. Systemet rymmer en rad olika epistemologier som i sin tur är förknippade med skiftande makt och status. Som exempel tillmäts ofta medicinsk kunskap större vikt än social kunskap. Vidare är några av äldreomsorgens personal akademiskt utbildande medan andra helt saknar formell utbildning för arbete i vård- och omsorgssektorn. Vi menar att även forskningen och forskningsprojektet i sig är en form av "avancerat system" som kräver en bredd av kompetenser. Att vi tre forskare allena skulle samla och stå för den kompetens som krävs ser vi som orimligt. På samma sätt som praktikorienterade forskningsprojekt kräver en bred syn på praktikbaserad kunskap som inkluderar yrkesverksamma från olika områden, behövs även en bred vetenskaplig kompetens. Att samla vetenskaplig kompetens och använda den på bästa sätt är ett sätt för projektet att skapa gynnsamma kunskapstransaktioner. Vid sidan av vårt praktikorienterade kunskapsutbyte samverkar vi därför med experter inom akademien. Fyra professorer, alla med en särskild expertis som är relevant för Moralprojektet, fungerar som bollplank och granskare forskningsprocessen igenom. De fyra expertområdena är praktikforskning, fokusgrupp som forskningsmetod, deltagande aktionsforskning samt frågor som rör kvinnodominerade sektorer.¹ Hittills har dessa experter bidragit i designen av fokusgruppsintervjuerna och fungerat som bollplank i olika utbildningsinsatser.

---

1 Prof. Ilse Julkunen, prof. Synneve Dahlin-Ivanoff, prof. emerita Gunilla Härnsten, och prof. emerita Elisabeth Sundin

Moralprojektet och samverkanspartners

Som vi beskrivit tidigare finansieras Moralprojektet genom Fortes särskilda satsning på tillämpad välfärdsforskning. Ett uttalat krav från forskningsrådet var att vi kunde presentera samverkanspartners för Moralprojektet redan när vi ansökte om medel. Genom de samverkansaktiviteter som ägt rum i tidigare i forskningsprojekt, undervisningssammanhang och samverkansaktiviteter fanns redan en rad självklara kontakter. I Moralprojektet valde vi, i linje med att söka synergier (Nguyen m.fl. 2020), medvetet att bygga vidare på dessa befintliga samarbeten. Samarbetet med folkhögskolan var till exempel redan upprättat, eftersom två av oss, via särskilt riktade medel för samverkan mellan akademi och omgivande samhälle, hade besökt och samtalat med potentiella framtida partners i andra utbildningsformer än den egna. I relation till det, vill vi understryka betydelsen av den här typen av materiella förutsättningar, här i form av betald arbetstid och finansiering av resor, för att som forskare ha förutsättningar att knyta band med personer och institutioner som inte traditionellt har etablerade kontakter med akademien. Våra samtal, såväl formella forskningsintervjuer som informellt fikaprat, med yrkeslärare på Komvux och på folkhögskolor, har i hög utsträckning format den design vi sedan valde för Moralprojektet.

Även insikten om att välfärdsarbetare i dag sällan kan allokera arbetstid åt att samarbeta med forskare har varit avgörande för Moralprojektets upplägg. Ska vi som forskare göra anspråk på välfärdsarbeters tid, måste tiden erkännas och ersättas. Att avlöna kontaktpersonerna i kommunerna samt folkhögskolan är ett försök att skapa en sådan struktur. Den bakomliggande ambitionen är att inte dränera en redan pressad verksamhet på resurser, utan snarare tänka i termer av att tillföra resurser till praktiken. I Moralprojektet har vi förmått personer i ledande befattning att se värdet i att olika personalgrupper samlas och samtalar om etiska dilemman, inslag som fyller en funktion som går att likna vid kollektiv handledning. Att samla in data blir således inte bara en aktivitet som förser forskargruppen med material, utan kan samtidigt generera kollegialt lärande i verksamheten.

Tanken att forskningsresultaten under projektets andra år blir till undervisningsmaterial och att samma undervisningsmaterial befruktar den fortsatta forskningsprocessen är en direkt följd av många och intensiva meningsutbyten med lärare som till vardags utbildar blivande undersköterskor och vårdbiträden. Synergier skapas under vägen och spridning av resultat blir inte en syssla att sköta efter empiriinsamling och analys. Dessa tre som i traditionell vetenskaplig metod ofta är separerade delar flätas därmed samman. Analysen blir i sig partecipatorisk när studenter och deltagare tillsammans tolkar de svåra situationer som omsorgspersonal, biståndsbedömare och enhetschefer beskrivit i fokusgruppsintervjuerna.

Äldreomsorgen i Vänersborg, Helsingborg och Kalmar är våra samverkanspartners, och det är ingen slump att det är just de här kommunerna. Helt avgörande var

att det fanns kontakter och en tillit mellan forskare och företrädare för äldreomsorgen i kommunerna. I samtliga tre kommuner finns en äldreomsorg som går att betrakta som stabil, här sker för tillfället inga stora omorganiseringar och i statistiken är de inte överrepresenterade vad gäller personalomsättning eller sjuktal. Denna stabilitet är en viktig förutsättning för den sortens samarbete mellan forskning och praktik som Moralprojektet syftar till. Blair och Minklers (2009) princip om PAR som ett långsiktigt och hållbart åtagande är tätt förknippat med stabilitet som önskvärd förutsättning. I Helsingborg fanns ett mångårigt samarbete mellan LU/Campus Helsingborg och Helsingborgs stad i frågor som rör socialt arbete inom bland annat äldreomsorg, bostadsfrågor och social utveckling (Tops & Sunesson 2006). Projektledaren för Moralprojektet var dessutom verksam vid ett pågående samarbete i Helsingborgs stad inom ramen för Centre for Ageing and Supportive Environments (CASE). Likaså fanns i Kalmar ett etablerat samarbete grundat i en forskarskola för yrkesverksamma inom socialtjänsten (www.forskarskolanfys.se). På båda dessa orter, Helsingborg och Kalmar, finns också en socionomutbildning där framtidens äldreomsorgschefer och biståndsbedömare utbildas. I Vänersborg var relationen inte officiellt etablerad, men det fanns kontakter mellan forskare i socialt arbete på Högskolan väst och Vänersborgs kommuns socialförvaltning och äldreomsorgen där. I samband med att Högskolan väst också tilldelades rättigheter att examinera socionomer blev Vänersborg ett enkelt val. Vi ska också säga att förfrågan gick till fler kommuner, där det också fanns etablerade samarbeten, men endast de kommuner som uttryckte ett genuint intresse och vilja att satsa på det gemensamma forskningsprojektet valdes ut till formella samarbetspartners. Vi drog därmed nytta av redan etablerade kontakter, där det fanns tillitsfulla relationer mellan praktiken och akademien.

Resultat

I det här avsnittet fokuserar vi på fyra teman, lärdomar som vi dragit under den tid som Moralprojektet pågått. Det handlar om reflektioner över hur akademi och praktik kan närma sig varandra, betydelsen av tillit samt frågor om att tillgängliggöra kunskap.

Det nyfikna närmandet

Praktikrelevanta forskningsansökningar kräver, för att ha chans att få medel tilldelade i en hård konkurrens, välformulerade forskningsfrågor, en tydlig studiedesign med metodologiska överväganden, teoretiskt ramverk och koppling till aktuellt forskningsfält. Att få fram en slagkraftig forskningsansökan är en övning i det som kan betraktas som ett grundläggande akademiskt hantverk, att bygga en text utifrån en viss struktur och rationalitet, vetenskaplighet men också en text som passar in på

den aktuella ansökan. Ansökningstexten måste matcha utlysningens inriktning (jfr Weingart 2008; McLean m.fl. 2018). I Moralprojektet skrevs den ansökan, som sedan beviljades medel av Forte, fram av forskargruppen allena utan inblandning av externa aktörer eller samarbetspartners i den direkta arbetsprocessen. Det kan tyckas paradoxalt för ett projekt och för en forskargrupp med höga ambitioner om PAR som grundläggande idé för forskningen.

Skälen till att samarbetspartners inte involverades i det konkreta arbetet med att formulera forskningsfrågor och ansökan är flera. Att skriva ansökningar görs oftast på tid som är ofinansierad och sker inom ramen för forskares kompetensutvecklings-tid. De flesta ansökningar får inte heller några beviljade medel, till exempel beviljade Forte projektmedel för endast 11 procent av alla ansökningar som inkom år 2016 (Hultqvist 2021). Att skriva forskningsansökningar är därför i stor utsträckning ett osäkert projekt och det går inte att ha några garantier att det arbete som läggs ner också bär frukt. Anställda i kommuner med pressade scheman och akuta uppgifter som måste lösas, som barn att ta om hand, äldre som behöver omsorg eller barn och ungdomar som ska utbildas, har marginella förutsättningar att vara en aktiv part i det konkreta hantverket med att skriva fram forskningsfrågor. Det framstår inte heller som etiskt försvarbart att ta anställdas tid i anspråk i ett arbete med att formulera forskningsfrågor, vilket ofta sker parallellt med att sammanställa tidigare forskning.

Det är möjligt att det konkreta arbetet med att formulera forskningsfrågor är ett arbete som i nuläget faktiskt *bör* ligga på forskarna enbart – även i projekt med ambitionen att arbeta utifrån PAR. Det är forskarna som fått utbildning för att ta fram beforskningsbara frågor, och forskarna har tid och institutionella förutsättningar att involvera sig i den typen av projekt där det finns liten chans till utdelning. De centrala forskningsfrågorna i Moralprojektet är, vill vi ändå hävda, formulerade i nära samverkan med aktörer på fältet. Frågorna som formulerades i Moralprojektet var på intet sätt nya – eller konstruerade av oss själva i det inomakademiska rummet. Det är frågor som har stötts och blötts i en mängd sammanhang, frågor som under lång tid diskuteras både i kafferummen på äldreboenden, på fackliga möten och i seminarialarna samt i olika möten mellan oss som företrädar akademien och verksamheter inom äldreomsorgen. I forskargruppen har vi i olika konstellationer och på olika sätt arbetat tillsammans med vård- och omsorgspersonal. Vi har följt vård- och omsorgselever på en komvuxutbildning, arbetat extra inom hemtjänsten, samtalat med omsorgslärare i vård och omsorg, skuggat biståndsbedömare, examinerat socionomstudenter som gjort VFU som första linjens chefer, organiserat kunskapscirklar för äldre och samtalat med Stine Christophersen, vårdbiträdet som vissebläste inifrån Sabbatsbergsbyns äldreboende under pandemin. Tilläggas kan att vi alla, i högre eller lägre grad, haft kontakt med äldreomsorgen i egenskap av anhöriga till äldre närstående. Vi har själva sett, erfarit och fått ta del av berättelser där moralisk stress har lett till känslor av otill-

räcklighet och passivitet, men vi har framför allt fångats av de berättelser som präglats av moralisk stress som en katalysator för aktörskap och kraftsamling. Det är ur de här erfarenheterna, egna och andras, som forskningsprojektet och forskningsfrågorna fått sin näring.

Ur ett PAR-perspektiv vill vi därför argumentera för nödvändigheten av relationer, närhet och öppenhet mellan akademi och det sociala arbetets fält. Genom att forskare befinner sig utanför akademiens väggar och på olika sätt tar del av den praktik som står i fokus för forskningen skapas förutsättningar att formulera frågor som också ligger nära verksamheternas praktik. Närheten och öppenheten förutsätter också att praktiken har förutsättningar och vilja att ta emot forskare i sin verksamhet. Ur ett forskningsmässigt perspektiv kan det sättet att närma sig en praktik beskrivas med vetenskapliga termer, forskarna närmar sig fältet och forskningsfrågorna på ett explorativt sätt. Vi vill helt enkelt argumentera för att låta "den kravlösa nyfikenheten" få ta plats långt innan empiriinsamlingen ens är påbörjad. Det kräver i sin tur mod och öppenhet från praktikens sida att ta emot forskare, när agendan inte är på förhand given. Genom den här typen av samarbeten kan vi gemensamt, både forskare och yrkesverksamma i det sociala arbetets verksamheter, fånga upp frågor som är angelägna och som kan driva kunskapsutvecklingen i socialt arbete framåt. Den här sortens "fria" forskaraktiviteter kräver dock inte bara ett välkomnande av praktiken, utan också ett institutionellt stöd från akademien. "Liberorollen" kan framstå som oklar, men är ett viktigt inslag i samskapande processer i forskningsssammanhang. I Moralprojektet skedde det till exempel genom ospecificerade samverkansmedel, mindre projektanslag från forsknings- och innovationskontoret för att organisera gemensamma seminarier, möjligheter att inom tjänsten skugga anställda inom äldreomsorgen som en del av kompetensutvecklingstiden. Det är inte alltid sådana samverkansaktiviteter ger en direkt output i en ny ansökan, men genom det pärlband av händelser, möten och relationer som byggs mellan praktiker och forskare kan forskningsfrågor som är angelägna för, men också påverkade av, praktiken få förutsättningar att växa fram. Det "nyfikna närmandet" är ett subtilt sätt att skapa demokratiska strukturer för samskapande i relation till forskningsfrågorna. I det nyfikna närmandet skapades också relationer mellan olika aktörer. När forskningsansökan skrevs kunde vi ange samarbetspartners där det fanns en existerande relation. Berörda parter var också införstådda med att vi skulle få till stånd ett samarbete i någon form oavsett om just den här ansökan beviljades medel eller inte. En ömsesidig tillit till varandra existerade. Relationen var kittet, inte förhoppningen om att få pengar beviljade för att realisera just det här projektet.

Att bygga på etablerade nätverk

Forskargruppens egna nätverk och de institutionella sammanhang där akademien/institutionerna för socialt arbete och förvaltningsledning utgjorde basen för samarbetet innebar en rad fördelar. Tillit beskrivs i litteraturen som en avgörande aspekt för att lyckas i samverkan (Hollertz m.fl. 2021). Att bygga tillit mellan olika aktörer är något som tar lång tid och valet att bygga på redan befintliga samarbeten kan liknas lite vid att dra nytta av redan ackumulerat kapital. Genom de personliga kontakter som redan finns etablerade, antingen på ett personligt eller organisatoriskt plan, finns redan en struktur, eller ett sammanhang, som företrädare från både praktik och akademi kan luta sig mot och känna sig trygga i.

Tilliten mellan organisationerna underlättar arbetet med materialinsamlingen, inte minst eftersom access till studieobjekt faciliteras och eventuella problem med gatekeeping minskar. Betydelsen av relationerna för att ge access till intervjupersoner, verksamheter och brukare är både central och avgörande för att kunna genomföra projektet. I Moralprojektet ansökte vi om medel för att avlöna samarbetspartners för det arbete de lägger ner. Ett bärande argument för att avlöna samarbetspartners är önskan att skapa mer jämbördiga relationer mellan praktiker och forskare samt att inte bidra till att utarma verksamheter som står under ekonomisk och resursmässig press. Våra tidigare erfarenheter av samarbeten mellan forskare och praktiker är att anställda ofta saknat tid att lägga på gemensamma forskningsprojekt, trots att det funnits både vilja och engagemang. Den här bristen på resurser i form av tid är något som försvårat förutsättningarna för gemensam kunskapsutveckling. Att avlöna samverkanspartners handlar därmed om att värdera den tid som aktörer lägger ner och skapa utrymme för samarbete. Att endast forskarna skulle ha ersättning för arbetet framstår i ett PAR-perspektiv som kontraproduktivt, inte minst eftersom det förstärker en från början ojämn maktrelation mellan å ena sidan praktiker och å andra sidan forskare, i relation till kunskapsproduktionen.

En viktig fråga att fundera över är om strategin att bygga på befintliga strukturer kan bidra till att forskningen och resultaten blir vridna, eller *biased*, i den bemärkelsen att det endast är en viss typ av kommuner/aktörer som inkluderas i forskningen, medan andra inte inkluderas. I frågan ligger en rad etiska och moraliska aspekter, som är viktiga att fundera vidare över. Om strategin att bygga på existerande nätverk innebär att verksamheter med förhållandevis mycket resurser i relation till kunskapsproduktion och samarbete med akademien får mer, och aktörer som inte har haft förutsättningar att bygga upp samarbeten med akademien får sämre förutsättningar att ingå i samverkansprojekt med akademien är det problematiskt. Ur ett ämnesmässigt och strategiskt arbete i relation till kunskapsproduktion i socialt arbete är det viktiga frågor att adressera, och som vi själva inte har några bra svar på än.

Vad kan en PAR-relation vara?

Vi vill lyfta frågan om att förhålla sig till forskningsprocessen och relationen som reciprokt, det vill säga ömsesidig. På samma sätt som forskarna identifierar vad de behöver av verksamheter (intervjupersoner, dokument, observationstillfällen) för att bedriva forskning, kan forskarna ge yrkespersoner bättre förutsättningar för att identifiera vad de kan få ut i termer av tillgångar för verksamheten av relationen till akademien. Att yrkesverksamma på det sociala arbetets fält vill samarbeta med akademien kan ha många orsaker utöver en önskan att forskningsresultat ska bidra till en bättre verksamhet. Det kan också handla om att få förutsättningar att själv få reflektera över sin praktik, en vilja att få ökad legitimitet för verksamheten, att det är stimulerande (Hollertz 2010). Vi vill lyfta frågan om akademins ansvar att identifiera vilka resurser som akademien kan bidra med i samarbetet med det sociala arbetets verksamheter utifrån de behov som verksamheter själva formulerar. Det är en kritisk fråga som vänder blicken mot akademins vilja att bidra, inte bara med forskningsresultaten från den egna studien, utan med resurser som finns tillgängliga inom det institutionella sammanhang som akademien utgör. Exempel på sådana resurser skulle kunna vara tillgång till föreläsare, texter, nätverk och lokaler.

En aspekt av en ömsesidig relation handlar om att värna om att inte någon av organisationerna överutnyttjas. Vi vill därmed också uppmärksamma frågan om val av metod, satt i relation till den tid och de resurser som tas i anspråk av verksamheten. Detta menar vi är i grunden också en etisk, eller moralisk fråga. När vi planerat Moralprojektet med PAR som utgångspunkt har vi medvetet försökt hitta en strategi där vi samlar in data på ett sätt som gör att vi inte tar för mycket resurser i anspråk i en redan underfinansierad verksamhet. När materialinsamlingen tar tid från första linjens chefer, biståndsbedömare och omsorgspersonal tas den tiden från något annat, i det här fallet arbetet som ska bidra till att ge äldre den omsorg som de har rätt till. Som forskare i socialt arbete är vi vana vid att göra omfattande materialinsamlingar, intervjuer (gärna många för att stärka studiens validitet) eller långa enkäter som tar tid att fylla i. Det är inte heller alltid som allt material faktiskt används i den fortsatta analysen. Vi menar att det finns anledning att fundera över vilka resurser vi som forskare tar i anspråk när vi genomför forskningsprojekt i det sociala arbetets verksamheter.

När vi valde metod ställde vi oss frågan om materialinsamlingen, utöver att ge oss material att analysera, *också* direkt skulle kunna generera resurser för den lokala äldreomsorgen. Digitala fokusgrupper med yrkesgrupper från tre kommuner där omsorgspersonal fick utrymme att reflektera över sin praktik för sig, första linjencheferna för sig och biståndsbedömarna för sig, var ett sådant försök. Inspiration hämtades från Virginia Woolfs i den feministiska idétraditionen klassiska novell "A room of one's own" (1929). Att få egen tid att tänka, reflektera och formulera sig

utan att bli störd såg vi som en viktig grundförutsättning för att samtal om svåra situationer skulle komma till stånd. Vår förhoppning var att deltagarna genom samtal med kollegor från andra kommuner skulle få utrymme att reflektera över sin egen yrkessituation och få ett tillfälle för kollegialt lärande, samtidigt som vi fick data för fortsatta analyser. Diskussionerna i fokusgrupperna präglades av hög igenkänning och var exempel på reflekterande samtal där yrkesmässiga utmaningar, men också glädjeämnen, diskuterades. Materialinsamlingen i fokusgruppsintervjuerna gav alltså tillfälle för ett lärande "här och nu" för intervjupersonerna och material till forskarna för fortsatta analyser. Att en och samma aktivitet blir lärsituation och empiriinsamling är en av flera förtjänster med att söka synergier i arbetet (se Nguyen m.fl. 2020). Att båda parter uppfattar aktiviteten som meningsfull utifrån sina respektive roller stärker också upplevelsen av ömsesidigt utbyte. Såväl intervjudeltagare som forskare kan lämna rummet med känslan av att ha fått ut något av mötet. I en traditionell individuell intervju kan motsvarande känsla ibland vara att den ena parten har gett, medan den andra parten har tagit emot.

Tillgängliggörande av kunskap

Den empiriska data som genereras inom ramen för Moralprojektet består primärt av de berättelser om moralisk stress och etiska dilemman som identifieras av yrkesgrupperna var för sig i fokusgrupper. Berättelserna sammanställs av forskargruppen i vinjetter där det etiska dilemmat tydliggörs. Moralprojektets andra fas består av workshops, inspirerade av "social labs" (Timmermans m.fl. 2020). Med hjälp av socionomstudenter och blivande undersköterskor kommer vi att ge förslag på utveckling av äldreomsorgen. Vinjetterna, som bygger på empirin som är insamlad vid fokusgrupperna, utgör diskussionsunderlag. Ändamålet är att få en ökad förståelse för äldreomsorgen som ett komplext fält och för olika yrkesrollers respektive utmaningar samt identifiera och formulera villkor som kan möjliggöra ett ökat moraliskt aktörskap. Vår ambition är att detta sker synkront i labben, men också ackumuleras och anrikas av oss. En central fråga är vad som sedan händer med kunskapen vi fått genom fokusgrupper och sociala labb, där kunskap behöver spridas för att kunna omsättas i direkt utvecklingsarbete. Den frågan måste vi hantera "undervägs" och vara uppmärksamma på de behov verksamheterna har, behov som äldreomsorgens personal formulerar. Att verka i ovisshet är ofta svårare än att verka i sammanhang där ramarna är givna och där vi som forskare sitter på all makt. Tar vi PAR på allvar är det emellertid nödvändigt att frånhända sig något av denna makt.

I Moralprojektet har vi utmanat oss att tänka utanför ramen för de traditionella sätten att hantera ny kunskap, där vetenskapliga publikationer på svenska och engelska är "standardregeln". Att tillgängliggöra kunskap utanför akademins väggar kräver att vi utvecklar nya metoder och angreppssätt. Det är väl känt att publikationer i

engelskspråkiga tidskrifter sällan når praktiken, och det finns signaler om att även de svenskspråkiga tidskrifterna inte når utanför akademien i en större utsträckning. Utan att förminska betydelsen av vetenskapliga texter, vill vi laborera med tanken om att sprida kunskap via andra medier än traditionell text. Till exempel kan forskningsresultat spridas genom film och i bild. I tider när kunskap alltmer inhämtas från digitala kanaler, finns stora utvecklingsmöjligheter i hur vi hanterar forskningsresultat. PAR som idé handlar om att vara kapacitetsbyggande, och genom att använda sig av nya medier kan forskning tillgängliggöras och i högre grad bidra till folkbildning. Genom ny teknik och andra former av media kan forskningen kommuniceras med "låga trösklar". I Moralprojektet har vi tillsammans med samarbetspartners från kulturområdet sökt och fått beviljade medel för att producera kortfilmer, med målet att öka tillgängligheten av forskningsresultaten och därmed verka för en äldreomsorg där äldres rättigheter bättre tas till vara. Vi har även startat en blogg, där vi regelbundet rapporterar från projektet och delar med oss av erfarenheter och lärdomar från forskningsprocessen samt sprider kunskap om äldreomsorgens villkor, moralisk stress och moraliskt aktörskap. I bloggen är företrädare för verksamheter inbjudna som skribenter, vilket också syftar till att använda bloggen som en arena där kunskap kan spridas, och där olika röster får utrymme och blir delaktiga.

Diskussion

Vi har beskrivit en ambition med att bygga relationer mellan forskare och praktiker som vilar på respekt och förståelse för varandras villkor, kompetens och förutsättningar. Att bygga förhållandevis nära relationer mellan praktiker och forskare utmanar så klart bilden av den objektiva, distanserade och kritiska forskaren. Det ligger helt i linje med ambitionerna för PAR. Vi har medvetet försökt laborera med rollen som forskare och ansträngt oss för att gå nära, bli till subjekt (eller människor) inför varandra. Moralprojektets samskapande processer syftar till ett lärande med kunskapsutveckling som bygger på omsorgspersonalens, enhetschefers och biståndsbedömares samlade erfarenheter och kunskaper om äldreomsorg. Moralprojektet grundar sig därmed i ett erkännande av formell utbildning och tron att den är en nyckel för att kunna ge god omsorg till äldre personer. Från ett socialpolitiskt perspektiv betonas vikten av formell utbildning för att kunna skydda och säkra äldre människors rättigheter. Designen och metoderna återspeglar den övertygelsen, eftersom projektet sammankopplar praktikforskning inom äldreomsorgssektorn med utbildning av välfärdsarbetare. Vi menar att det förhållningssättet i forskning inte bara ligger i linje med PAR som metodologisk utgångspunkt, utan direkt relaterar till socialt arbete som ämne och profession. När forskning syftar till att bidra till samhällelig förändring, är det i grunden ett socialt förändringsarbete som pågår. Att uppnå förändring i organi-

sationer och ta till sig ny kunskap tar tid och kräver ”kognitiva vändningar” där vi vågar betrakta fenomen, situationer och verkligheter på ett nytt sätt. Vi menar att trygghet, tillit och respekt mellan forskare och praktiker kan bidra till just den typen av kritiska reflektioner, samtal och processer som krävs för förändring. Målsättningen om den ”nära” relationen ska alltså inte förväxlas med konsensustänkande och konflikträdsla. Tvärtom bör konflikter, spänningar och motsättningar som finns mellan olika grupper lyftas upp på bordet. Att inte erkänna att det finns skilda intressen, till exempel mellan yrkesgrupper, mellan yrkesgrupper och anhöriga, mellan forskare och praktiker vore naivt. Men, konflikter och motsättningar kan, om de lyfts upp och hanteras på ett klokt sätt, *i sig* utgöra en viktig grogrund för kunskap, förändring och utveckling. Och, som Mouffe (1995; 2000) skriver, för att konflikt ska kunna bli en konstruktiv och inte en polariserande kraft krävs respekt och tillit för den andra parten.

Vi menar vidare att PAR som metodologisk ansats handlar om ambitionen att bygga socialt *robust kunskap* (Novotny m.fl. 2013), kunskap som framstår som relevant, angelägen och som accepteras av aktörer inom det aktuella fältet. Delaktighet betraktas av många som en förutsättning för att forskning också ska vara just kapacitetsbyggande, snarare än att uppfattas som ren granskning och en ”påлага” (Hultqvist & Salonen 2016; Spaapen & Van Drooge 2011; Krogstrup 2006). PAR utgör en metodologisk ingång för att möjliggöra för forskning och kunskapsbyggande att i stället bli en lärande och kapacitetsbyggande aktivitet. I den svenska äldreomsorgen framstår behovet av att bygga robust kunskap som särskilt angeläget. De svenska välfärdssystemen står inför stora utmaningar, som demografiska förändringar, höga sjukskrivningstal för anställda och underfinansiering. I äldreomsorgen beskrivs några av utmaningarna mer korrekt som tidigare misslyckanden. Många gånger handlar det om underlåtenhet att svara på både de äldres och personalens behov, både på ett organisatoriskt och individuellt plan. Arbetsförhållandena är obestridligt dåliga inom många delar av äldreomsorgen (Rydenfält m.fl. 2020) och som välfärdssektor har äldreomsorgen varit i det politiska bakvattnet i decennier. Under det senaste året har konsekvenserna av pandemin dessutom gett nytt bränsle till debatten, och de sedan länge befintliga bristerna inom äldreomsorgen har lyfts fram än mer (Szebehely 2020). Det saknas med andra ord inte kunskap om äldreomsorgens villkor – men den omfattande forskningen om villkoren har inte skapat tillräckligt med förutsättningar för förändring. Med PAR och ett tydligt fokus på forskningen och forskningsprocessen *i sig* som kapacitetsbyggande kan akademien förhoppningsvis bidra till en positiv förändring av äldreomsorgen.

Vi vill avslutningsvis lyfta frågan om det inte är något särskilt med PAR i socialt arbete. Eller tvärtom, om inte forskning i socialt arbete tillför något särskilt till PAR. Med benämningen signaturmetodik i socialt arbete (jfr signaturpedagogik i Larrisson & Korr 2013; Wallengren m.fl. 2019) förstår vi forskningsprocessen som något som

präglas av relationer och relationella faktorer. Vi vill prova tanken om att en signaturmetodik för forskning i socialt arbete kan vara att just relationerna skapar grunden för forskningsdesignen, tillvägagångssättet, genomförandet och de samskapande processer som följer. Som en normativ utgångspunkt menar vi att forskarens förmåga att möta människor och skapa relationer på ett sätt som ligger i linje med det sociala arbetets kärnvärden faktiskt bör utmärka forskning i socialt arbete. För att kunna det behöver vi som forskare tränas i att bli medvetna om egna styrkor och begränsningar, vad vi bär med oss in i forskarrelationen och hur vi kan hantera det. Med denna medvetenhet tar vi sen ansvar för relationen på samma sätt som en lärare tar ansvar för relationen med studentgruppen och som en socialarbetare tar ansvar för relationen med klienter. Relationellt arbete är per definition svårt att förutsäga och det är inte möjligt att följa en på förhand given manual, vilket gör forskningsprocessen oförutsägbar. I den samskapande processen är det vissa saker som blir synliga först i efterhand. Vad som kunde gjorts annorlunda framstår ibland som glasklart – i backspegeln. Vi betraktar det som en naturlig del i forskarprocessen och kan i en vidare mening formuleras som "ett lärande längs vägen". Med benämningen signaturmetodik är det möjligt att uppgradera de mänskliga mötena inom forskning men också avdramatisera det oförutsägbara som följer med det. Att på förhand uppfylla en rad kriterier blir svårt i en människocentrerad forskningspraktik. I relationellt forskningsarbete är det gynnsamt om både relationer och forskningsdesign får växa organiskt – vilket ligger i linje med vår förståelse av PAR i en samtida kontext.

Referenser

- Abma, T., Groot, B. & Widdershoven, G. (2019). The ethics of public and service user involvement in health research: the need for participatory reflection on everyday ethical issues. *The American Journal of Bioethics*, 19(8), 23–25. doi: 10.1080/15265161.2019.1619869
- Beresford, P. (2021). *Participatory ideology: from exclusion to involvement*. Policy Press.
- Bertilsdotter Rosqvist, H., Elmersjö, M. & Kings, L. (2021). Aktionsforskning: socialt engagerad forskning i samhällsvetenskapen: möjligheter, utmaningar och variationer. I: H. Bertilsdotter Rosqvist, M. Elmersjö & L. Kings (red.), *Aktionsforskning: möjligheter, utmaningar och variationer*. Studentlitteratur.
- Blair T, Minkler M. Participatory action research with older adults: Key principles in practice. *The Gerontologist*. 49(5):651-62.
- Coghlan D, Holian R. (2007) Insider action research. *The SAGE encyclopedia of action research*. SAGE publications.
- Elmersjö, M. & Bertilsdotter Rosqvist, H. (2022). The role of the researcher in participatory processes: a study of learning about place and place attachment in communities. *Forskning og förändring*, 5(1), 85–101. <https://doi.org/10.23865/fof.v5.3283>
- Forte (2021). <https://forte.se/nyhet/kommande-utlysning-for-praktiknara-forskning-om-socialtjansten/>.
- Freire, P. (1972). *Pedagogik för förtryckta*. Gummesons.

- Hetland, P., Kasperowski, D. & Nielsen, K. H. (2020). Denmark, Norway and Sweden: share, make useful and critically discuss: science communication. I: *Communicating science: a global perspective*. ANU Press.
- Hollertz, K. (2010). *Problemen förgår, lösningarna består: organisering av kommunala insatser för unga arbetslösa med försörjningsproblem*. Lund dissertations in social work.
- Hollertz, K., Wallinder, Y. & Jacobsson, K. (2021). Prefabricerade modulhus eller arkitektritade lösvirkeshus? Skilda handläggarideal inom Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 27.
- Hultqvist, S. (2021). The participatory turn in Swedish ageing research: productive interactions as learning and societal impact. *Educational Gerontology*, 47(11), 514–525.
- Hultqvist, S. & Salonen, T. (2016). Brukardelaktighet i välfärdsstaten: retorik och praktik. I: V. Denvall, C. Heule, A. Kristiansson (red), *Social mobilisering: en utmaning för socialt arbete*. Gleerups Utbildning
- Julkunen, I. & Koskinen, R. (2020). Beyond knowledge transfer in practice research in social work: I: *The Routledge handbook of social work practice research*. Routledge.
- Jönson, H., Hultqvist, S., & Iwarsson, S. (2021). SAPO—en modell för samverkan mellan forskare och aktörer utanför akademien inom området äldre och åldrande. Äldre i Centrum Vetenskapligt supplement, 5-14.
- Krogstrup, H. K. (2006). *Evalueringsmodeller*. Academica.
- Larrison, T. & Korr, W. S. (2013). Does social work have a signature pedagogy? *Journal of Social Work Education*, 49(2), 194–206.
- McLean, R. K. D., Graham, I. D., Tetroe, J. M. & Volmink, J. A. (2018). Translating research into action: an international study of the role of research funders. *Health Research Policy and Systems*, 16(1), 1–15. Crossref. PubMed.
- Mouffe, C. (1995). Post-Marxism: democracy and identity. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13(3), 259-265.
- Mouffe, C. (2000). Politics and passions. *Ethical Perspectives*, 7(2).
- Nguyen, A. T., Burnside, S., Junge, K., Somerville, E. K., Keglovits, M. & Stark, S. L. (2020). Synergizing geriatric research and education in an allied health profession with an older adult community advisory board: development and process outcomes. *Educational Gerontology*, 46(8), 486–496.
- Nowotny, H. (2003). Democratising expertise and socially robust knowledge. *Science and public policy*, 30(3), 151–156. <https://doi.org/10.3152/147154303781780461>
- Nowotny, H., Scott, P. B. & Gibbons, M. T. (2013). *Re-thinking science: knowledge and the public in an age of uncertainty*. John Wiley & Sons.
- Pateman, C. (2012). Participatory democracy revisited. *Perspectives on Politics*, 10(1), 7–19.
- Rydenfält, C., Holgersson, C., Östlund, B., Arvidsson, I., Johansson, G. & Persson, R. (2020). Picking low hanging fruit: a scoping review of work environment related interventions in the home care sector. *Home Health Care Services Quarterly*, 39(4).
- Selener, D. (1997). *Participatory action research and social change* (2 uppl.). The Cornell Participatory Action Research Network, Cornell University.
- SOU 2020:47. *Hållbar socialtjänst: en ny socialtjänstlag* https://www.regeringen.se/4a4a67/contentassets/5809049f89744e2891cc2a93cfdb4840/sou-2020_47_del-1_till-webb.pdf.
- SOU 2020/21:60. *Forskning, frihet, framtid: kunskap och innovation för Sverige*. <https://www.regeringen.se/4af915/contentassets/da8732af87a14b689658dadcfb2d3777/forskning-frihet-framtid--kunskap-och-innovation-for-sverige.pdf>.

- Spaapen, J. & Van Drooge, L. J. R. (2011). Introducing "productive interactions" in social impact assessment. *Research Evaluation*, 20(3).
- Szebehely, M. (2020). *Internationella erfarenheter av covid-19 i äldreboenden*. Underlagsrapport till SOU 2020:80, Äldreomsorgen under pandemin.
- Timmermans, J., Blok, V., Braun, R., Wesselink, R. & Nielsen, R. Ø. (2020). Social labs as an inclusive methodology to implement and study social change: the case of responsible research and innovation. *Journal of Responsible Innovation*, 7(3), 410–426.
- Tops, D. & Sunesson, S. (2006). KUBAS: *Erfarenheter från ett samarbetsprojekt mellan socialtjänsten i Helsingborg och Socialhögskolan i Lund*. Meddelande från Socialhögskolan.
- Wallengren Lynch, M., Bengtsson, A. R. & Hollertz, K. (2019). Applying a "signature pedagogy" in the teaching of critical social work theory and practice. *Social Work Education*, 38(3), 289–301.
- Warwick-Booth, L., Bagnall, A.-M. & Coan, S. (2021) *Creating participatory research*. Policy Press.
- Weingart, P. (2008). Was ist Gesellschaftlich relevante Wissenschaft? I: A. Schavan (red.), *Keine Wissenschaft für sich: Essays zur gesellschaftlichen Relevanz von Forschung* (s. 15–24).
- Unikt samarbete i forskningsprojekt om moralisk stress och aktörskap i svensk äldreomsorg, hämtad 20221107: [//forskarskolanfys.se/2021/06/11/unikt-samarbete-i-forskningsprojekt-om-moralisk-stress-och-aktorskap-i-svensk-aldreomsorg/](https://forskarskolanfys.se/2021/06/11/unikt-samarbete-i-forskningsprojekt-om-moralisk-stress-och-aktorskap-i-svensk-aldreomsorg/)

*Lill Hultman, Fredrik Sandman, Jeanette Nelson,
Mikael Åkerlund, Lena von Koch & Malin Tistad*

”Som erfarenhetsforskare, då är man med och bestämmer i forskningsprojektet”

– en autoetnografisk studie om en gemensam
forskningsprocess

**‘As a community researcher, you get to make decisions in the research project’
– an autoethnographic study about a joint research process**

In a participatory action research project, we emphasize experiences of collaboration between academic and community researchers by applying analytical autoethnography. The aim of the article is to describe the research process which involves both individual and collaborative processes, and to analyze challenges in relation to participation in the ongoing research process. We identified four themes: Start-up and initial challenges, Conditions and structural prerequisites for collaboration, Joint development of work methods and Power and role distribution. Our findings are presented in two separate analyses; a collaborative inductive analysis and an academic led theoretical analysis in which Arnstein’s ladder of participation and Fricker’s concept of epistemic injustice are utilized in order to scrutinize challenges related to different degrees of participation in the research process. The results demonstrate that shared hermeneutic resources are necessary for the mitigation of epistemic injustice and enablement of mutual learning processes, such as collective writing processes. The results also indicate that a full participation for community researchers in the entire research process was difficult to achieve, both in relation to structural resources such as allocated time, and in relation to perceptions of meaning-making aspects, for example, individual interests and contributions in terms of knowledge.

Keywords: Participatory research, participatory design, co-creative processes, implementation, epistemic injustice.

Lill Hultman är fil.dr och lektor i socialt arbete, verksam vid Karolinska Institutet och Södertörns högskola.

Fredrik Sandman är erfarenhetsforskare och anställd som forskningsassistent vid Karolinska Institutet.

Jeanette Nelson är erfarenhetsforskare och anställd som forskningsassistent vid Karolinska Institutet.

Mikael Åkerlund är erfarenhetsforskare och anställd som forskningsassistent vid Karolinska Institutet.

Lena von Koch är senior professor i hälso- och sjukvårdsforskning, verksam vid Karolinska Institutet.

Malin Tistad är docent i vårdvetenskap och lektor i medicinsk vetenskap, verksam vid Karolinska Institutet och Högskolan i Dalarna.

Kontakt: lill.hultman@ki.se

Bakgrund

Deltagarbaserad forskning inom hälso- och sjukvård (*participatory action research* PAR) (Abama m.fl. 2017) är en typ av aktionsforskning. En uttalad ambition i deltagarbaserad forskning är att tillsammans med målgruppen utveckla och tillvarata den erfarenhetsbaserade kunskap som finns hos personerna *med* levd erfarenhet av det studerade fenomenet. PAR har sina metodologiska rötter i två huvudsakliga traditioner: aktionsforskning och forskning som utgår från forskningens emancipatoriska potential. Aktionsforskning strävar efter att tillsammans med dem som berörs av forskningen (Bertilsson Rosqvist m.fl. 2021) förbättra och utveckla sociala interventioner (Brydon-Miller m.fl. 2003). Emancipatorisk forskning syftar till att höja den kritiska medvetenheten hos förtryckta grupper och därigenom möjliggöra social mobilisering (Rahman 1991; Freire 2021). Enligt Wallerstein och Duran (2003) omfattar PAR oftast både den förstnämnda, utilitaristiska ambitionen och den sistnämnda, emancipatoriska potentialen. Diskussioner om fördelar med aktionsforskning ingår i en mer omfattande samhällsdebatt som handlar om rättigheter och medborgarskap när det gäller olika målgrupper, som barn och unga (Gallacher & Gallagher 2008; Hillén 2013) och personer med funktionsnedsättningar (Krieger m.fl. 2021).

PAR omfattar både kunskapsproduktion och lärande (McNiff 2002). Centrala begrepp inom aktionsforskning är deltagande, demokrati, kunskap i handling, praktikrelaterade frågor och mänsklig utveckling (Reason & Bradbury 2008). Personer med egen erfarenhet av det studerade fenomenet tillsammans med forskare formulerar och genomför ett forskningsprojekt. Forskningen betecknas som deltagar- och praxisorienterad och deltagarna förutsätts ta ansvar för forskningsprocessen. Demokrati och jämställdhet i forskningsprocessen är centrala aspekter, vilket innebär att den akademiska forskaren blir en i gruppen (Lorentz 2004) i vilken olika sorters kunskap och vetande ges samma legitimitet (Gaventa & Cornwall 2008).

Den här artikeln utgår från den forskningsprocess som pågår i en av de arbetsgrupper som bildats i samband med uppstarten av Ihop-projektet, ett forskningsprojekt vid Karolinska Institutet. Utöver kunskapsproduktion har en målsättning i det pågående forskningsprojektet varit att utveckla fungerande arbetsformer för att integrera

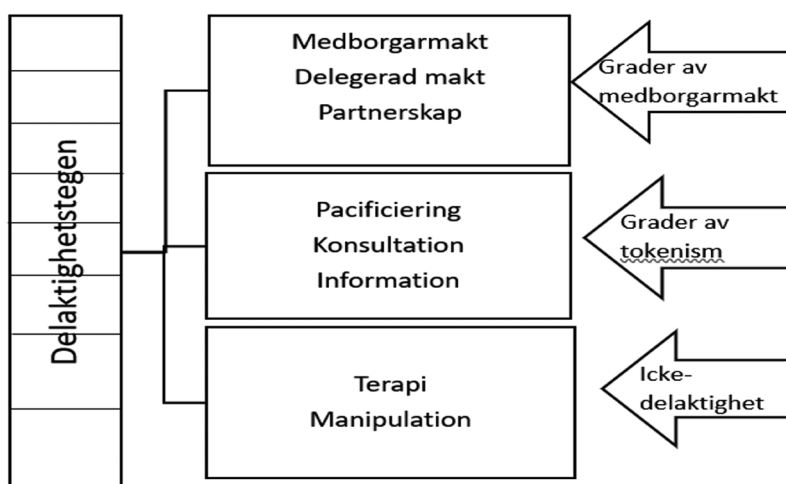
den erfarenhetsbaserade kunskapen hos personer med erfarenhet av att leva med konsekvenserna av förvärvad hjärnskada. För att möjliggöra ett ömsesidigt lärande och en kunskapsproduktion som bygger både på vetenskaplig/akademisk kunskap och erfarenhetsbaserad kunskap skapades den arbetsgrupp som fick namnet medforskargruppen. I hop-projektet har en tvärvetenskaplig ansats med flera akademiska forskare knutna till projektet. Det är respektive delstudies inriktning samt forskarens kompetens som avgör i vilken omfattning de olika akademiska forskarna medverkar i de olika delstudierna. Forskningsprocessen som beskrivs i den här artikeln ingår i den delstudie som har fokus på att dela kunskap om erfarenheter av att dela erfarenhetsbaserad kunskap om att leva med förvärvad hjärnskada med andra, förutsättningar för utbyte av erfarenhetsbaserad kunskap samt hur detta erfarenhetsutbyte kan bidra till en känsla av delaktighet.

I vilken grad och på vilket sätt personer med egen erfarenhet av förvärvad hjärnskada och deras närstående engageras i PAR varierar. Tidigare studier inom området ger exempel på hur interventioner för att främja en hälsosam livsstil efter stroke utvecklats i vilka personer med egen erfarenhet och deras närstående varit i minoritet och enbart haft konsultativa roller (Krieger m.fl. 2021; Driver m.fl. 2020). I en amerikansk studie identifierades hinder och möjligheter för delaktighet i samhället efter stroke och en checklista för att säkerställa kriterier som främjar delaktighet utvecklades (Hammel m.fl. 2006). I studien arbetade personer med egen erfarenhet av stroke med att identifiera hinder och möjligheter. Genom att olika typer av kommunikation och kommunikationshjälpmedel användes i studien, kunde även personer med afasi engageras i forskningsprocessen. I en annan studie där personer med egen erfarenhet av stroke var involverade (McKevitt m.fl. 2009) beskrivs att de akademiska forskarna ledde arbetet i studien, genomförde litteratursökningar, samlade och analyserade data som sedan presenterades för personer med egen erfarenhet för diskussion och tolkning. Det begränsade inflytandet i processen var resultat av en pragmatisk utveckling och inte ett medvetet beslut från de professionella forskarna för att behålla makten. Enligt författarna skulle det kunna bero på att personer med stroke som grupp inte ser sig som en förtryckt grupp, inte har någon historia av politisk aktivism eller beredskap att utmana experter men att detta kan förändras med mer kunskap om forskningsprocessen.

Trots att forskningsfinansiärer alltmer värderar och efterfrågar att de som forskningen utförs med involveras i utformandet av ansökningar för finansiering, kvarstår en rad strukturella hinder för det praktiska genomförandet av deltagarbaserad forskning. Sådana hinder inkluderar toppstyrning där deltagarbaserad forskning i realiteten blir hierarkisk och styrd av erfarna forskare och i vissa fall finansiärer av forskning (Krieger m.fl. 2017) samt att forskningsprocessen i sig blir mer tids- och resurskrävande (Krieger m.fl. 2021; Young 2006).

Teoretiska utgångspunkter

En målsättning i aktionsforskning är att alla som deltar i forskningsprojektet får inflytande över forskningsprocessen (Wallerstein & Duran 2003). Det innebär att akademiska forskare behöver släppa ifrån sig en del av kontrollen till medverkande personer med egen erfarenhet av det studerade fenomenet eftersom de är experter på sin egen verklighet och vardag (Starrin 2007). Det finns även olika grader av delaktighet i forskningsprocessen där ickedelaktighet kan placeras i den ena änden av skalan och full delaktighet i den andra änden. Arnsteins steg ("ladder of participation") (1969) är en modell som kan användas för att beskriva olika nivåer/grader av delaktighet (figur 1).

De sju stegen i skalan är grupperade i tre olika nivåer av delaktighet där enbart de tre översta stegen representerar verklig delaktighet. Där förekommer det som Arnstein kallar för medborgarmakt och som innefattar partnerskap, delegerad makt och medborgarkontroll. På den nivån ges direkt inflytande över beslutsfattande genom till exempel formella befogenheter. På den mellersta nivån beskrivs symbolisk delaktighet, så kallad tokenism, vilket omfattar information, konsultation och pacificering (*placation*). Symbolisk delaktighet kan innebära att personer får möjlighet att dela med sig av sina åsikter, men att de sedan inte beaktas i beslutsprocesser. Längst ner hamnar manipulation och terapi, som representerar ickedelaktighet.

Graden av inflytande påverkas av vilken person eller vilka grupper som har tolknings-företrädare, det vill säga makt att avgöra vad som är "rätt", eller hur man ska agera i en specifik situation eller fråga. Fricker (2007) menar att det beror på en specifik form av orättvisa, som kopplas till vetande, så kallad epistemisk orättvisa (kunskaps-

orättvisa). Kunskapsorättvisa kan förstås utifrån två separata men sammanlänkade aspekter: vittnesorättvisa och tolkningsorättvisa. Enligt Fricker (2007) kan omgivningens fördomar mot vissa grupper, till exempel personer med funktionsnedsättningar, innebära att individer som anses tillhöra den gruppen löper större risk att deras åsikter inte tillmäts någon betydelse i beslutsprocesser. Fricker (2007) menar att det beror på vittnesorättvisa som kan kopplas till identitetsfördomar. Fördomar kan finnas i form av en negativ förväntan på förmågan att kunna resonera logiskt, vilket kan bidra till att individuella vittnesmål diskvalificeras både som irrationella och opålitliga. I praktiken medför det att åsikter som uttrycks av en person som ingår i en grupp som utsätts för identitetsfördomar tillskrivs mindre trovärdighet och därmed ges personer som tillhör privilegierade grupper tolkningsföreträde.

Tolkningsorättvisa beror på en ojämn fördelning av hermeneutiska redskap, till exempel tillgång till resurser som används inom en viss kontext. Inom ramen för forskningsprojekt kan det handla om deltagares förtrogenhet med forskningsprocessen, vilket inkluderar kunskap om datainsamlings- och analysmetoder, att skriva akademisk text och vara insatt i att använda facktermer.

Problemformulering och syfte

För att deltagare ska vara delaktiga på en nivå som ger reellt inflytande i en forskningsprocess behöver förutsättningar för det skapas. Det behövs mer kunskap om hur strukturer och former för praktiskt arbete ska utformas i en forskningsprocess som ger förutsättningar för reell delaktighet i forskning för personer med funktionshinder, som efter en förvärvad hjärnskada. Sådana strukturer och former för delaktighet i forskningsprocesser behöver både ta hänsyn till individuella funktionsnedsättningar, till exempel afasi, hjärntrötthet eller förlamning, och strukturella faktorer som kan underlätta ett deltagande, som ersättningssystem, tillgång till hjälpmedel och flexibilitet kring tid.

Behovet av att utveckla metoder för att bedriva aktionsforskning utifrån målgruppens specifika erfarenheter och den lokala kontext som utgör de strukturella förutsättningarna har föranlett oss att studera vår egen forskningsprocess. Vi utgår från teorier om delaktighet och synliggör både de möjligheter och hinder som kan uppstå i mötet mellan akademiska forskare och personer med egen erfarenhet av förvärvad hjärnskada, fortsättningsvis benämnda *erfarenhetsforskare*.

Syftet i den här artikeln är att beskriva och analysera hur det gemensamma arbetet, vilket omfattar en kombination av individuella och kollektiva arbetsprocesser, upplevs i en grupp där PAR genomförts och att analysera utmaningar relaterade till delaktighet i forskningsprocessen.

Artikeln har en autoetnografisk ansats eftersom vi i egenskap av medlemmar i

medforskargruppen både är forskare och föremål för analysen, det vill säga vi analyserar vår egen forskningsprocess. Det gör vi genom att skriva den här artikeln kollektivt och i dialog mellan projektets akademiska och erfarenhetsforskare.

Material och metod

Studiekontexten utgörs av det pågående Ihop-projektet (<https://ki.se/nvs/ihop-for-delaktighet-och-tillhorighet-i-samhallet-vid-forvarvad-hjarnskada>). Projektets övergripande syften är att öka kunskapen om olika aspekter av delaktighet och tillhörighet i samhället för personer med förvärvad hjärnskada samt hur erfarenhetsbaserad kunskap om att leva med förvärvad hjärnskada delas och tas till vara i olika sammanhang. I anslagsansökan formulerades projektets frågeställningar i samverkan med personer med egen erfarenhet av förvärvad hjärnskada och i projektansökans budget specificerades lön till personer med egen erfarenhet. I projekt- och arbetsplanen beskrevs att projektet skulle genomföras med deltagarbaserad ansats för att erfarenhetsbaserad kunskap om att leva med förvärvad hjärnskada skulle integreras i hela forskningsprocessen. Hösten 2020 inleddes arbetet med att utforma och realisera det deltagarbaserade projektet med ambitionen om full delaktighet av personer med egen erfarenhet av att leva med förvärvad hjärnskada i forskningsprocessen.

De kunskapsanspråk som görs genom autoetnografisk forskning grundar sig i vad Adams m.fl. (2015) kallar för "inifrånperspektivets epistemologi där forskarens personliga erfarenheter används som empiriskt underlag för att utforska, beskriva och analysera praktiker från ett inifrånperspektiv" (jfr Chang 2008; Adams m.fl. 2015). I vår autoetnografiska text har ambitionen varit att sätta ord på vad vi gör och var vi befinner oss i forskningsprocessen samt att synliggöra och förstå de utmaningar som har uppstått under processen. Genom att växla mellan handling och kritisk reflektion har vi försökt hantera det dubbla seende som uppstår genom att vara både de som studeras och forskare. Studien skriver in sig i traditionen analytisk autoetnografi som enligt Anderson (2006) avser forskning där forskaren är (1) fullvärdig medlem i forskargruppen eller miljön, (2) synliggör den positionen i publicerade texter och (3) är engagerad i att utveckla teoretiska förståelser av bredare sociala fenomen. Analytisk autoetnografi (Anderson 2006) har till skillnad från emotionell autoetnografi (Ellis & Bouchner 2000) ambitionen att använda den subjektiva erfarenheten för att analysera och därmed förstå samhällsliga fenomen.

Deltagare och data i studien

Medforskargruppen består av två akademiska forskare som ingår i Ihop-projektet med ansvar för det praktiska genomförandet av projektets delstudier (MT och LH) samt tre personer med egen erfarenhet av att leva med förvärvad hjärnskada (MÅ, JN

och FS). I resultaten benämns vi akademisk forskare 1 och 2 samt erfarenhetsforskare 1, 2 och 3. På så vis kan läsaren följa enskilda forskares uttalanden.

De akademiska forskarna som ingår i medforskargruppen hade tidigare erfarenhet av rehabilitering av personer med förvärvad hjärnskada i rollen som sjukgymnast respektive som kurator. Ingen av dem hade tidigare erfarenhet av PAR. Bland erfarenhetsforskarna fanns erfarenhet av att leva med konsekvenser av förvärvad hjärnskada relaterad till afasi, hjärntrötthet och förmåga att röra sig.

Data i studien utgjordes av individuella semistrukturerade intervjuer och mötesanteckningar. Initialt provade medforskargruppens medlemmar att skriva individuella reflektionsloggar efter gruppens möten. Det upplevdes som svårt. För att möjliggöra individuella reflektioner, genomfördes i stället individuella semistrukturerade intervjuer med medforskargruppens medlemmar av näst siste författaren, LvK, som är en av de akademiska forskare som ingår i Ihop-projektet. LvK benämns i resultatet som akademisk forskare 3. En frågeguide användes där frågorna inriktades på informanternas förväntningar och erfarenheter inför att forskningsarbetet skulle börja och deras erfarenheter och upplevelser när arbetet just påbörjats samt efter närmare 1 års tid. Intervjuerna, som genomfördes digitalt, tog mellan 29 och 51 minuter. Ljudet spelades in och transkriberades därefter ordagrant till 42 sidor text.

Mötesanteckningar baserade sig på de möten inom medforskargruppen som dokumenterats. Anteckningar skrevs under medforskarmöten av den mötesansvariga akademiska forskaren. Syftet med anteckningarna var att dokumentera diskussioner och vad som bestämts under mötet samt genomföra kollektiva reflektioner.

Utifrån att vår forskning omfattar data som involverar känsliga personuppgifter om hälsa så har studien genomgått etiskprövning och godkänts av Etikprövningsmyndigheten (Dnr 2022-03207-02).

Analysmetod

För att uppnå artikelns syfte genomfördes en tematisk analys där förste författaren läste igenom och kodade de transkriberade intervjuerna för att synliggöra individuella och kollektiva erfarenheter av att forska tillsammans. Därefter gick förste författaren igenom mötesanteckningar för att se hur koder och framväxande teman även återgavs i mötesanteckningar där forskarna avsatt tid för gemensamma reflektioner. I takt med att teman växte fram involverades erfarenhetsforskarna i analysprocessen. Specifika medforskarmöten avsattes för att gemensamt diskutera varje tema med tillhörande citat, i syfte att nyansera innebörder, säkerställa bredd och variation och öka analysens trovärdighet. Eftersom flera teman visade sig vara överlappande, minskades antalet teman från sex till fyra. När medlemmarna i medforskargruppen enats om framväxande teman, analyserades resultaten dels med erfarenhetsforskarna i en induktiv analys som utgick från de framtagna

temana, dels i en teoretisk analys utifrån Arnsteins delaktighetsmodell (1969) och Frickers (2007) konceptualisering av epistemisk orättvisa, där de akademiska forskarna haft huvudansvaret. När det fanns ett första utkast inhämtades skriftliga kommentarer från samtliga medförfattare parallellt med att resultatdelen fortsatt diskuterades i medforskargruppen med fokus på nyansering av resultat. I samband med den induktiva analysen av medforskargruppens egen forskningsprocess, gavs alla forskare i medforskargruppen ett slags tolkningsveto, vilket innebar att den vars utsaga tolkades skulle ha rätt att säga att den tolkningen håller jag inte med om, eller den tolkningen vill jag inte göra.

Resultat

Resultaten presenteras utifrån de induktiva teman som växte fram under analysens gång och som beskriver delaktighet och synliggör utmaningar relaterade till delaktighet i den pågående forskningsprocessen. Resultatet består av fyra teman: *Uppstart och initial osäkerhet*, *Samarbetets villkor och strukturella förutsättningar*, *Gemensamt utvecklande av fungerande arbetsmetoder* och *Makt och rollfördelning*.

Uppstart och initial osäkerhet

Det inledande temat, *Uppstart och initial osäkerhet*, synliggör dels det förarbete som ägde rum före forskningsprojektets formella start, dels de initiala utmaningar som uppstod i samband med uppstarten av medforskargruppen.

Två av erfarenhetsforskarna deltog i ett tidigt möte med akademiska forskare för att medverka i att formulera forskningsfrågor för den ansökan som skulle skrivas. En av erfarenhetsforskarna beskriver sitt deltagande på följande vis:

Jag tror inte jag var riktigt klar över vad det egentligen handlade om, utan det var ett projekt och jag tyckte att det verkade spännande. Detaljerna visste man inte riktigt, tror jag, vid det laget. Jag var villig att hänga på ändå. (Erfarenhetsforskare 1)

Trots avsaknad av full förståelse för vad involvering i forskningsprojektet skulle innebära eller garantier för att projektet skulle kunna genomföras, hade uppstartsmötet övertygat erfarenhetsforskarna om att de ville delta, dels för att det verkade spännande att lära sig att forska, dels för att det kändes viktigt att få dela med sig av sina erfarenheter. Det uttrycks i följande citat: "Jag vill, nästa steg. I stället för att bara prata om mig själv. Men alla andra människor, hur mår de?" (Erfarenhetsforskare 2).

En oro som uppstod hos projektledaren efter mötet var på vilket sätt och i vilken omfattning det skulle vara möjligt att integrera erfarenhetsforskarnas synpunkter och önskemål i forskningsansökan. Enligt projektledaren låg utmaningen i att hitta en

balans mellan att ge erfarenhetsforskarna möjligheter att påverka utformningen av ansökan, samtidigt som ansökan behövde formuleras utifrån de riktlinjer som fastställts av externa forskningsfinansiärer:

Nu ser utlysningen ut så här, och hur ska vi då, utifrån den här diskussionen vi har haft, behålla det som vi har pratat om och som erfarenhetsforskarna tycker är viktigt? Och ändå få det att passa med det som någon annan [externa forskningsfinansiärer] har bestämt. Det var ändå så att vi fick styra samtalet och diskussionen, utifrån specifika punkter. Och det var viktigt att känna att vi faktiskt inte gjorde våld på det, det som de hade sagt. Så att jag kände väl en oro och en rädsla för att vi på något sätt hade kommit dit med frågeställningar, och så pratade vi runt det här, och så gick vi därifrån med samma frågeställningar igen. Att det blir det här att nu kan vi sätta check i boxen. (Akademisk forskare 1)

Hos de akademiska forskarna fanns en osäkerhet inför att arbetsmötena skulle upplevas som meningsfulla av erfarenhetsforskarna: "I början vet jag att, de första gångerna, när vi var så där, eller jag, jag ska säga jag, liksom trevande osäker, så kände jag mer ett behov av att prestera inför dem" (Akademisk forskare 1). Oron handlade även om de akademiska forskarnas rädsla att "göra fel" genom att ställa för höga krav på erfarenhetsforskarna och därmed inte ta hänsyn till konsekvenserna av att leva med förvärvad hjärnskada. I stället för att prata med erfarenhetsforskarna om sina farhågor, valde de akademiska forskarna inledningsvis att behålla dessa tankar för sig själva.

Den här initiala osäkerheten som fanns hos de akademiska forskarna fångades upp av en av erfarenhetsforskarna som upplevde de första mötena som trevande och att det fanns en outtalad osäkerhet kring att ställa för höga krav på erfarenhetsforskarna. Det kommer till uttryck i en intervju:

Erfarenhetsforskare 2: Rädda för att vi inte förstår ordentligt. Hur hjärnskadade vi är det vet man ju inte, det syns inte. Jag förstår det. Jag förstår er också. Jag förstår människor i samhället också, när jag skulle handla på affären och så sa jag fel, och så tittade de på mig som en idiot. Jag är van vid det. Jag förstår också.

Akademisk forskare 3: Hur är det nu då? Är det fortfarande trevande, tycker du?

Erfarenhetsforskare 2: Nej, nej, nej. Det gick bort väldigt snabbt. Det är, kanske var två gånger. Och sen så lärde vi känna varandra.

Eftersom majoriteten av arbetsmötena ägde rum via digitala plattformar, som Zoom och Teams, fanns hos en av erfarenhetsforskarna en oro över att samarbetet skulle kantas av tekniska problem: teams fungerade inte för en person och sen fungerade inte zoom.

Samarbetets villkor och strukturella förutsättningar

Uppstarten handlade, förutom att lära känna varandra, om att ta reda på strukturella förutsättningar för att kunna forska tillsammans. Det andra temat, *Samarbetets villkor och strukturella förutsättningar*, handlade om att synliggöra de strukturella förutsättningar som behövs och begränsningar som finns för att forska tillsammans både i relation till andra samhällsliga aktörer och i relation till medforskargruppens egna behov.

För att bibehålla det gemensamma engagemanget i medforskargruppen, bestämdes i ett tidigt skede att vi skulle ha regelbundna mötestider och vi sågs minst en gång i veckan. Forskningsmötena ägde huvudsakligen rum via digitala plattformar som Zoom och Teams. Endast när det bedömdes som en förutsättning för vårt gemensamma arbete valde vi att träffas fysiskt på universitetet. Att huvudsakligen träffas digitalt skapade bättre förutsättningar för alla att delta, eftersom det både minimerade restid och minskade risken för hjärntrötthet till följd av långa restider och av att vistas i röriga miljöer. En viktig fråga initialt för erfarenhetsforskarna var att undersöka Försäkringskassans regler för möjligheten att bli anställda och få ersättning som forskningsassistenter eftersom de redan hade inkomster i form av sjukpension eller aktivitetsersättning. Svar från Försäkringskassan tog tid eller uteblev, men erfarenhetsforskarna valde ändå att engagera sig och deras anställning innebar i genomsnitt 2 timmars arbetstid varje vecka.

Efter två medforskargruppsmöten valde en av erfarenhetsforskarna att avsluta sitt engagemang. Efter gemensamma diskussioner med kvarvarande erfarenhetsforskare bestämde vi att gruppen blev mindre sårbar om erfarenhetsforskarna var permanenta medlemmar i gruppen samt att det blev en bättre maktfördelning om den bestod av två akademiska forskare och tre erfarenhetsforskare.

För att skapa förutsättningar för ett fungerande samarbete inom medforskargruppen behövdes både en tydlig struktur och en beredskap att förändra strukturen. För de akademiska forskarna handlade det om att ta ansvar för och fundera över vilka delstudier och i vilka delar av forskningsprocessen som erfarenhetsforskarnas erfarenheter och kunskap skulle kunna göra mest nytta:

Det har hela tiden varit en balansgång mellan att fundera över, att visa hur viktig deras kunskap som de bidrar med är, men att inte lägga på för stort ansvar och känna att man lägger över en massa på dem, som inte de är beredda att ta på sig. För det måste ju vara utifrån deras förutsättningar och villkor. Samtidigt så tänker jag, det är också, det blir ju också en förpliktelse. Jag menar, för blir det bara inhopp då och då, då blir det ju mer av det här konsultativa som vi inte ville ha. Utan vi ville ju verkligen ha ett samarbete, och då krävs det ju också ett större engagemang och en regelbundenhet. (Akademisk forskare 1)

Eftersom erfarenhetsforskarnas tidigare erfarenhet av forskning varit i rollen som informanter, var det svårt för dem att ha en åsikt om vilka delar av forskningsprocessen som var relevanta för dem att delta i. Det innebar att akademiska forskare hade ledande roller och föreslog i vilka delar av processen och i vilka moment som erfarenhetsforskare skulle vara involverade. Beslut skedde i dialog och olika förslag kunde diskuteras, men erfarenhetsforskare samtyckte till alla förslag som akademiska forskare presenterade.

Gemensamt utvecklande av fungerande arbetsmetoder

Det här temat beskriver den pågående arbetsprocessen, där fokus ligger på samarbetet inom gruppen och synliggör hur vi arbetade för att hitta fungerande arbetsmetoder som i den mån det är möjligt tagit hänsyn till olika gruppmedlemmars behov.

Frekventa möten med en hög närvaro gjorde att det fanns visst utrymme för socialt småprat som gjorde att vi lärde känna varandra och utvecklade en grupp som beskrevs som trygg. Att vi träffades ofta möjliggjorde modifieringar av pågående arbetsmetoder och påverkade både hur och i vilken omfattning som erfarenhetsforskarna deltog i forskningsprocessens olika delar.

Erfarenhetsforskare 2: Det ändras hela tiden. Det är härligt, tycker jag.

Akademisk forskare 3: Vad är det som ändrar sig?

Erfarenhetsforskare 2: Man ser nya möjligheter när vi forskar i det. Vad handlar inlägg och kommentarer om? Och det kommer nytt hela tiden. Vad ska jag säga?

Vi har trevligt, bara det. Och vi samarbetar, tycker jag, jättebra. Det är jättehärlig grupp. Och man liksom, det är torsdag i dag, vad trevligt.

Efter några månader fattade vi ett kollektivt beslut om att den akademiska forskare som fört anteckningar i samband med föregående möte skulle skicka mötesanteckningarna och förslag på dagordning inför kommande möte. I stället för att skriva i ett Worddokument efter avslutat möte skärmdelade den som var mötesansvarig och skrev mötesanteckningarna under pågående möte. Det blev då genast tydligt om det som sagts uppfattats korrekt och anteckningarna utgjorde både ett konkret stöd för att hålla fokus på det som diskuterades och ett minnesstöd i efterhand. Att ha en struktur för hur vi inledde och avslutade medforskarmötena samt att vi skickade ut information via mail mellan mötena skapade förutsättningar för alla att hålla sig uppdaterade och involverade i forskningsprocessen:

Det är lite förberedelser inför mötena, man får ibland dokument att läsa igenom, i Powerpoint-form, som man kan gå igenom innan mötet. Det upplevs som hjälpsamt eftersom det gör att arbetsprocessen går snabbare fram än vad den annars skulle ha gjort. Genom att avsluta varje möte med att berätta vad vi ska göra vid

nästa möte, skapas en känsla av inklusion och av att känna sig förberedd inför nästa möte. Trött är man ju, men det är så skönt, man sitter hemma, så man kan ju bara lägga sig och vila. Jag känner mig oftast positivt lagd, jag längtar till det blir torsdag. (Erfarenhetsforskare 3)

Samtidigt som datainsamling pågick i en studie, skrevs etikansökan för att kunna genomföra kommande studier. Växelverkan mellan att planera inför kommande studier, arbeta med datainsamling, analys eller en gemensam skrivprocess inom samma eller olika studier stärkte erfarenhetsforskarnas engagemang i och kännedom om forskningsprocessen. Efter ett antal månader blev det dock tydligt för de akademiska forskarna att det fanns behov av att tydliggöra hur de delstudier vi fokuserade på förhöll sig till det övergripande forskningsprojektet och dess tidsplan. Ett tillägg till gruppens möten blev därför att visa en översiktsbild med tidsplan över samtliga delstudier och prata om var i processen vi befann oss.

Metodologiska diskussioner, exempelvis om specifika datainsamlings- och analysmetoder genomfördes utifrån relevans för erfarenhetsforskarnas delaktighet. Vid några tillfällen hade de akademiska forskarna miniföreläsningar om olika datainsamlingsmetoder, som intervjuer, observationer och Photovoice. Det innebar att erfarenhetsforskarna fick konkreta exempel på vilka datainsamlingsmetoder vi skulle kunna använda i en pågående studie. I det kontinuerliga forskningsarbetet försökte de akademiska forskarna hitta en balans mellan att förklara och ibland repetera information som erfarenhetsforskarna behövde för att vi som forskargrupp skulle ha en gemensam referensram.

Den första samskrivna artikeln skrevs till *Tidningen Afasi*, Afasiförbundets medlems-tidning. Att skriva populärvetenskaplig text till en patientorganisation uppfattades både som meningsfullt och genomförbart. Arbetsprocessen utgick från både ett individuellt och kollektivt skrivande. Innan vi påbörjade skrivprocessen hade vi en gemensam diskussion om vad som var viktigt att berätta och efter brainstorming skrev vi ner några punkter. Därefter skrev en av de akademiska forskarna ett utkast, så att det fanns ett skriftligt material att utgå ifrån. Sedan fortsatte vi att arbeta med texten tillsammans med hjälp av skärmdelning under digitala möten. Vi gick vid de tillfällena igenom mening för mening, vilket påminde om en induktiv kodningsprocess där man går igenom varje mening och funderar över betydelsen. Genom att vrida och vända på olika formuleringar, byta ut ord och förkorta meningar skapade vi en text som alla kände sig delaktiga i.

Den studie som erfarenhetsforskarna var mest delaktiga i fick arbetsnamnet Facebookstudien. När vi planerade att studera delandet av erfarenhetsbaserad kunskap, identifierade erfarenhetsforskarna Facebook som en viktig miljö att studera detta i. De identifierade även specifika Facebookgrupper vi skulle tillfråga och i studien följde vi två av dem som upplevdes relevanta för personer med förvärvad hjärnskada. Erfarenhetsforskarna hade tillsammans med de akademiska forskarna digitala informa-

tionsmöten i de inkluderade Facebookgrupperna. Facebookgruppernas medlemmar bjöds in till möten där en akademisk forskare och en erfarenhetsforskare gemensamt berättade om studien och gav medlemmarna möjlighet att ställa frågor. Vi skapade även ett informationsmaterial om studien som bestod av en inspelad film där alla forskare som ingår i medforskargruppen gemensamt redogjorde för Facebookstudiens olika delar. Tillsammans avsatte vi tid för att repetera vad var och en skulle säga och vi hjälptes åt att skriva manus.

För att möjliggöra gemensamma analyser i Facebookstudien var erfarenhetsforskarna delaktiga i datainsamlingen:

Och sen så har ju vi varvat att träffa erfarenhetsforskarna för att göra datainsamling i båda grupperna. Och det är mycket för att se hur gör vi. Gör vi olika? Vad tänker vi? Vad funkar? Vad funkar mindre bra? Så det har ju blivit lite intensivt nu, men väldigt bra att testa det här också när man jobbar två och två, och inte bara i grupp. (Akademisk forskare 2)

Data, i form av sammanfattningar av inlägg och kommentarer, samlades in med stöd av en strukturerad extraktionsmall som utformades tillsammans med erfarenhetsforskarna. Det var en arbetsuppgift som erfarenhetsforskarna ville arbeta med på egen hand och därför utökades deras arbetstid under en period. Det visade sig vara svårare att fylla i extraktionsmallen än vad både erfarenhetsforskarna och de akademiska forskarna förutsett, både vilken data som skulle extraheras och hur datorprogram skulle hanteras. Ett kollektivt beslut om att datainsamlingen skulle göras parvis fattades, så att varje erfarenhetsforskare fick stöd av en akademisk forskare. Det här arbetssättet gjorde att erfarenhetsforskarna i samband med datainsamling kunde bidra med sina reflektioner på insamlad data, vilket i ett senare skede fördjupade analysen.

Makt och legitimitet

Det avslutande temat redogör för hur olika ansvarsområden påverkade arbets- och rollfördelningen inom gruppen.

De akademiska forskarna var medvetna om att det akademiska språket kunde utgöra en barriär som bidrog till att erfarenhetsforskarna kunde hamna i ett språkligt underläge. Det ledde till att de akademiska forskarna strävade efter att förklara vetenskapliga begrepp och teorier på ett enkelt sätt. Trots medvetenhet om vikten av att använda sig av ett inkluderande språk som inte förutsatte förkunskaper om forskning, fanns ibland utmaningar med att översätta forskningstermer till vardagsspråk. "Jag försöker tänka på att uttrycka saker så att det ska bli, att det blir ett enkelt språk, eller vad ska man säga? Men att det blir ett vardagsspråk. Ibland kan man ju själv tappa greppet om vad som är ett vardagsspråk och vad som är specifik terminologi" (Akademisk forskare 1).

Genom att efterfråga kortare meningar och ifrågasätta det akademiska språket, exempelvis användningen av vissa ord och uttryck, hade erfarenhetsforskarna en viktig roll i att skapa lättillgängligare texter. Lättillgängliga texter både på projektets webbplats och i informationsbrev var viktigt för att skapa bättre förutsättningar för personer med förvärvad hjärnskada att kunna läsa och förstå vad forskningsprojektet handlade om.

Bland erfarenhetsforskarna fanns personer med afasi, vilket ibland kunde innebära svårigheter att hitta rätt ord i diskussioner. Afasi, hjärntrötthet och ovana vid att läsa vetenskaplig text bidrog till att det kunde vara krävande för erfarenhetsforskarna att läsa långa dokument som innehöll stora mängder av informationstät text med litet radavstånd.

Det var inte möjligt att skriva en vetenskaplig engelskspråkig text till en internationell tidskrift i en kollektiv skrivprocess. Skrivandet av en sådan text förutsatte att erfarenhetsforskarna skulle behärska det akademiska skrivandet, vilket omfattar såväl språkbruk som akribi. Att skriva vetenskapliga engelska artiklar var dock inte något som erfarenhetsforskarna ville vara delaktiga i.

Bland såväl akademiska forskare som erfarenhetsforskare fanns en medvetenhet om att vi utifrån våra roller, kunskap och erfarenheter hade olika grader av makt och ansvar. Erfarenhetsforskarna kände sig trygga med att de akademiska forskarna hade det övergripande ansvaret och tog ansvar för att forskningsprojektet fortlöpte som planerat:

Det är dock inte ett delat ansvar, utan de akademiska forskarna har ett större ansvar. Jag tror för egen del, att jag är nöjd så här, du vet jag glömmer bort saker. Det känns tryggt att ha dem som huvudansvariga. Jag kan säga så här: jag pallar inte just nu, utan kör du ett tag. Man är ju van liksom, det är ju trist att man inte orkar och att man inte klarar av allt men det känns ändå fantastiskt att man har dem med sig. (Erfarenhetsforskare 1)

Samma erfarenhetsforskare ansåg att medverkan i forskningsprojektet gett dem möjlighet att dela med sig av sina erfarenheter på ett helt annat sätt än vad som varit möjligt i rollen som till exempel ”övningspatient” i utbildningssammanhang:

Det här är ju lite mer intellektuellt stimulerande. Jag tycker, jag har varit mycket i sjukvården. Jag har varit patient och sjukgymnastelever har fått rycka och slita i kroppsdelar. Och det är ju viktigt det också, men det här är ju lite mer, ja, för man får tänka till, man får vända och vrida på formuleringar och man får nya tankar. (Erfarenhetsforskare 1)

Anställningen som forskningsassistent gav erfarenhetsforskarnas kunskap en högre status jämfört med att vara patient eller informant i en forskningsstudie. Tillhörigheten till en etablerad forskargrupp gav deras kunskap en legitimitet som var

svår att uppnå i rollen som informant då man endast får möjlighet att ge sitt perspektiv vid ett enstaka tillfälle och utifrån någon annans frågor. Något som värderats högt av erfarenhetsforskarna var att få ge sina perspektiv och att få inflytande över tolkningen av det som sagts, vilket en av erfarenhetsforskarna uttryckte på följande sätt: "Det betyder jättemycket att vi som är skadade får vara med. Bara det. I stället för att ni forskar över oss och vi är med" (Erfarenhetsforskare 3).

En annan erfarenhetsforskare sa:

Jag vet att mina tankar lyssnas på ... när man bara är någon som får frågor, det är inte riktigt samma grej, tror jag ... Det betyder, dels är det här att jag ska vara där och prestera något. Jag tror att det är som när man går till jobbet ungefär. Men det är himla roligt att man får vara med och bestämma och säga vad jag tycker.
(Erfarenhetsforskare 1)

Att få ekonomisk ersättning bidrog till att ge erfarenhetsforskarna det formella erkännandet som resulterade i att både vi som forskningsgrupp och andra forskare påmindes om värdet av den erfarenhetsbaserade kunskap som de bidrog med. Att få ekonomisk ersättning gav erfarenhetsforskarna formellt erkännande av att den erfarenhetsbaserade kunskapen var värdefull och påminde den egna medforskargruppen och även andra forskare om kunskapens betydelse. Anställningen som forskningsassistenter synliggjorde att både forskare och erfarenhetsforskare hade krav på sig att närvara och bidra vid våra veckomöten. Även om erfarenhetsforskarna sagt att de deltagit utan ekonomisk ersättning så gav den formella anställningen som forskningsassistenter möjligheten till ett långsiktigt engagemang: "Jag hade ställt upp gratis, men det är kul att få lön från KI, man känner sig mer betydelsefull. Det är ju ganska långvarigt, bra att man får betalt" (Erfarenhetsforskare 1). En av de andra erfarenhetsforskarna sa: "Ja, men det är bra att få betalning. Det är liksom en ... slutgrej, att man är med. På alla intervjuer [som informant i studier] fick man ju sådana där presentkort och lite biobiljetter. Men det här känns lite mera riktigt ..." (Erfarenhetsforskare 3).

Analys

Induktiv analys

Syftet i den här artikeln är att beskriva och analysera hur det gemensamma arbetet, vilket omfattar en kombination av individuella och kollektiva arbetsprocesser, upplevts i en grupp där PAR genomförts och att analysera utmaningar relaterade till delaktighet i forskningsprocessen. Resultatet beskrevs ovan i fyra teman, som visade betydelsen av de strukturella villkoren för att kunna utveckla arbetssätt som ger för-

utsättningar för delaktighet men också att full delaktighet inte alltid efterfrågas.

Temat *Uppstart och initial osäkerhet* visar att trots att det fanns en uttalad vilja och ambition att forska tillsammans kan ömsesidig osäkerhet, tidigare erfarenheter av stigmatisering och undvikande kommunikation bidra till att skapa symbolisk delaktighet. Möjligheten att ha möten varje vecka och anställa erfarenhetsforskarna som forskningsassistenter samt den digitala mötesformen, vilket beskrivs i temat *Samarbetets villkor och strukturella förutsättningar*, skapade förutsättningar för arbetet i gruppen. De täta och regelbundna mötena möjliggjordes av de ekonomiska förutsättningarna för anställning och att den digitala arbetsformen begränsade erfarenhetsforskarna tidsmässiga engagemang till den faktiska mötestiden.

I temat *Gemensamt utvecklande av arbetsmetoder* beskrivs att arbetssätt utvecklades successivt, influerat av "learning-by-doing" och med mål att möjliggöra delaktighet och integrera den erfarenhetsbaserade kunskapen i projektet. Ett sätt att ta del av varandras olika kunskaper och att främja demokratiska praktiker som skapar större möjlighet för alla att vara delaktiga i forskningsprocessen var det kollektiva artikel-skrivandet. Att skriva tillsammans kan ses som ett sätt att till viss del motverka de maktdimensioner som vetenskapligt skrivande och tolkningsprocessen ofta rymmer. Täta träffar och kontinuitet i arbetet kan därför ses som viktiga förutsättningar för möjligheten att utveckla arbetsmetoder som skapar delaktighet genom att praktiskt prova, utvärdera och förkasta eller anta nya metoder om behov finns.

Delaktighet i medforskargruppen relaterar till flera aspekter av kunskap, vilket kan relateras till temat *makt och legitimitet*. I det praktiska arbetet i medforskargruppen behövde erfarenhetsforskarna kunskap om forskningsprocessen och de akademiska forskarna delade därför sin kunskap i diskussioner och miniföreläsningar. För att delta i möten krävdes tillräcklig teknisk kompetens för att hantera program för digitala möten och dataextraktion. Arbetet i medforskargruppen strävade efter att få en gemensam grund i vetenskapliga begrepp och kunskap om forskningsprocessen, men också i hantering av datorprogram. En gemensam grund syftade dels till att möjliggöra diskussion om forskningsprocessens olika delar, dels att minska skillnader i makt, men också ha digitala verktyg för samarbete. Resultatet visar att vissa uppgifter blev för svåra för erfarenhetsforskarna att genomföra självständigt, vilket gav upphov till att medforskargruppen även fick möjlighet att ifrågasätta sina arbetsmetoder och i vissa fall utveckla andra arbetssätt för att möjliggöra delaktighet i forskningsprocessen.

Teoretisk analys

I vårt arbete med PAR har ambitionen varit att inkludera erfarenhetsbaserad kunskap i hela forskningsprocessen, vilket kan utmana traditionella kunskapsstrukturer (Schuler & Namioka 1993). Genom att studera vår egen forskningsprocess har vi synliggjort betydelsen av strukturella förutsättningar i form av kontinuitet och frek-

venta möten. Liknande resultat har presenterats i andra studier, det vill säga betydelsen av regelbunden kommunikation för att göra det möjligt att utveckla samarbete med forskning och att det bidrar till upplevelser av tillfredsställelse. Att medvetet och regelbundet lägga tid på att bygga och upprätthålla relationer beskrivs också som betydelsefullt (Bombard, m.fl. 2018). Sådana arbetssätt kan ses om ett sätt att utjämna maktförhållanden genom att utveckla demokratiska praktiker och främja ett ömsesidigt lärande (Kensing & Greenbaum 2012; Adili m.fl. 2012). Tillgång till gemensamma hermeneutiska redskap, som metodologisk kunskap och förståelse för begrepp, blev viktiga för att motverka epistemisk orättvisa (Fricker 2007) och de akademiska forskarnas tolkningsföreträde. Flera översiktsartiklar (Bombard m.fl. 2018; Brett m.fl. 2014; Ocloo & Matthews 2016) beskriver betydelsen av tekniker och metoder som används för att involvera personer från målgruppen i olika former av samarbeten för att skapa delaktighet och en kreativ miljö. Tekniker, som att till exempel intervjua varandra, använda berättelser och att skriva texter, beskrivs bidra till att öka involvering (Bombard m.fl. 2018). Samarbete i forskning behöver anpassas till förutsättningarna hos de personer som lever med funktionshinder (Charalambous m.fl. 2022) men påverkas också av kontexten, till exempel ekonomiska förutsättningar (Ocloo & Matthews 2016; Brett m.fl. 2014), den fysiska miljön och stöd från ledningen (Bombard m.fl. 2018).

I kombination med relationella aspekter, som att lära känna varandra och ha trevligt tillsammans, och meningsskapande aspekter där forskningsfrågor och diskussioner upplevs som meningsfulla skapades förutsättningar för att utveckla trygga rum där iterativa arbetssätt som bidrar till kollektiva lärandeprocesser blev navet i den gemensamma forskningen. En av erfarenhetsforskarna hade tidigare erfarenhet av att bli behandlad som mindre vetande till följd av sin funktionsnedsättning, i detta fall afasi, vilket skapade en sensibilitet för den typ av bemötande som innebär ett misskrediterande av kompetens och trovärdighet, det som Fricker (2007) benämner som vittnesorättvisa. I kombination med att akademiska forskare inte ville "göra fel" genom att ställa för höga krav på erfarenhetsforskare skulle det ha kunnat skapa en ofrivillig symbolisk delaktighet (Arnstein 1969). Ett liknande fenomen, stigma kopplat till identitet eller vissa funktionsnedsättningar, har också beskrivits som hinder för involvering i samarbeten mellan personal och patienter (Ocloo & Matthews 2016). Tydligt uttryckta förväntningar (Liabo m.fl. 2020) och en öppen och ärlig kommunikation (Minkler 2004; Mosavel m.fl. 2005) kan bidra till att motverka hierarkiska strukturer och symbolisk delaktighet.

Graden av delaktighet för erfarenhetsforskarna varierade över tid. Det tog tid att uppnå delaktighet, eftersom det förutsatte kunskap om och förståelse för varandras kompetens och motivation, vilket även behövde relateras till strukturella förutsättningar. Högst nivå av delaktighet uppnåddes, utifrån Arnsteins olika nivåer av

delaktighet, i arbetet med en studie där erfarenhetsforskarna varit engagerade från planeringsstadiet. De identifierade vilken kontext studien skulle genomföras i och deras erfarenhetsbaserade kunskap blev därmed helt avgörande för studiens utformning och genomförande. I delar av arbetet i den studien kan delaktigheten anses motsvara den översta delen av Arnsteins (1969) delaktighetsstege. Samtidigt har erfarenhetsforskarna inte velat vara delaktiga i alla delstudier eller alla delar av en forskningsprocess. Att erfarenhetsforskarna väljer att ge ifrån sig makt utifrån upplevelsen av att de akademiska forskarna tar ansvar för delar av forskningsprocessen som de själva inte behärskar eller vill ta ansvar för är ett exempel på delegerad makt (Arnstein 1969).

Metodologiska begränsningar

Autoetnografisk forskning tillåter forskaren att använda sig av datainsamlingsmetoder, som personliga dokument som anteckningar eller dagböcker, intervjuanteckningar och utskrifter, dikter och/eller konstverk och reflexiva texter, där författaren utgår från och reflekterar över sina subjektiva erfarenheter och känslor (Wall 2006). När vi bestämde oss för att forska om vår egen forskningsprocess, hade akademiska forskare tänkt att reflektioner om den pågående processen skulle göras självständigt. Tanken var att vi på egen hand skulle använda oss av en strukturerad reflektionsmall för att fylla i tankar och reflektioner relaterade till arbetet i gruppen. Eftersom erfarenhetsforskarna upplevde reflektionsmallen som alltför abstrakt och vag för vad som efterfrågades, bestämde vi oss för att avsätta tid för reflektioner i samband med medforskarmöten och att i intervjuform berätta om våra upplevelser av att forska tillsammans för en av de akademiska forskare som är knuten till Ihop-projektet (LvK).

Konklusion

Full delaktighet för personer med egen erfarenhet i samtliga delstudier har varit svårt att uppnå. En av de största utmaningarna i den kollektiva processen har varit att inkludera erfarenhetsforskarna i att skriva texter. I den här artikeln har resultatdelen och den induktiva analysen samskrivits. Erfarenhetsforskarna har med sitt perspektiv dels bidragit till att öka textens läsbarhet, dels bidragit med sina tolkningar utifrån vad vi ville förmedla. Att inte full delaktighet har uppnåtts i alla arbetsmoment har gett upphov till kritiska reflektioner över i vilka situationer det är eftersträvanvärt. Utifrån erfarenhetsforskarnas perspektiv har en lägre grad av delaktighet i vissa delar av forskningsprocessen inte inneburit symbolisk delaktighet. Snarare har möjligheten att välja grad av involvering bidragit till att de kunnat lägga sin energi på de delstudier där de känt störst engagemang, utifrån att de velat lära sig specifika forskningsmetoder eller veta mer om en viss kontext eller forskningsfråga. Det har också gett erfarenhetsforskarna möjlighet att bidra med sina erfarenheter där de anser att deras kunskap varit mest värdefull.

Referenser

- Abama, T. A., Cook, T., Rämgård, M., Kleba, E., Harris, J. & Wallerstein, N. (2017). Social impact of participatory health research: collaborative non-linear processes of knowledge mobilization. *Educational Action Research*, 25(4), 489–505.
- Adams, T. E., Holman Jones, S & Ellis, C. (2015). *Autoethnography: understanding qualitative research*. Oxford University Press.
- Adili, F., Higgins, I. & Koch, T. (2012). Inside the PAR group: the group dynamics of women learning to live with diabetes. *Action Research*, 10(4), 373–386. doi: 10.1177/1476750312456710
- Anderson, L. (2006). Analytic autoethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35 (4), 373–395.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Planning Association*, 35(4), 216–24.
- Bertilsson Rosqvist, H., Elmersjö, M. & Kings, L. (2021). Aktionsforskning. I: H. Bertilsson Rosqvist, M. Elmersjö & L. Kings (red.), *Aktionsforskning: möjligheter, utmaningar och variationer*. Studentlitteratur.
- Bombard, Y., Baker, G. R., Orlando, E., Fancott, C., Bhatia, P., Casalino, S., Pomey, M. P. (2018). Engaging patients to improve quality of care: a systematic review. *Implementation Science*, 13(1), 98. doi: 10.1186/s13012-018-0784-z
- Brett, J., Staniszevska, S. Mockford, C., Herron-Marx, S. Hughes, J. Tysall, C. & Suleman, R. (2014). Mapping the impact of patient and public involvement on health and social care research: a systematic review. *HEX*, 17(5), 637–650.
- Brydon-Miller, M., Greenwood Cornell, D. & Maguire, P. (2003). Why action research? *Action Research*, 1(1), 9–28.
- Chang, H. (2008). *Autoethnography as method*. Left Coast Press.
- Charalambous, M., Kountouri, A., Phylactou, P., , I., Annoni, J-M. & Kambanaros, M. (2022). The views of people living with chronic stroke and aphasia on their potential involvement as research partners: a thematic analysis. *Research Involvement & Engagement*, 8, 48. <https://doi.org/10.1186/s40900-022-00379-1>
- Driver, S., McShan, E., Swank, C., Grobe, K., Calhoun, S., Bailey, R. & Kramer, K. (2020). Creating an appropriate adaptation of a healthy lifestyle intervention for people after stroke. *Brain Injury*, 34(11), 1497–1503. doi: 10.1080/02699052.2020.1808703
- Ellis, C. & Bochner, A. P. (2000). Autoethnography, personal narrative, reflexivity. I: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (red.), *Handbook of qualitative research* (2 uppl.) (s.733–768). Sage.
- Freire, P. (2021). *De förtrycktas pedagogik*, Trinambi. Översättare: Nadia Alves. Pedagogia de oprimado.
- Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: power & the ethics of knowing*. Oxford University Press.
- Gallacher, L-A. & Gallagher, M. (2008). Methodological immaturity in childhood research? Thinking through "participatory methods". *Childhood*, 15(4), 499–516.
- Gaventa, J. & Cornwall, A. (2008). Power and knowledge. I: P. Reason & H. Bradbury (red.), *The Sage handbook of action research, participative inquiry and practice* (red.) (2 uppl.), s. 172–190. Sage Publications.
- Hammel, J., Jones, R., Gossett, A. & Morgan, E. (2006). Examining barriers and supports to community living and participation after a stroke from a participatory action research approach. *Topics in Stroke Rehabilitation*, 13(3), 43–58. doi: 10.1310/5X2G-V1Y1-TBK7-Q27E
- Hillén, S. (2013). *Barn som medforskare: en metod med potential för delaktighet*. Doktorsavhandling. Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs universitet.

- Kensing, F. & Greenbaum, J. (2012). Heritage: having a say. I: *Routledge international handbook of participatory design* (s. 21–36). Routledge. (2) (pdf) *Participatory design and design for values*.
- Krieger, T., Feron, F. & Dorant, E. (2017). Developing a complex intervention programme for informal caregivers of stroke survivors: the caregivers' guide. *Scandinavian Journal of Caring Science* 31, 146–156.
- Krieger, T., Floren, M., Feron, F. & Dorant, E. (2021). Optimising a complex stroke caregiver support programme in practice: a participatory action research study. *Educational Action Research*, 29(1), 37–59.
- Liabo, K., Boddy, K., Bortoli, S., Irvine, J., Boulton, H., Fredlund, M., Joseph, N., Bjornstad, G. & Morris, C. (2020). Public involvement in health research: what does "good" look like in practice? *Research Involvement and Engagement*, 6(11).
- Lorentz, H. (2004). *Aktionsforskning: om likheter och olikheter i användning och benämning inom pedagogisk forskning*. Pedagogiska institutionen, Lunds universitet.
- McKevitt, C., Fudge, N. & Wolfe, C. (2009). What is involvement in research and what does it achieve? Reflections on a pilot study of the personal costs of stroke. *Health Expectations: an International Journal of Public Participation in Health Care and Health Policy*, 13(1), 86–94.
- McNiff, J. (2002). *Action research: principles & practice*. Routledge/Falmer.
- Minkler, M. (2004) Ethical challenges for the "outside" researcher in community-based participatory research. *Health Education and Behavior*, 31(6), 684–97.
- Mosavel, M., Simon, C., van Staden, D. & Buchbinder, M. (2005). Community-based participatory research (CBPR) in South Africa: engaging multiple constituents to shape the research question. *Social Science and Medicine*, 61, 2577–87.
- Ocloo, J. & Matthews, R. (2016). From tokenism to empowerment: progressing patient and public involvement in healthcare improvement. *BMJ Quality & Safety*, 25(8), 626–632. doi: 10.1136/bmjqs-2015-004839
- Rahman, M. A. (1991). Action and knowledge: breaking the monopoly with participatory action research. I: O. Fals-Borda & M. A. Rahman (red.), *The theoretical standpoint of PAR* (s. 13–24). Apex Press.
- Reason, P. & Bradbury, H. (2008). Introduction: inquiry and participation in search of a world worthy of human aspiration. I: P. Reason & H. Bradbury (red.), *The Sage handbook of action research, participative inquiry and practice* (2 uppl.) (s. 1–14). Sage Publications.
- Schuler, D. & Namioka, A. (red.). (1993). *Participatory design: principles and practices*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Starrin, B. (2007). Empowerment som forskningsstrategi: exemplet deltagarbaserad forskning. I: O-P. Askheim & B. Starrin (red.), *Empowerment i teori och praktik*. Gleerups.
- Wall, S. (2006). An autoethnography on learning about autoethnography. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(2), 146–160.
- Wallerstein, N. & Duran, B. (2003). The theoretical, historical, and practice roots of CBPR. I: M. Minkler & N. Wallerstein (red.), *Community-based research for health: from process to outcomes* (s. 25–46). Jossey-Bass.
- Young, L. (2006). Participatory action research (PAR): a research strategy for nursing? *Western Journal of Nursing Research*, 8, 499–504.

*Kristina Bromark, Ylva Spånberger Weitz,
Sara Erlandsson & Ulla-Karin Schön*

Samskapande processer

– om makt, ansvar och epistemisk rättvisa
i deltagande forskning

Co-creative processes – power, responsibility and epistemic justice in participatory research

Participatory research design is often used to improve the opportunities of marginalized groups to participate in knowledge production. This article builds on experiences from a research project, where participatory design was used to develop and implement user participation for children and young people in out-of-home care. The aim is to discuss opportunities and challenges in different stages of this research project in order to problematize what participation in participatory research entails. A particular emphasis is given to the power relations between researchers, professionals and users throughout the different stages of the research process – from research design and co-creation to the implementation of co-created knowledge – and to explore how the possibility to maintain epistemic justice vary among participants throughout this process. This article demonstrates that the conditions for maintaining fairness and epistemic justice changes when the participatory research process moves from knowledge production to the implementation of co-created knowledge. The implementation of knowledge takes place in a context with complex and competing interests, where the responsibility and power of researchers is weakened in favor of the responsibility and power of professionals. In this stage, users' opportunities for power and responsibility is also weakened. This shift of responsibility and power has ethical implications, as users at this stage may feel let down if their expectations for change that were raised during earlier stages of the process, are not met in practice.

Keywords: Participatory research, participatory design, co-creative processes, implementation, epistemic injustice

Kristina Bromark är doktorand i socialt arbete vid Stockholms universitet

Ylva Spånberger Weitz är lektor i socialt arbete vid Södertörns högskola

Sara Erlandsson är lektor i socialt arbete vid Stockholms universitet

Ulla-Karin Schön är professor i socialt arbete vid Stockholms universitet

Kontakt: kristina.bromark@socarb.su.se

Inledning

På senare år har intresset för deltagande forskning i socialt arbete ökat (Eriksson 2017; Elmersjö 2021). Ett uttryck för detta är att forskningsfinansiärer i särskilda utlysningar efterfrågar forskningsprojekt som utgår från brukares och verksamheters frågor och behov och som med fördel planeras och genomförs tillsammans med dessa¹.

I den här artikeln använder vi deltagande forskning som ett paraplybegrepp för forskning som på olika sätt bedriver projekt tillsammans med aktörer i den praktik som berörs, i detta fall brukare och personal i socialtjänsten. Inom deltagande forskning rymms olika forskningsmetoder och tekniker med det gemensamma målet att främja samskapande i forskningsprocessen (Flanagan 2020). Som forskare innebär det att arbeta tillsammans med andra aktörer för att till exempel identifiera angelägna forskningsfrågor, tolka forskningsresultat och skapa förutsättningar för förändring av den praktik som beforskas (Elmersjö 2021; Wallerstein m.fl. 2020). Aktörer inkluderas utöver forskaren som aktiva medskapare av kunskap, till skillnad från akademisk forskning i traditionell mening, där dessa aktörer endast medverkar som informationslämnare vid datainsamling (Mann & Hung 2019; Rudd & Kwang Hwang 2021). Deltagande forskning utmanar således strukturer för vem som har definitionsmyndighet i genereringen av ny kunskap (Fricker 2007) och i utvecklandet av en praktik (Grasswick 2019).

Genom att olika aktörers perspektiv inkluderas i formulering av forskningsfrågor och tolkning av resultat, skapar deltagande forskning möjligheter till breddad kunskap och social förändring, som stämmer överens med deltagarnas frågor och behov i praktiken (Branom 2012; Rudd & Kwang Hwang 2021). Samtidigt beskrivs att deltagande forskning skapar utmaningar och etiska problem i forskningsprocessens olika delar (Carey 2010; Liabo & Roberts 2017; McLaughlin 2006) och det finns behov av att utveckla dess former (McCarry 2012; Pavarini m.fl. 2019).

Syfte

Syftet med artikeln är att problematisera vad deltagande forskning innebär genom att diskutera möjligheter och utmaningar i forskningsprocessens olika delar. För att illustrera hur dessa möjligheter och utmaningar kan ta sig uttryck utgår vi från praktiska erfarenheter av ett FORTE-finansierat forskningsprojekt där deltagande forskning använts för att utveckla brukarmedverkan i socialtjänsten. Det exempel som lyfts fram handlar om barn och ungas delaktighet i beslut om, och planering av familjehemsvård. I artikeln belyser vi hur roller, makt och ansvar förändras under forsk-

---

1 Se till exempel Fortes satsningar på tillämpad välfärdsforskning.

ningsprojektets olika faser med särskilt fokus på: (1) möjligheter och svårigheter med att inkludera både praktiker och brukare på samma villkor i ett forskningsprojekt, (2) hur den traditionella forskarrollen utmanas samt (3) utmaningar med att möjliggöra förändring i en praktik. Genom att på detta sätt belysa möjligheter och svårigheter med att genomföra deltagande forskning, bidrar artikeln med kunskap som kan ge forskare ökad beredskap att hantera de dilemman som kan uppstå när forskning genomförs tillsammans med aktörer utanför akademien.

Deltagande forskning och deltagande design

Deltagande forskning delar nyckelvärderingar med socialt arbete (Rudd & Kwang Hwang 2021), såsom att främja människors aktiva deltagande och att frigöra enskildas och grupperns egna resurser. Erfarenheter från aktörer i den praktik som forskningen berör ses i deltagande forskning som både giltig och viktig kunskap att integrera i forskningsprocessen. En ambition med att inkludera berörda aktörer i dess olika delar är att forskningsresultaten ska spegla behov som definieras av de aktörer som forskningen handlar om snarare än forskarens tolkningar av dessa behov (Rudd & Kwang Hang 2021). En ytterligare ambition är att involvera ”dem det berör” mer aktivt och på så sätt göra forskningen mer relevant för dem som berörs av den (Tierney m.fl. 2021). Slutmålet för deltagande forskning är att skapa möjlighet för att i ett längre perspektiv förändra och förbättra praktiken. En central aspekt är således att möjliggöra förändring, med hjälp av den nya kunskap som har samskapats av olika aktörer (Elmersjö 2021). En grundtanke är att olika perspektiv kan bidra till att mer legitima och rimliga åtgärder formas utifrån forskningsresultaten.

För att realisera ambitionerna med deltagande forskning krävs en forskningsdesign som dels ger utrymme för alla parter att uttrycka sina behov och åsikter, dels skapar möjlighet till förståelse för olika ståndpunkter och förtroende mellan de olika aktörerna (Jagosh m.fl. 2012). Deltagande design är ett samlingsnamn för metoder och tekniker för att involvera olika aktörer i designprocesser (Muller m.fl. 1993; Minkler m.fl. 2017). I deltagande design ligger fokus på samskapande processer, ofta med målet att ta fram en artefakt som stödjer en önskad förändring (Schuler & Namioka 1993; Brandt m.fl. 2013; Robertson & Simonsen 2013). En artefakt kan exempelvis vara samskapade digitala stöd, processverktyg, anpassade informationsmaterial och liknande. Den är således resultatet av en designprocess, vilken ska möta ett behov som har identifierats tillsammans med berörda aktörer (Branco m.fl. 2017).

Deltagande design strävar efter att utjämna maktförhållanden genom demokratiska praktiker vilka främjar ett ömsesidigt lärande mellan olika aktörer (Kensing & Greenbaum 2013; Muller 2007). För att fånga alla aktörers erfarenheter och synpunkter, används bland annat brainstorming som metod, individuellt och i grupp (Muller 2007). Genom att även inkludera individuella skriftliga brainstorming-akti-

viteter säkerställs att samtliga deltagare får möjlighet att göra sina röster hörda. Men trots att alla aktörer ges möjlighet att föra fram sina åsikter, finns det ingen garanti för att alla tankar och åsikter kommer fram. Vidare kan det vara så att vad en majoritet för fram kan få genomslag till förmån för enskilda åsikter. Ambitionen är dock att göra forskning till en samskapande process där samtliga röster ges utrymme, värderas och vägs in (Kensing & Greenbaum 2013; Muller m.fl. 1993). Genom att lyfta fram olika aktörers perspektiv kan även aktörernas förståelse för varandra öka. Olika aktörer bidrar dessutom med olika perspektiv i designprocessen, vilket bidrar till ny kunskap och nya lösningar på det problem som har identifierats (Kensing & Greenbaum 2013).

En strävan i deltagande design är att skapa ett demokratiskt utrymme för kunskapsutveckling där olika aktörers kunskap kan föras fram och integreras. Om detta lyckas kan en maktutjämning ske mellan de olika aktörer som är involverade i kunskapsproduktionen (Kensing & Greenbaum 2013). Ambitionen att skapa ett demokratiskt utrymme är dock inte helt lätt att realisera i praktiken, vilket vi kommer att belysa i artikeln.

Epistemisk (o)rättvisa

Deltagande design kan förstås som en kontext där social rättvisa eftersträvas genom att människor med olika typer av kunskaper deltar som jämlikar i ett gemensamt kunskapskapande där olika livsvärldar och kunskaper möts. Fraser illustrerar en modell för social rättvisa, som handlar om att alla människor ges rätt att vara aktiva medborgare och informeras om beslut som påverkar dem (Fraser 2019). Hon menar att de som drabbas mest av sociala och ekonomiska ojämlikheter är de som samtidigt har minst möjlighet att informera och forma samhällsvetenskaplig forskning, utbildning, politik och praktik. Det är en grupp som på olika sätt tystas och riskerar att införliva en inlörd passivitet, något som Fraser kallar för "learning to mute" (ibid.). Fraser framhåller betydelsen av så kallade "inkluderande kunskapsrum" där individers erfarenhetsbaserade kunskap tas till vara och får implikationer både för forskarvärlden och för omsorgsorganisationer, såsom socialtjänsten. I den här studien förstås den deltagande designprocessen, som är avsedd att utveckla och implementera brukarmedverkan i socialtjänstens praktik, som exempel på ett sådant inkluderande kunskapsrum.

För att ett verkligt deltagande ska komma till stånd och den erfarenhetsbaserade kunskapen ska kunna värderas, förutsätts dock en slags kunskapsrättvisa, det vill säga att de personer som deltar ses som värdefulla kunskapsbärare.

Epistemisk orättvisa beskrivs av Fricker (2007) som en form av social orättvisa. Den uppstår när människors auktoritet "som en vetande" ignoreras, avfärdas eller marginaliseras. Epistemisk orättvisa som koncept har fått ett ökat intresse inom

forskningsområden kring psykiska och intellektuella funktionsnedsättningar med anledning av den maktasymmetri som råder mellan människor som använder hälso- och välfärdstjänster och dessa tjänsters personal (Grim m.fl. 2019). Flera forskare menar exempelvis att människor som upplever psykisk ohälsa och missbruk är särskilt utsatta för epistemisk orättvisa som en konsekvens av ett djupt inbäddat socialt stigma, negativ stereotypisering och en slags antagen irrationalitet (Newbigging & Ridley 2018). Även barn och unga kan avfärdas som kunskapsbärare på grund av låg ålder eller upplevd omognad (Heimer m.fl. 2018).

Begreppet epistemisk orättvisa, såsom Fricker har definierat det, fungerar också systematiskt och kan användas som ett verktyg för att undersöka maktstrukturer. Exempel på sådan forskning fokuserar på hur aspekter som etnicitet, kön, sexualitet, funktionshinder eller ålder styr individens möjlighet att framstå och respekteras som kunskapssubjekt. Fricker (2007) delar upp epistemisk orättvisa i *tolkningsorättvisa* och *vittnesorättvisa*. Tolkningsorättvisa handlar om ett socialt och kollektivt "glapp" som innebär att berättaren inte kan ge mening till sina erfarenheter, till exempel att inte ha tillgång till relevanta begrepp för att beskriva sin situation. Tolkningsorättvisa handlar om möjligheten att förstå och uttrycka sina erfarenheter. Tolkningsorättvisa uppstår när våra kollektiva referensramar inte räcker till för att ge mening till vissa erfarenheter, eller när berättaren inte har tillgång till dessa referensramar. Ett exempel på tolkningsorättvisa kan vara att som ungdom inte kunna ge uttryck för sina upplevelser på grund av avsaknad av relevanta begrepp för att beskriva sin situation. Ett annat exempel kan vara att som brukare inte ha tillgång till samma vokabulär som professionella använder för att beskriva erfarenheter.

Vittnesorättvisa handlar om att inte bli lyssnad på och tagen på allvar. Vittnesorättvisa uppstår när den kunskap en individ förmedlar inte betraktas som trovärdig eller värd att beakta. Det kan ske genom att individen tillskrivs låg trovärdighet på grund av fördomar, exempelvis om en funktionsnedsättning eller om ålder.

I den här artikeln används begreppet och teori om epistemisk orättvisa som ett ramverk för att förstå maktförhållanden i deltagande forskning. Det handlar om hur och i vilka sammanhang olika kunskapssubjekt, i detta fall barn och ungdomar (brukare), personal, chefer och forskare ges auktoritet "som en vetande" eller tystas. Ett sådant ramverk kan synliggöra aktiviteter samt formella och informella strukturer i en forskningsprocess som äventyrar ett jämlikt samskapande. Epistemisk rättvisa och kunskapsrättvisa används som begrepp för att belysa en strävan mot den förändring som deltagande forskning har som ambition.

Ett forskningsprojekt för att stärka brukarmedverkan i socialtjänsten

Inom ramen för projektet *Delaktighet och innovation för en brukarorienterad socialtjänst* (FORTE 2018-01341) har brukarmedverkan och delat beslutsfattande studerats inom den sociala barnvården, äldreomsorgen samt verksamheter för personer med psykisk funktionsnedsättning. En gemensam nämnare för alla delstudier har varit deltagande forskning med brukare och personal för att utveckla former för brukarmedverkan i respektive praktik. Den epistemologiska utgångspunkten har varit att brukare och personal i dessa praktiker har en omistlig kunskap om vad som hindrar brukarmedverkan i dag samt hur brukarmedverkan bäst kan främjas. Forskningsprojektet är i sin helhet godkänt av etikprövningsmyndigheten (2019-00657). Informerat samtycke, med information om förfarande och hantering av data, har vederbörligt inhämtats.

Den delstudie som diskuteras i den här artikeln fokuserar på hur barn och unga kan bli mer delaktiga i socialtjänstens arbete med placeringar, omplaceringar och placeringsavslut. I studien har forskarteamet samarbetat med ett kommunalt brukarråd för placerade ungdomar samt med personal och chefer från socialtjänstens barn- och ungdomsenhet i samma kommun. En deltagande forskningsdesign har använts, med målet att tillsammans med brukare och personal ta fram och implementera en artefakt för att stärka barn och ungas inflytande över planering och beslut kring sitt boende. Designarbetet resulterade i ett stöd i form av en uppsättning samtalskort som togs fram i en analog och en digital version. Slutligen följde en implementeringsprocess, där forskargruppens roll var att stödja och följa implementeringen av samtalskortet. Datainsamlingen i delstudien genomfördes med olika tekniker i workshopformat (framtidsverkstad, storytelling, prototypverkstad och bedömning av prototyp). Utöver dessa gruppaktiviteter genomfördes en avslutande enkät rörande designprocessen, fältanteckningar vid regelbundna projektmöten under implementeringsfasen samt intervjuer med deltagare i implementeringsprocessen.

Genom den deltagande designprocessen förväntades kunskapen som genereras under designarbetet i viss mån redan ha fått fäste i verksamheten, när samtalskortet (artefakten) skulle implementeras. För att underlätta transformationen av kunskap till praktiken, ansågs det därmed som en viktig poäng att samma verksamhet deltog i både design och implementering. Se tabell 1 för en översikt av projektets olika faser.

Tabell 1. Översikt av forskningsprojektets faser, syfte, deltagare och aktiviteter.

Projektfas	Syfte	Deltagare	Aktiviteter
1. Planering och rekrytering	Definiera forskningsproblem	Brukarrådet (ca 4–6 pers.), chefer (ca 3–4 pers.), forskare (1 pers.).	Möten (introduktion och planering) och e-postkommunikation.
2. Samproduktion av verktyg för delaktighet	Identifiera hinder för delaktighet och samskapa lösning	Ungdomar (från brukarrådet och "oorganiserade", ca 4–6 pers.), socialsekreterare (ca 3–7 pers.) och chefer (2 enhetschefer + 1 avdelningschef). Forskare (3 pers.) leder aktiviteterna i processen.	Framtidsverkstad, storytelling, prototyp-verkstad och bedömning av prototyp. Initial analys inom ramen för workshop och fördjupad analys av forskare i en iterativ process.
3. Implementering	Föra in och normalisera användandet av samskapat verktyg i praktiken.	Projektgrupp (1 brukarrådsrepr., 2–3 metodstödare, 2 enhetschefer, 1 avdelningschef, 2 forskare)	Utbildning (samtidig personal). Projektmöten, metodstödarmöten, individuella intervjuer med deltagare i projektgrupp. Uppföljning av användning av verktyg.

Eftersom varje del i processen innehöll sina egna unika utmaningar, inleder vi med att diskutera de olika faserna var för sig. Därefter diskuteras hur roller, makt och ansvar förändras under forskningsprojektets olika faser. Eftersom de olika faserna i projektet har varit olika omfattande, får de också olika mycket utrymme i texten.

Planering och rekrytering (fas 1)

Syftet med den deltagande designen var att samtliga deltagare på ett meningsfullt sätt skulle kunna delta i processen. Det förutsätter en inkluderande process där forskare lämnar utrymme för de frågor som lyfts fram som viktiga av deltagarna. På så sätt riktas fokus mot ämnen och områden med relevans för deltagarna och som kan innebära en förbättring i deras vardag. Det vilar således ett stort ansvar på forskarna att balansera olika aspekter av makt, i syfte att skapa ett tillgängligt och demokratiskt utrymme för kunskapsutveckling (Nind & Vinha 2012; Fraser 2019). I det aktuella projektet förde forskarna exempelvis flera sonderande samtal med både professionella och brukare, som en del i arbetet med att specificera målgrupp och målsättning för den deltagande designen.

Projektet hade initialt ett övergripande fokus, att utforska former för att stärka

brukarmedverkan i beslutsprocesser inom socialtjänstens arbete med barn och unga, men det fanns inte ett av forskarna på förhand definierat fokus. I projektets inledande fas togs kontakt med ett flertal kommuner i Stockholmsområdet för att undersöka deras intresse av att delta i forskningsprojekt. I den kommun som valde att delta fanns ett etablerat brukarråd för ungdomar med erfarenhet av placering i samhällsvård. Även brukarrådet ställde sig positiva till att delta i projektet. Under ett sonderande möte med brukarrådet identifierades den beslutsprocess där ungdomarna bedömde det som mest angeläget att stärka placerade barn och ungas inflytande. Det handlade om möjligheten till delaktighet i planering och beslut kring sitt eget boende i samband med att en placering i samhällsvård inleds eller avslutas. Forskningsproblemet formulerades således initialt av ungdomarna i brukarrådet, men ansågs relevant av samtliga deltagare, det vill säga brukarrådet, personal och chefer. En konsensus fanns därmed i förhandlingarna om vad som skulle fokuseras i den deltagande forskningsprocessen, något som kan förenkla att olika aktörer tillsammans går framåt i en bestämd riktning, enligt Jagosh m.fl. (2012).

När forskningsproblemet hade formulerats och studiedesignen hade specificerats, påbörjades rekrytering av individuella deltagare till fas 2 och 3. En svårighet som uppstod i detta skede var bland annat att vissa deltagare från brukarrådet utestängdes från att delta, eftersom det inte var möjligt att inhämta samtycke från deras vårdnadshavare. Brukarrådet bestod av ungdomar från 13 år och uppåt, med egen erfarenhet av att vara placerade i samhällsvård. Utifrån brukarrådets ledare och ungdomarnas egna beskrivningar av hur brukarrådet beskrivs, kan det förstås som ett demokratiskt kunskapsrum, där ungdomarna ges möjlighet att lyfta egna frågor och bedriva påverkansarbete gentemot socialtjänstens verksamhet och gentemot kommunens socialnämnd. Eftersom forskningsetiska riktlinjer kräver att vårdnadshavare samtycker för att barn under 15 år ska få delta i forskning, utestängdes i praktiken de (fåtal) deltagare i brukarrådet som ännu inte hade fyllt 15 år. De här ungdomarna var placerade i samhällsvård och både de unga själva och socialsekreterarna hade en komplicerad relation till deras vårdnadshavare, varför sådant samtycke inte gick att inhämta. Hade arbetet inte varit del av ett forskningsprojekt så hade detta hinder inte funnits och då hade även de yngre deltagarna kunnat ges möjlighet att dela med sig av sina erfarenheter och sin kunskap.

Samproduktion av verktyg för delaktighet (fas 2)

En ambition i forskningsprojektet var att hela processen skulle vägledas av demokratiska och samskapande processer där samtliga deltagares kunskaper, tolkningar och åsikter skulle ges ett likvärdigt värde (Fricker 2007). Samtliga deltagares kunskap skulle kunna föras fram och integreras trots skillnader i formell utbildning, upparbetade kompetenser och förmågor samt status i organisationen. Projektet utmanar såle-

des den makthierarki som traditionellt kännetecknar socialtjänstens praktiker, där de professionella ofta har tolkningsföreträde (Fraser 2019; Grim m.fl. 2019; Mossberg 2016; Newbigging & Ridley 2018; Vis m.fl. 2011).

Som redovisas ovan, genomfördes en rad olika workshoppar med personal och brukare. De första workshoptillfällena genomfördes med de två målgrupperna (ungdomar från brukarrådet respektive personal från socialtjänsten) separat. Under dessa workshoppar låg fokus på att kartlägga deltagarnas upplevelser av hinder för brukardelaktighet i beslut och planering kring boende samt formulera förslag på möjliga lösningar för att överkomma hindren. Ungdomarna och personalen gavs på så sätt möjlighet att formulera dessa teman för sig själva – utifrån sitt unika kunskapsperspektiv – innan målgrupperna under de sista två workshopparna vidareutvecklade problemdefinitioner och lösningar tillsammans.

Att ungdomarna på detta sätt fick en möjlighet att själva formulera sina erfarenheter och sin kunskap kring det tema som designprocessen adresserade kan ses som ett sätt att motverka den kunskapsorättvisa som traditionellt råder mellan brukare och personal (Mossberg 2016; Fricker 2007). I den enkät som samtliga deltagare fyllde i vid sista workshopen, nämnde en av ungdomarna just detta som svar på frågan om vad som varit särskilt bra i processen: "Att man får olika lappar och berätta sina tankar [...]". Under workshopparna arbetade deltagarna med olika brainstormningstekniker, både individuellt och i grupp. Det var dock en utmaning att få de deltagande ungdomarna att dela med sig av sina erfarenheter, något som kan hänga samman med det som Fraser (2019) benämner som inlärd passivitet ("learning to mute"). Några ungdomar uttryckte att det var svårt att komma på vad de skulle skriva i de individuella övningarna och i gruppövningarna var det ibland svårt att få till en diskussion. Detta förstods av forskarna delvis vara relaterat till att det inte passar alla att uttrycka sig i skrift och delvis bero på en ovana att bli betraktad som kunskapsbärare och i egenskap av en "vetare" ge uttryck för och motivera sin åsikt (Fricker 2007). På enkätfrågan om vad som kan förbättras i forskningsprocessen svarade en av ungdomarna "att visa filmer och exempel att hur det ska vara". Det fanns en liknande osäkerhet hos flera av de deltagande ungdomarna.

En etisk utmaning som uppstod var hur de olika deltagarnas tid skulle och kunde värderas. I projektet var det underförstått att personal och forskare deltog inom ramen för sin arbetstid, medan ungdomarna deltog på sin fritid och "arvoderades" med pizza och en biobiljett. Det kan betraktas som en ojämlig relation, där deltagarna investerar ej jämförbar tid. Här kan lagrum och administrativa regler som förhindrar möjligheten att anställa brukare för viss tid i forskningsprojekt vara ett hinder för att skapa jämbördiga relationer mellan deltagarna.

Under designprocessens andra steg uppgav både ungdomarna och personalen att de var nervösa inför att arbeta tillsammans. De hade olika erfarenheter av placeringar

i samhällsvård, men upptäckte under designprocessen att de även hade en rad liknande åsikter och värderingar. Att det genereras meningsskiljaktigheter kan ses som både positivt och negativt i processen (Jagosh m.fl. 2012). En fördel med insikten att deltagarna upptäcker gemensamma värderingar och åsikter är att förutsättningarna för att delta som jämlikar ökar (Fraser 2019), vilket kan leda till ett gemensamt lärande och en samproduktion av kunskap (Rudd & Kwang Hwang 2021). I enkäten svarade två ungdomar på vad som var särskilt bra med de workshoppar som genomfördes med ungdomar och personal tillsammans: ”Frågorna de [socialsekreterarna] ställer och vi svarar är bra. De har bra frågor”; ”Att jobba tillsammans med sekreterare och chefer”. Även deltagare från personalen uppskattade att arbeta tillsammans med ungdomarna. Någon svarade så här på frågan om vad som var särskilt bra: ”Att vi fick sitta tillsammans med ungdomarna. Jobba tillsammans och ge feedback direkt till varandra.” Samtidigt upplevde vi forskare en utmaning i att under designprocessen skapa den tillit som behövdes i gruppen för att deltagarna skulle känna sig bekväma med att tänka och tala fritt. En viss misstro både inom och mellan grupperna framkom också, och en av ungdomarna som besvarade enkätfrågan på vilket sätt den nya designen kan öka barn och ungas delaktighet skrev: ”0,5 %. Eftersom socialtjänsten vill göra vad hen vill.”

Under designprocessen låg det ytterst i forskarnas ansvar att skapa utrymme för demokratiska processer där allas röster blev hörda, men även att driva samskapandet framåt. Efter varje workshoptillfälle analyserade forskargruppen preliminärt det material som producerats och skapade ett förslag på hur brukarmedverkan skulle kunna stödjas. Vid efterföljande workshop presenterades detta och deltagarna gavs möjlighet att revidera/vidareutveckla de förslag som den preliminära analysen genererat. Det skedde genom återkoppling från deltagarna på hur väl förslaget stämde överens med deras erfarenheter samt vad som kunde fungera i praktiken. I en iterativ process där brainstorming och narrativa tekniker användes, var ambitionen således både att validera den preliminära analysen och att tillsammans vidareutveckla artefakten (Rosson & Carroll 2007). I det här projektet innebar det att gruppen med ungdomar, socialsekreterare, chefer och forskare till slut hade samskapat en artefakt – samtalskortet – som samtliga deltagare kände igen sig i.

Designprocessen genererade en gemensam förståelse bland deltagarna för att barn och ungas möjligheter att höja sin röst i beslutsfattande sammanhang också kräver beslutsgrundande samtal med en mer pedagogisk ambition och med mer pedagogiska tillvägagångssätt. En annan gemensam förståelse var att denna typ av samtal också kräver mer tid. I designarbetet var personal och brukare överens om att den typen av samtal var en lösning för att komma över hinder kring barn och ungas delaktighet, och de samtalskort som togs fram byggde på detta gemensamma perspektiv. Samtalskortet är designade på ett sätt som innebär att personalen lämnar över kontroll till barn och unga när

det gäller att styra över samtalets innehåll. Att korten skulle designas på det sättet byggde också på ett gemensamt perspektiv hos personal och ungdomar som deltog i designprocessen, där en tydlig ambition var att ta fram ett verktyg som just skulle stärka den enskilda brukarens möjlighet att få information om och inflytande över just de frågor som var viktiga för den specifika individen i en specifik situation.

Implementeringskedet, en omförhandlad maktordning (fas 3)

Den avsedda förändring som brukare, personal och forskare enades om att arbeta för i forskningsprojektet var således en förstärkt delaktighet i planering och genomförande av flytt i samband med en placering i samhällsvård. Den artefakt som togs fram för att realisera denna förstärkta delaktighet var samtalskorten. Implementeringen av samtalskorten kan alltså betraktas som en slags omsättning av den kunskap som hade samproducerats under designprocessen till praktisk verksamhet. En förutsättning för att denna kunskap – konkretiserad i samtalskorten – skulle kunna omsättas var att hela verksamheten aktivt deltog i implementeringsarbetet.

Implementeringen inleddes med en forskarledd utbildning för all personal om samtalskortens användning. Under hela implementeringsprocessen genomfördes också regelbundna projektmöten med den interna projektgrupp som formerades inför implementeringsprocessen. I projektgruppen, där forskarna var sammankallande, deltog metodstödjare (handläggande socialsekreterare som utsetts i verksamheten), enhetschefer, avdelningschef samt en representant från brukarrådet. Projektgruppen var också involverad i att planera för hur samtalskorten skulle implementeras i verksamheten samt för datainsamling under implementeringsprocessen.

Övergången från designfasen till implementeringsfasen innebar att forskarnas befogenhet att driva projektet framåt avsevärt reducerades. Även brukarna fick en mer marginaliserad position när den kunskap som hade samskapats under designprocessen skulle omsättas till praktik i socialtjänstens verksamhet. I de regelbundna projektgruppsmötena fanns ett demokratiskt utrymme för brukare, personal och forskare att gemensamt diskutera implementeringen och föreslå vägar framåt. Trots detta uppstod stora utmaningar i implementeringsarbetet, och under det år som implementeringen pågick användes samtalskorten endast vid enstaka tillfällen.

Under implementeringsprocessen fördes diskussioner i projektgruppen om utmaningarna med att motivera personalgruppen till att använda samtalskorten (dvs. personal som inte deltar i projektgruppen). Ett flertal förslag på aktiviteter i syfte att få igång användningen av samtalskorten fördes fram från både metodstödjare, chefer och brukarrådsrepresentant. Utmaningar och möjligheter kring implementeringsprocessen diskuterades, men utan att det resulterade i några direkta aktiviteter i verksamheten. Det kan delvis förstås som en konsekvens av att definitionsmakten för hur utmaningarna bör förstås (dvs. vilka aktiviteter som kan vara lämpliga och genom-

förbara) samt aktörskapet för att driva processen framåt under denna fas framförallt låg hos de deltagare i projektgruppen som också var verksamma i den praktik där samtalskorten skulle implementeras – chefer och metodstödare. Brukaren och forskarna befann sig i detta skede långt från den gräsrotsnivå där samtalskorten i praktiken skulle användas och metodstödare och chefer hade tolkningsföreträde gällande vilka förutsättningar för implementeringen som rådde i verksamheten. Samtidigt uttryckte även metodstödare, som chefer, en viss osäkerhet kring sina respektive mandat att initiera och genomdriva implementeringsaktiviteter och ingen part gav tydligt uttryck för ett "ägandeskap" av implementeringsprocessen. Vid ett möte tidigt i processen uttryckte en av metodstödjarna: "Som socialsekreterare är jag en i mängden. Nu har jag mailat ut och påmint till gruppleddare, men det får mer effekt om X gör det som enhetschef." Metodstödjarna beskrev således att de saknade mandat att driva på användandet av samtalskorten och hänvisade till chefer och gruppleddare. Cheferna i sin tur ansåg att samtalskorten skulle användas och beskrev att de hade varit tydliga med detta gentemot personalen, men uppgav samtidigt att tidsbrist och många konkurrerande uppgifter för enhetens personal kringskar deras möjligheter att följa upp och ställa krav på att använda samtalskorten. De uttryckte också att de utifrån ett ledarskapsperspektiv ville undvika att styra sin personal för mycket.

Genom mer fördjupade diskussioner i projektgruppen framkom att det också fanns en viss osäkerhet hos verksamhetens personal när det gäller att samtala med barn på ett "nytt" sätt, där det nya här handlade om att släppa ifrån sig en del av kontrollen över samtalets innehåll till den brukare som samtalet gäller. Det kan tänkas att deltagarna i projektgruppen hade en annan förståelse för syftet med projektet, som inte hade nått fram till övrig personal, en förståelse som troligen gynnades av att flera av dem också var en del av projektets planeringsfas samt av designprocessen där samtalskorten samproducerades (Minkler m.fl. 2017).

Vår roll som forskare under fas 3 var att stötta deltagarna i projektgruppen under implementeringsprocessen och att lyfta fram allas förslag på aktiviteter. Som forskare har vi haft en strävan att samtliga röster ska ges utrymme och värderas i den samskapande processen under projektmötena (Muller m.fl. 1993). En svårighet med att väga in ungdomarnas röster var att projektmötena i huvudsak ägde rum under kontorstid, när deltagaren från brukarrådet hade annan sysselsättning. Ett försök att kompensera denna reducerade möjlighet att få bidra med sin kunskap var att forskarna vid några tillfällen hade separata möten med brukarrådsrepresentanten och sedan lyfte in hens synpunkter och förslag till mötet i projektgruppen. Det som kan gå miste vid ett sådant förfarande är möjligheten att diskutera och tolka utmaningar och lösningar tillsammans, något som kan skapa tillit och förtroende mellan grupperna (Jagosh m.fl. 2012). Det som också förloras i processen är möjligheten att delta som jämlikar i ett gemensamt kunskapsrum.

Roller, makt och ansvar – en avslutande diskussion

Erfarenheter av och överläggningar om epistemiska frågor, som att ställa relevanta frågor eller ge motexempel till en beskrivning, kan ses som avgörande för att vidareutveckla den gemensamma kunskapen (Grasswick 2019; Fricker 2007). Utifrån ett sådant perspektiv kan denna artikel betraktas som en illustration av vittnesorättvisa, eftersom den enbart ger uttryck för forskarnas upplevelser och inte låter andra aktörer komma till tals. Att efterfråga kunskaper och erfarenheter från brukarrådet samt personal och chefer i socialtjänsten hade tveklöst gett ett bredare perspektiv och inneburit ett fortsatt ömsesidigt lärande (Fraser 2019). Syftet med artikeln har dock varit att problematisera vad deltagande forskning innebär genom att diskutera möjligheter och utmaningar i forskningsprocessens olika delar, med utgångspunkt i *forskarnas erfarenheter* från ett pågående forskningsprojekt med målet att samproducera och implementera kunskap om hur barn och ungas delaktighet i socialtjänstens praktik kan främjas.

Enligt Flanagan (2020) innebär deltagande forskning att forska *med* praktiken snarare än *om* praktiken, vilket också förutsätter mer partnerlika relationer mellan forskare, brukare och praktiker. Ett sådant tillvägagångssätt utmanar traditionella kunskapshierarkier såväl i forskarsamhället som i samhället i stort, där forskningsinstitutionerna traditionellt sett har ett epistemiskt övertag (Grasswick 2019). Utgångspunkten i forskningsprojektet var att unga med egen erfarenhet av samhällsvård samt personal med erfarenhet av att handlägga dessa processer var bärare av omistlig kunskap både om vilken typ av kunskap som behövde skapas (forskningsfrågan och designprocessen) och om hur denna kunskap kan implementeras i socialtjänstens praktik. I likhet med andra dokumenterade exempel av deltagande forskning, blev det också tydligt att projektdeltagarna hade värdefulla teoretiska, metodologiska och empiriska insikter att erbjuda, samtidigt som de kunde bidra med ett kritiskt perspektiv på vissa antaganden i forskningsprocessen (Rudd & Kwang Hwang 2021; Jagosh m.fl. 2012).

Utrymme för kunskapsrättvisa

I artikeln beskrivs hur aspekter av den traditionella forskarrollen kan utmanas på olika sätt i olika faser av en deltagande forskningsprocess. Som ett centralt argument för deltagande forskning lyfts möjligheten till en demokratisk kunskapsproduktion med potentialen att främja ett aktivt deltagande samt frigöra enskildas och grupperns egna resurser (Rudd & Kwang Hwang 2021). Här utmanas forskarens traditionella expertroll genom att fler aktörer bjuds in som kunskapssubjekt och därmed, vid sidan av forskaren, tillerkänns ett kunskapsvärde (Fricker 2007). Enligt Jagosh m.fl. (2012) ökar ett sådant tillvägagångssätt även möjligheten till förståelse mellan olika målgrupper. I vårt projekt var denna aspekt central i designprocessen där forskarna främst

intog rollen som organisatörer eller faciliterare (Branom 2012) i syfte att bygga relationer, lyssna in deltagarnas röster och skapa utrymme för en demokratisk och samskapande kunskapsproduktion.

Designprocessen synliggjorde också ett antal utmaningar för forskarna att hantera. Dessa utmaningar handlar dels om svårigheter med att skapa ett demokratiskt rum där jämlikhet kan främjas (Fraser 2019), dels om att upprätthålla en iterativ process med kontinuerlig återkoppling för att främja deltagarnas möjligheter att arbeta formativt. Rudd och Kwang Hwang (2021) betonar att demokratiska forskningsprojekt är tidskrävande och ställer höga krav på forskarna att skapa tillit mellan målgrupper samt säkerställa att de tekniker och kommunikationsvägar som används är tillgängliga och anpassade för samtliga deltagare. I projektet blev detta påtagligt, dels genom arbetskrävande förankringsprocesser för att hitta samarbetsformer med både brukare och personal, dels genom svårigheten att erbjuda en variation av workshop-tekniker med uttrycksformer som passade samtliga deltagare. Detta hänger i sin tur samman med utmaningar kring hur deltagare kan uppmuntras att förmedla sina åsikter och vittna om personliga erfarenheter samt tillsammans analysera och tolka varandras vittnesmål i syfte att främja vittnesrättvisa och tolkningsrättvisa (Fricker 2007).

Forskarens roll i förändringsarbetet

En annan aspekt som utmanar den traditionella forskarrollen handlar om vilken roll forskaren intar i det förändringsarbete som kunskapsproduktionen strävar efter att åstadkomma i praktiken. I deltagande forskning kan vi som forskare inta olika positioner: att vara pådrivande för förändring inom ramen för forskningsprojektet eller att skapa möjlighet för verksamheter att i ett längre perspektiv förändra och förbättra praktiken (Elmersjö 2021). I förevarande projekt var intentionen att forskarna skulle ha rollen som möjliggörare, på så sätt att den samproducerade artefakten och den samlade kontextualiserade kunskapen för hur en implementering kan främjas genererar en möjlighet att på sikt och i ett vidare perspektiv främja barn och ungas delaktighet i socialtjänsten. Samtidigt kan konstateras att vi som forskare genomgående hade en dubbel roll både som forskare med ett övergripande kunskapsperspektiv och som faciliterare i design och implementering av den specifika artefakten (samtalskorten). Ur detta perspektiv var det svårt att bibehålla en renodlat möjliggörande position. Givet att vi som forskare initierade projektet och formulerade dess övergripande syfte samt intog en drivande position i designen av den samskapade artefakten, går det att argumentera för att vi bär ett etiskt ansvar för att ett förändringsarbete i möjligaste mån också kommer till stånd i praktiken (Strier 2007). Dessutom har det i forskarrollen varit utmanande att undvika att bli engagerad i den kunskap och vilja till förändring som, genom forskningsprojektet, har uttryckts hos de unga och hos personalen. Fricker (2007) talar om den centrala mänskliga funktionen att ges möj-

lighet att bidra med sin kunskap till andra i ömsesidiga kunskapsutbyten (*epistemic contribution*), som ett egalitært krav för att motverka förtryckande sociala relationer. Under implementeringsprocessen uppstod utmaningar i att upprätthålla och tillvarata sådana kunskapsutbyten, vilket medförde en epistemisk orättvisa som både ungdomar, personal och forskare erfor.

Designprocessen i projektet kan förstås som en "fredad praktik", där makt och ansvar för att upprätthålla en demokratisk och iterativ process vilade på forskarna. Under implementeringsfasen kvarstod forskarnas dubbla roller, men makt och ansvar för att upprätthålla implementeringsprocessen förflyttades utanför forskarnas mandat. Vid projektets inledning fanns en konsensus om vad som skulle förändras och hur. I mötet med socialtjänstens traditionella arbetssätt med dess organisatoriska krav och värderingar, uppstod dock en vittnesorättvisa (Fricker 2007) om de kontextuella och organisatoriska förutsättningarna i socialtjänstens praktik. Här gavs chefer utifrån sin auktoritet i verksamheten företräde gällande i vilken mån och i vilka sammanhang personalen kunde styras mot att använda samtalskorten i praktiken, medan forskares och brukares erfarenheter av implementeringsprocessen betraktades som inte trovärdig eller avvisades. Förändringen i praktiken kunde således i olika hög utsträckning "väljas" eller prioriteras bort av de parter i projektgruppen som representerade verksamheten, utan att de andra parterna (forskare och brukare) hade någon reell makt att opponera sig. Detta illustrerar betydelsen av att värna det demokratiska kunskapsrummet genom hela processen i deltagande forskning (Fraser 2019). Vikten av att underhålla en god relation där ingen ignoreras som vetare blir tydlig i projektet och har även framhållits i andra liknande projekt (Branom 2012; Flanagan 2020). Det kräver en balans mellan hänsyn till forskningsetiska principer, verksamheternas förutsättningar och brukares livssituation, samtidigt som alla aktörer i projektet ges möjlighet att föra fram sina åsikter genom hela processen.

Etiska utmaningar

Att tillämpa deltagande forskning, med en strävan att utmana den traditionella forskningens kunskapshierarkier, genererar ett antal etiska utmaningar (Bertilsson Rosqvist m.fl. 2021b). Några av de utmaningar som har identifierats i det här projektet handlar om de olika aktörernas villkor i kunskapsproduktionen samt i vilken utsträckning denna gemensamma kunskapsproduktion ges utrymme att generera en avsedd förändring i praktiken.

En övergripande svårighet med deltagande forskning, där strävan efter förändring i praktiken är gemensam för forskare, brukare och personal, är vad forskare kan garantera när det kommer till att förverkliga förändringen i praktiken. Enligt Strier (2007) kan forskarna i viss mån ses som etiskt ansvariga för vad som initialt utlovas till dem som väljer att delta i projekt av detta slag. I vårt projekt uppstod en utmaning när pro-

cessen övergick från ett fokus på kunskapsproduktion genom deltagande design till ett fokus på att den samskapade kunskapen skulle implementeras i praktiken, eftersom vi som forskare inte längre hade något mandat att styra processen eller ömsesidigt bidra med kunskap (Fricker 2007). Att den artefakt som tagits fram under projektets inledande designprocess inte används i praktiken, riskerar att upplevas som ett svek gentemot de deltagare som har bidragit med erfarenheter och kunskaper till projektet med en förväntan om att detta också ska bidra till en förbättrad praktik. En lärdom från projektet är således betydelsen av att redan i det inledande skedet gemensamt definiera en realistisk bedömning av tänkbara förändringar i praktiken. Ambitionen att förbättra praktiken är en viktig utgångspunkt i forskning som bygger på deltagande design (Elmersjö 2021) och därmed något som gemensamt måste kommuniceras inledningsvis i varje projekt. Ledarskapet för att de definierade förbättringarna förverkligas behöver uttalas och sanktioneras. Här bör betonas att socialtjänstens verksamheter också är politiskt styrda och att prioriteringar av ett förändringsarbete genom deltagande forskning därmed även behöver förankras på politisk nivå.

Att forska med deltagande metoder synliggör, som diskuterats, epistemiska makt-hierarkier och strukturella orättvisor, såsom olika deltagares epistemiska position. En annan svårighet när icke traditionella forskningsprojekt ska följa traditionella ramar och regler, kan vara strukturella hinder som tidsramar i enlighet med forskningsfinansiärers riktlinjer eller ramar för datainsamling utifrån traditionell forskning (Krieger m.fl. 2021). Deltagande forskning tar mer tid och resurser i anspråk, samtidigt som den vetenskapliga stringensen kan ifrågasättas av andra forskare och vetenskapliga tidskrifter (Branom 2012). Det här förutsätter en flexibilitet av forskaren, som ställs inför olika utmaningar och beslut längs vägen (Nind 2017). Vidare är synen på att bedöma kvalitet eller uppnådda mål i projektet inte lika för deltagarna. Förvisso delar deltagande forskning och socialt arbetes praktik centrala värderingar kring brukar-delaktighet, men sett ur olika perspektiv kan det variera vad som hålls för kvalitet och vad som betraktas som ett giltigt slutmål. Ur ett forskarperspektiv bedöms kvalitet utifrån att vetenskapliga metoder säkerställer kunskapsproduktionen, medan det i praktiken är viktigt att kunskaperna omsätts och förbättrar verksamheten (Nind 2017). Det ligger i samtliga aktörers intresse att öka brukarmedverkan, men de olika möjligheterna för olika aktörers deltagande försvårar den ambitionen. Vems är ansvaret för att öka brukarmedverkan? Vi som forskare, som har startat kunskapsproduktionen; personalen, som i praktiken äger mandat att förändra; eller brukarnas, som är föremål för att förbättringar behöver göras? Vi investerar med olika grader av risk. De enda som kan förlora är brukarna, de med minst makt i processen. Hughes och Duffy (2018) menar att avsiktsförklaringar är rimliga att inleda forskningsprocesser likt den som illustreras i den här artikeln samt föreslår även att olika parter kunskapsbidrag i en återrapportering till forskningsfinansiärer bör redovisas.

Slutsats

I artikeln har vi tagit upp möjligheter och utmaningar i ett deltagande forskningsprojekt där forskare, brukare och praktiker gemensamt formulerat ett forskningsproblem, samskapat kunskap om utmaningar och möjliga lösningar i relation till detta problem samt implementerat lösningarna i praktiken. En sådan sammanhållen process kan innebära ett inkluderande kunskapsrum (Fraser 2019). Det förutsätter dock att epistemisk rättvisa upprätthålls genom hela processen, särskilt för de deltagare som utifrån sin position tidigare kan ha tystats som vetande. En förutsättning för epistemisk rättvisa är att ge alla deltagare möjlighet att vittna om sina erfarenheter och tolka dem i processen (Fricker 2007).

En viktig lärdom från projektet är att de roller och maktpositioner som innehas av olika aktörer inte är konstanta, utan omförhandlas under olika faser av den deltagande forskningsprocessen. En annan lärdom utifrån upptäckten att roller och maktpositioner skiftar är hur det inkluderande kunskapsrummet förändras i samspel med detta. De här lärdomarna pekar på etiska utmaningar kring hur olika aktörers position som fullvärdiga kunskapssubjekt förändras genom forskningsprocessen. Sådana förändringar påverkar i vilken mån olika perspektiv tillmäts ett värde i den samlade kunskapsproduktionen samt hur kunskapen implementeras i praktiken. Vilken kunskap som genereras och hur den kunskapen implementeras har etiska implikationer eftersom deltagare kan känna sig svikna om de förhoppningar om förändring som väckts under projektet inte infrias. Utifrån detta perspektiv är en viktig utgångspunkt för deltagande forskning att reflektera både kring skillnader i olika aktörers maktpositioner och kring hur möjligheter och risker med att delta i forskningen ser ut för olika aktörer – både under projektets gång och efter att projektet avslutats (Bertilsdotter Rosqvist m.fl. 2021b).

Möjligheterna med deltagande forskning kan utifrån den här studien övergripande beskrivas som ett brobygge mellan forskning och praktik, där inkluderande kunskapsrum, epistemisk rättvisa och vidmakthållet ansvar om överenskommelser är centrala aspekter. Utmaningarna speglas i att skiftande maktpositioner genom processens olika faser är svårmanövrerade och att inkluderande rum bitvis blir otillgängliga. Hur möjligheterna med deltagande forskning kan främjas och utmaningarna kommas över i praktiken är en fråga som behöver beforskas ytterligare.

Referenser

- Bertilsson Rosqvist, H., Elmersjö, M. & Kings, L. (2021a). *Aktionsforskning: möjligheter, utmaningar och variationer*. Studentlitteratur.
- Bertilsson Rosqvist, H., Hultman, L. & Polanska, D. (2021b). Etiska dilemman i deltagarnära forskning. I: H. Bertilsson Rosqvist, M. Elmersjö, & L. Kings (red.), *Aktionsforskning: möjligheter, utmaningar och variationer*. Studentlitteratur.
- Branco, R. M., Quental, J. & Ribeiro, O. (2017). Personalised participation: an approach to involve people with dementia and their families in a participatory design project. *CoDesign* 13(2), 127–143. doi: 10.1080/15710882.2017.1310903
- Brandt, E., Binder, T. & Sanders E. B-N. (2013). Methods: organizing principles and general guidelines for Participatory Design projects, I: J. Simonsen & T. Robertson (red.), *Routledge international handbook of participatory design*. Routledge.
- Branom, C. (2012). Community-based participatory research as a social work research approach and intervention approach. *Journal of Community Practice*, 20, 260–273. doi: 10.1080/10705422.2012.699871
- Carey, M. (2010). Should I stay or should I go? Practical, ethical and political challenges to "service user" participation within social work research. *Qualitative Social Work*, 10(2), 224–243. doi: 10.1177/1473325010362000
- Elmersjö, M. (2021). Att forska tillsammans med praktiker: om lärande, roller och tillgänglighet i forskning. I: H. Bertilsson Rosqvist, M. Elmersjö, & L. Kings (red.), *Aktionsforskning: möjligheter, utmaningar och variationer*. Studentlitteratur.
- Eriksson, C. (2017). Kunskapsutveckling för ökad samverkan inom socialtjänsten kring barn och familj i riskzonen: om partipatoriska processer, strukturer och betydelser. *Socialmedicinsk tidskrift*, (4), 505–516.
- Flanagan, N. (2020.) Considering a participatory approach to social work: service user research. *Qualitative Social Work*, 19, 1078–1094.
- Fraser, N. (2019). *Social justice and education*. Routledge books. Taylor & Francis.
- Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: power & the ethics of knowing*. Oxford University Press.
- Grasswick, H. (2019). Epistemic injustice in science, I: J. Kidd, J. Medina & G. Pohlhaus (red.), *The Routledge handbook of epistemic injustice*. Routledge.
- Grim, K., Tistad, M., Schön, U-K. & Rosenberg, D. (2019). The legitimacy of user knowledge in decision-making processes in mental health care: an analysis of epistemic injustice. *Journal of Psychosocial Rehabilitation and Mental Health*, 6(2), 157–173. doi: 10.1007/s40737-019-00145-9
- Heimer, M., Näsman, E. & Palme, J. (2018). Vulnerable children's rights to participation, protection, and provision: the process of defining the problem in Swedish child and family welfare. *Child & Family Social Work*, 23, 316–323. doi:10.1111/cfs.12424
- Hughes, M. & Duffy, C. (2018). Public involvement in health and social sciences research: a concept analysis. *Health Expectations*, 21, 1183–1190.
- Jagosh, J., Macaulay, A. C., Pluye, P., Salsberg, J., Bush, P. L., Henderson, J., Sirett, E., Wong, G., Cargo, M., Herbert, C. P., Seifer, S. D., Green, L. W. & Greenhalgh, T. (2012). Uncovering the benefits of participatory research: implications of a realist review for health research and practice. *The Milbank Quarterly – A Multidisciplinary Journal of Population Health and Health Policy*, 90(2), 311–346.
- Kensing, F. & Greenbaum, J. (2013). Heritage: having a say. I: J. Simonsen & T. Robertson (red.), *Routledge international handbook of participatory design*. Routledge.

- Krieger, T., Floren, M., Feron, F. & Dorant, E. (2021). Optimizing a complex stroke caregiver support program in practice: a participatory action research study. *Educational Action Research*, 29(1), 37–59.
- Liabo, K. & Roberts, H. (2017). *Anonymity in participatory research: is it attainable? Is it desirable?* SAGE Publications. Tillgänglig på: <<https://dx.doi.org/10.4135/9781526437013>> [Hämtat: 2022-07-04].
- Mann, A. & Hung, L. (2019). Co research with people living with dementia for change. *Action Research*, 17(4), 573–590. doi: 10.1177/1476750318787005
- McCarry, M. (2012). Who benefits? A critical reflection of children and young people's participation in sensitive research. *International Journal of Social Research Methodology*, 15(1), 55–68. doi: 10.1080/13645579.2011.56819
- McLaughlin, H. (2006). Involving young service users as co-researchers: possibilities, benefits and costs. *The British Journal of Social Work*, 36(8), 1395–1410. doi: doi.org/10.1093/bjsw/bch420
- Minkler, M., Salvatore, A.L. & Chang, C. (2017). Participatory approaches for study design and analysis in dissemination and implementation research. I: R.C. Brownson, G. A. Colditz & E. K. Proctor (red.), *Dissemination and implementing research in health: translating science to practice*. doi: 10.1093/oso/9780190683214.003.0011
- Mossberg, L. (2016). Service user involvement in Swedish mental health and social care: an analysis of ideological dilemmas and subject positions in a collaborative context. *European Journal of Social Work*, 19(5), 716–730. <http://dx.doi.org/10.1080/13691457.2015.1081586>
- Muller, M. J. (2007). Participatory design: the third space in HCI. I: J. Jacko & A. Sears (red.), *Human-computer interaction handbook (2nd ed.)*. CRC Press.
- Muller, M. J., Wildman, D. M. & White, E. A. (1993). Taxonomy of PD practices: a brief practitioner's guide. *Communication of the ACM*, 36(6).
- Newbigging, K. & Ridley, J. (2018). Epistemic struggles: the role of advocacy in promoting epistemic justice and rights in mental health. *Social Science & Medicine*, 219, 36–44. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.10.003>
- Nind, M. (2017). The practical wisdom of inclusive research. *Qualitative Research*, 17(3), 278–288. doi: 10.1177/1468794117708123
- Nind, M. & Vinha, H. (2012). Doing research inclusively: bridges to multiple possibilities in inclusive research. *British Journal of Learning Disabilities*, 42, 102–109. doi: 10.1111/bld.12013
- Pavarini, G., Lorimer, J., Manzini, A., Goundrey-Smith, E. & Singh, I. (2019). Co-producing research with youth: the NeurOx young people's advisory group model. *Health Expectations*, 743–751.
- Robertson, T. & Simonsen, J. (2013). Participatory design: an introduction, I: J. Simonsen & T. Robertson (red.), *Routledge international handbook of participatory design*. Routledge.
- Rosson, M. B. & Carroll, J. M. (2007). Scenario-based design. I: J. Jacko & A. Sears (red.), *Human-computer interaction handbook*. CRC Press.
- Rudd, D. & Kwang Hwang, S. (2021). Participatory research in a pandemic: the impact of covid-19 on co-designing research with autistic people. *Qualitative Social Work*. doi: 10.1177/14733250211040102
- Schuler, D. & Namioka, A. (1993). *Participatory design: principles & practices*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale
- Strier, R. (2007). Anti-oppressive research in social work: a preliminary definition. *British Journal of Social Work*, 37(5), 857–871.
- Tierney, G., Horstman, T. & Tzou, C. (2021). Youth co-design of responsive digital badge systems: disrupting hierarchy and empowering youth. *CoDesign*, 17(3), 313–329. doi: 10.1080/15710882.2019.1654522

- Vis, S. A., Strandbu, A., Holtan, A. & Thomas, N. (2011). Participation and health: a research review of child participation in planning and decision-making. *Child and Family Social Work*, 16, 325–335.
- Wallerstein, N., Oetzel, J. G., Sanchez-Youngman, S., Dickson, E., Koegel, P., Magarati, M., Parker, M., Richmond, A. & Duran, B. (2020). Engage for equity: a long-term study of community-based participatory research and community-engaged research practices and outcomes. *Health Education & Behaviour*, 47(3), 380–390. doi: 10.1177/1090198119897075

Ann-Christine Larsson & Annsofie Mahrs Träff

Forskningscirklar med hemtjänstmottagare och personal

– en metod för att öka förståelsen för vad kvalitet
i hemtjänst innebär

Research circles with home care recipients and care staff - a method to increase understanding of what quality in home care implies

A research circle is a method in participatory research, which aims to strengthen the bottom-up perspective and thereby establish a more democratic process for common knowledge formation. The methodology means that more voices and perspectives are made visible, as well as identifying concrete proposals for change. A shared knowledge formation requires that all participants experiences, and knowledge contributions are taken into account and the researchers role as circle leader is to contribute by connecting to current research and other sources of knowledge in the area of study. The purpose of the present study is to explore and if so, how to the research circle method is useful as an initial stage of a research and development process.

The article describes research circle about quality in home care, i.e interventions that take place in the individual's home outside of assisted living facilities. Quality is a complex concept and often a subjective experience. To find answers to the question of what the meaning of quality in home care services is, research circles are conducted with home care recipients and caregivers separately.

As the research circles are ongoing, the results are still preliminary. To highlight the method, two themes about what quality in home care means, have been chosen to describe the joint knowledge formation, which is based on an interaction between theory and practice. Our ambition is that the results produced by the research circle as a method should also be used as a basis for organizational learning within home care and thus contribute to increased quality.

Keywords: Research circles, Quality, Participant-based research

Ann-Christine Larsson är forskningshandledare vid Norrköpings kommun, Vård- och omsorgskontoret, Berednings-och utredningsenheten.

Annsofie Mahrs Träff är lektor i socialt arbete vid Linköpings universitet

Kontakt: annchristine.larsson@norrkoping.se

Introduktion

Äldreomsorgen i Sverige står inför stora utmaningar: följer av pandemin (se t.ex. Socialstyrelsen 2021), svårigheter med rekrytering (se t.ex. Lundberg 2022) och upplevd sämre arbetsmiljö än i övriga Norden (se t.ex. Szebehely m.fl. 2017). Trots att samhället har gjort och gör prioriteringar av äldreomsorgen, vet vi förvånansvärt litet om utfallet av dessa prioriteringar (Mahrs Träff m.fl. 2018). Samtidigt ska en god kvalitet på insatser inom äldreomsorgen bibehållas och helst öka (SOU 2017:21). Kvalitet är ett komplext begrepp och mäts oftast med kvantitativa mått genom olika kvalitetssystem (se t.ex. SOSFS 2011:9). Kvalitet upplevs dock subjektivt och det är därmed svårt att fastslå en definition av begreppet som tar hänsyn till kvalitativa aspekter och som kan användas för uppföljning av insatser. För att få en djupare förståelse av vad kvalitet kan betyda inom hemtjänst¹ för hemtjänstmottagare och personal² beslutade vi att prova en deltagarbaserad forskningsansats i studien i form av forskningscirklar.

Syftet med den här studien är att undersöka om och i så fall hur metoden forskningscirkel är användbar som ett inledande stadium av en forsknings- och utvecklingsprocess, där målsättningen är att bidra till ökad kunskap om kvalitet.

Bakgrunden till studien grundar sig i ett politiskt uppdrag där det fanns en målsättning att kvaliteten i hemtjänsten skulle öka. Uppdraget gick till vård- och omsorgskontorets FoU-grupp³, som sammanställde vad som går att mäta och ta fram i befintliga verksamhetssystem (VON 2020/0181). För att få fler perspektiv och mer kvalitativa data planerades forskningscirklar med hemtjänstmottagare och omvårdnadspersonal i två separata cirklar.

Artikeln kommer att disponeras enligt följande: Vi börjar med en redogörelse av hur tidigare forskning beskriver forskningscirkeln som metod och hur gemensamt kunskapande kan ske genom demokratisk dialog. Därefter beskriver vi deltagare, datainsamling och analysmetod för de forskningscirklar som presenteras i artikeln. I resultatavsnittet presenteras hur vi arbetat med forskningscirkelarna som metod och en preliminär tematisk innehållsanalys av det hittills framkomna resultatet. Artikeln avslutas med en diskussion där reflektion sker över tillvägagångssättet.

---

1 Inom vård och omsorg är hemtjänst (insatser i den enskildes hem utanför särskilda boenden) den största delen. Insatser från hemtjänst riktar sig till dem som har behov av detta, oavsett ålder och utreds genom biståndsbedömning.

2 Inom kommunen benämns personer som har insatser för brukare, men vi har valt att i artikeln benämna dem som hemtjänstmottagare. Personer som arbetar inom kommunen benämns som medarbetare, men vi kommer att i artikeln genomgående benämna dem som personal. Personal är det begrepp som de själva och hemtjänstmottagare benämner rollen.

3 I vård- och omsorgskontorets FoU-grupp ingår författarna till den här artikeln.

Forskningscirkel – metod

I början av 1900-talet etablerade arbetarrörelsen studiecirklar som ett medel för ett folkbildningsideal. Studiecirklar i Sverige har varit och är en metod för det livslånga lärandet. På 1970-talet utvecklades på Lunds universitet konceptet forskningscirkel som har sin grund i arbetarrörelsens studiecirklar. Forskningscirkeln syftade till att organisera mötet mellan vetenskaplig och erfarenhetsgrundad kunskap (Holmstrand & Härnsten 2022; 2003).

Forskningscirkel är en metod inom deltagarbaserad forskning vars syfte är att stärka underifrånperspektivet och därigenom skapa demokratiska processer (Härnsten 2001). Forskningscirkeln kan beskrivas som en kollektiv process där forskaren och deltagarna tillsammans skapar problemfokus som kan frigöra potential för att utveckla och förändra något som deltagarna själva finner angeläget att utveckla och förändra (Lundmark 2006). Deltagarna kan utifrån egna erfarenheter och egen kunskap bidra till att frågor studeras ur olika perspektiv. Forskarens roll är bland annat att bidra genom att knyta an till aktuell forskning inom området (Andersson 2006).

I forskningscirkeln är deltagarna med under hela forskningsprocessen. Därför är det viktigt att tillsammans överväga de forskningsetiska principerna och vilka etiska överväganden som kan behöva göras (Andersson 2006). Alla deltagare informeras om hur resultaten ska användas och alla har ett ansvar för att bidra till resultatet. För att forskningscirkeln inte bara ska vara studiecirkel eller handledning utan forskning av god kvalitet bör man vara noga med att bestämma syftet och vara uppmärksam på om forskningscirkeln är kunskapsgenererande och praxisutvecklande (Löfqvist m.fl. 2019). På så sätt kan kvalitet i de vetenskapliga frågorna upprätthållas (Lahdenperä 2014). Forskaren får gå en balansgång mellan vetenskaplig kunskap och andra kunskapsformer och inte abdikera helt för övriga deltagares praktiska erfarenheter (Holmstrand & Härnsten 2022; 2003). Kritik som framförts är att deltagarbaserad forskning brister i vetenskaplig systematik och att forskaren kommer för nära det som ska undersökas (Svensson m.fl. 2002). Som motvikt till detta beskriver Starrin (2007) att deltagarbaserad forskning kan skydda forskaren från att dra förhastade slutsatser och göra förenklade tolkningar.

Genom forskningscirklar organiseras forskningen på ett mer demokratiskt sätt än i traditionell forskning. Detta sker genom att resultat löpande återkopplas till deltagarna och kopplas till forskning och andra kunskapskällor (se t.ex. Holmstrand & Härnsten 2022; 2003). Den demokratiska dialogen i en forskningscirkel bygger på att deltagarna ges utrymme i diskussionen och cirkelledarnas ansvar handlar om att se till att alla deltagare kommer till tals. Den teoretiska kunskapen som forskarna presenterar blandas med övriga deltagares mer erfarenhetsbaserade kunskaper (Holmstrand 2008) och på så sätt fördjupas diskussionen i en gemensam analys. Det är inte möjligt att i förväg veta varifrån bidrag till kunskapsbildningen kommer eller vem som

kan bidra till kunskapsutveckling (Lindhult 2020). Demokratiska kunskapsprocesser kräver att alla deltagares erfarenheter och kunskapsbidrag beaktas (Holmstrand & Härnsten 2022; 2003). Genom det gemensamma kunskapande som äger rum i en forskningscirkel genereras ett praktiskt värde som kan ha direkt omsättning i praktiken. Forskningscirkeln synliggör fler röster och perspektiv samt identifierar konkreta förslag för förändring (Larsson & Wistus 2014).

Forskaren är vanligen den som är cirkelledare och har ansvar för att dokumentera vad som sägs. I ansvaret ingår, förutom att leda cirkelarbetet, även att föreslå tänkbara kunskapskällor samt att analysera och systematisera de gemensamma frågorna (Lahdenperä 2014). Mellan cirkelträffarna sammanställer forskaren det som diskuteras och distribuerar texten till övriga deltagare. Syftet är att bidra till en vidare och fördjupad gemensam analys av de preliminära resultat som framkommit i forskningscirkeln (Andersson 2007).

En förutsättning för en demokratisk dialog är att det krävs reflektion över vägar för att skapa icke hierarkiska relationer både mellan forskare och deltagare och mellan deltagare. Maktrelationer i ett möte kan inte helt tas bort, men en medvetenhet om skillnader och en ömsesidig respekt för varandras kunskap skapar möjlighet för en mer demokratisk kunskapsbildning (Gunnarsson 2006; Larsson & Wistus 2014). En kritisk synpunkt mot deltagarbaserad forskning har varit att forskaren har tolkningsföreträde framför andra deltagare när det gäller problemformulering. Kritiker menar också att andra deltagare än forskare inte tillåts vara aktiva medproducenter i forskningsprocessen och att det partnerskap som beskrivs sällan innebär ett partnerskap mellan jämlikar och att andra deltagare begränsas när det gäller att bidra till den vetenskapliga kunskapsutvecklingen (Karlton 2007; Svensson m.fl. 2002). Idealet är att allas bidrag bemöts likvärdigt, men i realiteten är det mer sannolikt en strävan från forskarens sida att uppnå detta (Andersson 2007). Den deltagarbaserade forskningen kan innebära att den ursprungliga forskningsfrågan modifieras och att fokus skiftas, vilket innebär en omdefiniering som ligger närmare ”praktiken” (Larsson & Wistus 2014).

En annan utmaning är att göra deltagarbaserad forskning reproducerbar och granskningsbar, vilket kan vara svårt i den traditionella meningen av begreppens betydelse. Det handlar i stället om att kunna beskriva att man har samlat in och bearbetat data på ett systematiskt och transparent sätt. Det är viktigt att beskriva förutsättningarna för den deltagarbaserade forskningen och hur resultaten under processen har vuxit fram. Reliabilitet i en deltagarbaserad forskning brukar beskrivas som att lyfta fram stabilitet och robusthet i de praktiska lösningarna som forskningen kan leda till och på så sätt främja en mer socialt hållbar kunskap. I och med den gemensamma kunskapsbildningen kan reliabiliteten ses i hållbarheten i de förbättringar och resultat som skapas och som bärs av både forskare och så kallade praktiker. Ett partnerskap i forskningsarbetet, som bygger på en god kommunikation och en demokratisk dialog

i arbetet är en viktig reliabilitetshöjande dimension och resurs (Lindhult 2008). Den gemensamma kunskapsbildningen innebär att deltagarnas berättelser/utsagor ligger till grund för kunskapen som produceras och analyseras. Öppenheten i forskningsprocessen samt genomskinligheten ökar validiteten, enligt Eikeland (2006). Det individuella och kollektiva lärandet i forskningsprocessen kan vara ett sätt att motverka en dold agenda. Detta genom att växla mellan handling och kritisk reflektion och därmed bidra till en ökad validitet (ibid).

Det gemensamma kunskapandet genererar också ett praktiskt värde som kan omsättas i det dagliga arbetet, det vill säga identifierar konkreta förslag för förändring (jfr Larsson & Wistus 2014).

Deltagare och rekryteringsprocess

För att få in kvalitativa data om kvalitet beslutade vi att använda oss av metoden forskningscirkel. Vår utgångspunkt var att en forskningscirkel skulle genomföras tillsammans med hemtjänstmottagare och en forskningscirkel skulle genomföras tillsammans med personal inom hemtjänst. Detta urval gjordes då de olika grupperna kan bidra med sina synpunkter och erfarenheter av vad kvalitet är utifrån deras perspektiv (jfr Andersson 2006). Hemtjänstmottagare och personal fanns inom samma hemtjänstenhet.

Deltagarna rekryterades genom att enhetschefen på den aktuella hemtjänstenheten kontaktades. Vi beskrev vad vi ville genomföra och att vi därför behövde hjälp med att rekrytera deltagare till forskningscirkel. Vi lämnade ut ett informationsbrev till enhetschefen som skulle förmedlas till cirkeldeltagarna där syftet med forskningscirkeln beskrevs, våra kontaktuppgifter, samt att deltagandet i forskningscirkeln var frivilligt och kunde avbrytas närhelst man önskade.

I forskningscirkeln för hemtjänstmottagare kontaktade enhetschefen, via kontaktmannen, hemtjänstmottagare som skulle kunna vara lämpliga (personerna skulle inte ha några betydande kognitiva nedsättningar, vara villiga att diskutera och lära mer), och den skriftliga informationen delades ut. De tillfrågade personerna kunde meddela sin kontaktman om de ville delta eller så kunde de anmäla sitt deltagande till forskarna via telefon eller e-post. Fem hemtjänstmottagare anmälde intresse att delta. Fyra anmälde sitt intresse via kontaktmannen och en person anmälde sitt intresse direkt till forskarna. En av deltagarna blev på grund av sjukdom tvungen att tacka nej till deltagande så cirkeln har bestått av fyra hemtjänstmottagare och två forskare.

I forskningscirkeln för personal valde enhetschefen ut de personer som deltog. Det var dels personer som hade en längre tids erfarenhet inom yrket och som var vana vid att reflektera och dels personer som enhetschefen ansåg behövde få utrymme för att uttrycka tankar och reflektioner över sitt arbete. Sex personal var villiga att delta i forskningscirkeln. En person valde att lämna forskningscirkeln efter första tillfället,

så gruppen har vid tillfälle 2–5 bestått av fem personal och två forskare. Att urvalet skedde via chef och kontaktpersoner kan ha påverkat det urval som skedde. Chef och personal kan ha fungerat som gatekeepers och därigenom valt ut personer med vissa åsikter/uppfattningar (Lukkarinen Kvist 2006). Detta kan ha fått till följd att vissa uppfattningar inte kommit fram.

Datainsamlingsprocedur

Forskningscirkelarna genomfördes med cirka 2–3 veckor mellan varje tillfälle. Ett krav har varit att det är samma deltagare i forskningscirkelarna vid alla tillfällen. Varje tillfälle har varit 1,5–2 timmar. Forskningscirkeln med hemtjänstmottagare har hittills genomförts vid tre tillfällen och forskningscirkeln med personal vid fem tillfällen.

Vi hade i förväg bestämt vem av oss som hade huvudansvaret för att leda processen framåt och vem som skulle anteckna vad som sades under cirkelarna. Vi hjälptes dock åt att anteckna och komma med följdfrågor. Vi jämförde och sammanställde sedan anteckningarna och återkopplade dessa muntligt och skriftligt vid nästa tillfälle. Anteckningarna speglade och sammanfattade gruppens diskussioner och inga kommentarer eller synpunkter kopplades till enskilda individer.

Resultaten som presenteras i artikeln är preliminära eftersom forskningscirkelarna fortfarande pågår. I båda forskningscirkelarna ställde vi frågan hur övriga deltagare ställde sig till att resultaten av forskningscirkelarna skulle presenteras i en vetenskaplig artikel, vilket alla ställde sig positiva till.

Dataanalys

Båda forskningscirkelarna inleddes med att vi ställde frågan "Vad är kvalitet i hemtjänst?" Hemtjänstmottagare och personal gav ett antal utsagor på vad de ansåg var kvalitet i hemtjänst. De beskrev olika uppfattningar och vi ställde kompletterande och utvecklande frågor samt antecknade det som sades. En tematisk innehållsanalys (Graneheim & Lundman 2004) har använts, vilket i vår studie innebär att dokumentationen från forskningscirkelarna läses flera gånger för att få en känsla för helheten. Relevanta meningar eller fraser plockas ut, så kallade meningsbärande enheter som kondenseras i syfte att korta ned texten. De kondenserade meningsenheterna grupperas i kategorier som återspeglar det centrala budskapet. Utifrån dessa formuleras teman (Ibid.).

I artikeln har två teman valts ut där den forskning och andra kunskapskällor som diskuterades fördjupade de utsagor som togs upp av grupperna. Tema är bemötande och relation kopplat till hemtjänstmottagarnas utsagor samt tema önskat arbetssätt där reflektion valts ut och kopplats till personalens utsagor. Det var de teman som grundligast hann diskuteras.

Genomförande

Studien har inte genomgått formell etisk prövning i enlighet med lag (SFS 2003:460) om etikprövning, eftersom den ursprungligen var ett politiskt uppdrag och inte tänkt som forskning. Studien omfattar inte heller uppgifter eller metoder som skulle göra att projektet föll under lag om etisk granskning. God forskningssed har följts och alla deltagare (både hemtjänstmottagare och personal) lämnade sitt muntliga samtycke till att delta i studien. De gavs information om att de när som helst kunde lämna forskningscirkeln utan att behöva ange någon som helst anledning samt att den dokumentation som gjordes inte skulle kopplas till individ.

Vi planerade att genomföra 4–6 cirkelträffar med varje grupp, men var öppna för att det kunde bli fler. Antalet träffar var något som skulle växa fram i dialogen med gruppernas deltagare.

Under första tillfället i forskningscirkelarna tog hemtjänstmottagarna fram 16 utsagor och personalen 32 utsagor om vad de ansåg att kvalitet i hemtjänst innebar. Forskarna fick i uppdrag från övriga deltagare att försöka att tematisera dessa efter innehåll, vilket resulterade i tre teman för hemtjänstmottagare – kompetens hos personal, kunskap hos personal, bemötande och relation – och fyra teman för personal – önskat arbetssätt, brukares upplevelser, personalens kompetens och insatser till hemtjänstmottagare. Vid andra tillfället analyserades och fastställdes de teman som vi presenterade samt de utsagor som placerats in under respektive tema utifrån de anteckningar som vi gjort vid första tillfället. Dessa teman har sedan varit grund för de fortsatta forskningscirkelarna. En del utsagor förtydligades även vid tillfälle två. Vårt uppdrag till nästkommande tillfälle var att presentera forskning och andra kunskapskällor som berörde de teman som tagits upp. Presentationerna gjordes tillgängliga i ett mer populärvetenskapligt format för att ligga till grund för att ge fler perspektiv på de olika temana. Under presentationen har fördjupande diskussioner och reflektioner följt. Cirkeltillfällena har avslutats med sammanfattning, reflektion och tillsammans har ett tema för fördjupning till nästa tillfälle valts. Ibland har gruppen ansett att ett tema behöver fördjupas ytterligare och då har diskussionen fortsatt på samma tema vid nästa tillfälle.

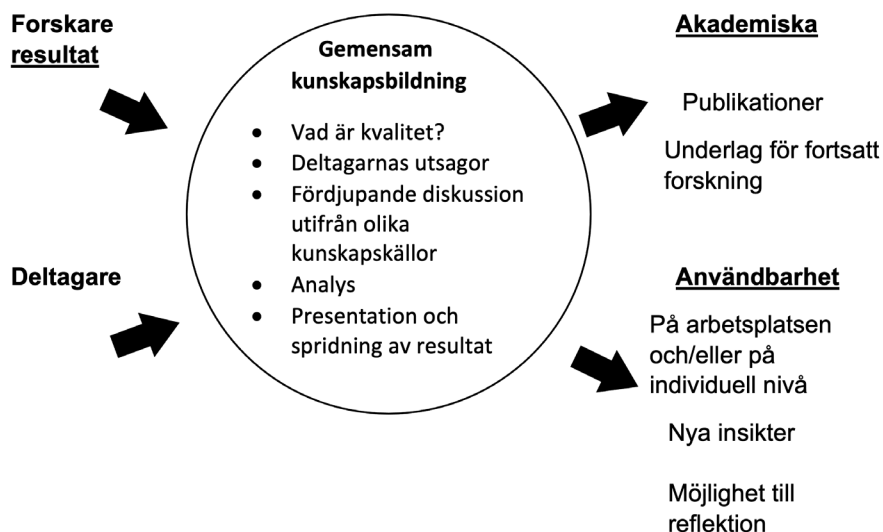
Resultat

Avsnittet inleds med en introduktion av forskningscirkel som metod och hur den användes av oss för att skapa förutsättningar för gemensam kunskapsbildning. Därefter presenteras resultat från forskningscirkeln med hemtjänstmottagare och sedan följer presentation av forskningscirkeln med personal.

Forskningscirkel som gemensam kunskapsbildning

Första tillfället ägnades åt att presentera och diskutera upplägget med forskningscirkel. Det presenterades inte någon forskning, eftersom tillfället även var till för att samla deltagarnas utsagor och erfarenheter av vad de ansåg var kvaliteten i hemtjänst utifrån sina olika perspektiv. På så sätt skapades en utgångspunkt i "praktiken" som forskarna sedan fick utgå från när det gällde att ta fram aktuell forskning och andra kunskapskällor. Metoden innebär att vi inte kunde utgå från en av oss i förväg bestämd teori eller annan kunskap, utan vi byggde upp forskningscirkelarna utifrån deltagarnas erfarenheter och utsagor. Vi fick rätta oss efter det som övriga deltagare ansåg vara viktigt. Även om utgångspunkten i vår studie "Vad är kvaliteten i hemtjänst?" inte skapades tillsammans i forskningscirkelarna, utan var ett politiskt uppdrag, så blev engagemanget stort vid följande cirkeltillfällen, eftersom diskussionsöppningen var deltagarnas utsagor. Löfqvist m.fl. (2019) beskriver betydelsen för deltagarnas engagemang genom att starta tillfällena med något som de direkt kan koppla till sin vardag.

Vid andra tillfället startades vår gemensamma kunskapsbildning (se figur 1). Forskarna presenterade forskning och resultat från andra kunskapskällor som knöt an till de utsagor som deltagarna lyft. På så sätt fördjupades diskussionen och deltagarna kunde reflektera över sina utsagor på ett metaplan.

Figur 1. En illustration av en deltagarbaserad forskningsprocess med olika roller och intressen. Figuren är modifierad utifrån Larsson 2007; Aagard Nielsen & Svensson 2006; Svensson m.fl. 2002.

Den gemensamma kunskapsbildningen är något som skiljer en forskningscirkel från till exempel fokusgrupper metodmässigt. Forskningscirkeln lyfter utifrån det område som diskuteras in resultat från forskning för att åstadkomma en gemensam kunskapsbildning (jfr Löfqvist m.fl. 2019). På så sätt skapas en växelverkan mellan teori och praktik. Vår ambition är att resultaten som forskningscirkeln ger också ska användas som underlag för ett organisatoriskt lärande inom hemtjänsten och på så sätt bidra till en ökad kvalitet.

Forskningscirkel med hemtjänstmottagare

Vid tillfälle ett med hemtjänstmottagarna valde deltagarna bemötande och relation som tema för tillfälle två. Ett bra bemötande och en god relation med personalen beskrivs av hemtjänstmottagarna som viktiga faktorer som påverkar upplevelsen av kvalitet i hemtjänsten.

Vid den gemensamma diskussionen av temat bemötande och relation lyftes flera utsagor fram som viktiga. De var: att det fanns tillit till personalen, att personalen alltid skulle presentera sig och ha namnskylt. Andra utsagor var att bemötandet skulle vara bra, men också att det var viktigt med att hänsyn tas till integritet, det vill säga respekt för att personalen är "hemma hos mig". Temat bemötande fördjupades vid tillfälle två genom att hemtjänstmottagarna fick konkretisera hur de blir bemötta utifrån frågeställningen: "Vad innebär ett bra bemötande för dig kopplat till de insatser du har?"

När det gäller relation tog hemtjänstmottagarna upp vikten av att känna sig trygg, att det var samma personal i så stor utsträckning som möjligt samt att det finns en kontaktman som man har en bra relation med och förtroende för. Forskarnas uppdrag vid tillfälle två var att presentera forskning, andra kunskapskällor samt eventuell lagstiftning kring valda teman och koppla dessa till hemtjänstmottagarnas utsagor. Tillfället innebar också att hemtjänstmottagarna fördjupade sina tidigare utsagor. En viktig kvalitetsfråga för hemtjänstmottagare är att få ett individuellt bemötande och att det kollektiva bemötandet undviks (Bergstrand & Hermansson 1998; jfr SoU 2017:21). En cirkeldeltagare gav ett exempel på hur personal är flexibla med insatser och därmed har ett individuellt bemötande:

Vid städning frågar de vad de ska göra och jag kan styra över vad de ska göra. Ibland kan jag byta en insats, t.ex. hjälp vid lunch, till att be dem hjälpa mig ner i källaren med sommar-/vinterkläder och det har inte varit några problem att byta insats.

Vi diskuterade även några av Blennbergers (2016) nyckeluttryck när det gäller etiska synpunkter på bemötande⁴. Ett nyckeluttryck är att *grunden för ett bra bemötande är respekt, artighet och hänsyn*, vilket en av cirkeldeltagarna uttryckte som:

De ska bemöta mig med respekt – det är mitt hem de kommer till. Inte slänga/dänga i skåp och lådor. Om något går sönder eller repas så vill jag att de talar om det och att jag inte i efterhand ska behöva upptäcka att något är sönder. Ha respekt för min integritet – man är hemma hos mig.

Ett annat av Blennbergers (2016) nyckeluttryck är *empati som uppmärksamhet och lyhördhet* och *empati som medkänsla*. Empati kopplas till att ha en god relation med personalen. Hemtjänstmottagarna beskriver att en bra kontakt och tillit till personalen skapar trygghet och därmed en bättre kvalitet.

Att det finns en kontaktman som man har bra relation med och förtroende för.

En annan av hemtjänstmottagarna beskrev:

När man byggt en god relation, så kan man skämta med personalen och de skämtar tillbaka med mig.

Citatet ovan ligger i linje med Blennbergers (2016) nyckeluttryck *humor*, vilket signalerar avspändhet, som kan behövas för att utveckla generositet och medkänsla.

Vid tillfälle två där bemötande och relation diskuterades, så var *värdegrund* och *inflytande* begrepp som kom upp. I lagstiftningen (5 kap. 4 § SoL) står att den ”äldre personen ska leva ett värdigt liv och känna välbefinnande”. Den formuleringen väckte en del funderingar hos cirkeldeltagarna och forskarna fick i uppdrag att till nästa tillfälle ta fram vad det finns för forskning/andra kunskapskällor kring värdigt liv och välbefinnande och vad det innebär för hemtjänstmottagare. Detta exempel visar på hur forskningscirkelns skapar reflektion och en vilja att veta mer om begrepp som faktiskt berör den vardag hemtjänstmottagarna lever i.

Vi har inte kunnat genomföra alla planerade tillfällen med hemtjänstmottagare och därför har en utvärdering av forskningscirkelns inte kunnat genomföras ännu.

---

4 Vi valde att utgå från Blennbergers nyckeluttryck, eftersom etik i bemötande är en viktig komponent samt att uttrycken beskrivs empirinära. Blennbergers förklaringar till uttrycken stämmer till stor del in i vad hemtjänstmottagarna uttrycker om bemötande, t.ex. respekt och empati.

Forskningscirkel med personal

Vid forskningscirkeln med personal har temana diskuterats, bland annat utifrån följande frågor: *Vad kan du påverka själv? Vad kan arbetslaget göra? Vad kan enheten göra?* Frågorna syftade till att resultat från diskussionen skulle kunna användas för reflektion och utveckling av det dagliga arbetet och kommer att användas vid samtliga teman när arbetet fortskrider.

Inom temat önskat arbetssätt sorterades utsagor, som förändrat arbetssätt "då och nu", helhetssyn, tid för reflektion, mående, tillit, trivsel, att alltid veta vad man ska göra och hur, förebyggande och inklämmande arbetssätt, kontinuitet, sätta ord på magkänsla, vara närvarande "här och nu". Utsagorna utvecklades och diskussionen fördjupades kopplat till den forskning som presenterades vid kommande tillfällen.

Reflektion var en utsaga inom temat önskat arbetssätt, som diskuterades utifrån forskning och andra kunskapskällor (Blennberger 2016; Cajvert 2016; Bergstrand & Hermansson 1998; SoU 2017:21). Reflektion ger ett förhållningssätt både till sitt yrke och till den konkreta situationen samt är grunden i ett professionellt förhållningssätt. Det skapar därmed förutsättningar för att genomföra arbetet med en god kvalitet. Genom reflektion kommer egna värderingar och attityder fram (jfr Cajvert 2016). Personalen åskådliggör detta så här:

Första steget i reflektion är att våga se sig själv. Det är ofta det som är svårast och det som väcker mest motstånd.

Personalen beskriver att det är mycket viktigt att reflektera över sitt arbete, eftersom det oftast är ett ensamarbete. Reflektion sker ofta i två steg (jfr Schön 1983) – reflektera över en handling när den sker samt i efterhand över handlandet och resultatet av den. Personalen beskriver hur de tolkar de två stegen i reflektion så här:

Reflektera över en handling när den sker kan man göra i den egna arbetsgruppen. Reflektera i efterhand över handlandet och resultat av det kan vara svårt att göra i den egna arbetsgruppen. Då behövs ofta en grupp med annan personal från andra grupper. De kan se saken från en annan sida och man kan få en lösning på ett problem som man haft under längre tid.

Reflektion tillsammans med andra kan göra att man ser svårigheter och problem från ett annat perspektiv och kanske kan hitta nya lösningar. Gruppen lyfter också att det kan vara svårt för nyanställda att reflektera tillsammans med andra och att det till en början behöver finnas någon som stödjer eller leder reflektionstillfällena. Detta bekräftas av Bie (2009) som menar att reflektion är krävande, arbetsamt och det är svårt att reflektera ensam.

Vid tillfälle fem med personalen genomfördes en utvärdering av vad forskningscirkelarna hade inneburit för deltagarna. De beskrev att diskussionen i forskningscirkelarna har lett till att de reflekterar mer över saker som händer ute hos hemtjänstmottagarna. En personal berättar om att hen reflekterat mycket över sitt eget arbetssätt och hur hen kan bli så bra som möjligt och skapa kvalitet för hemtjänst-mottagaren. Hen beskriver sig ha växt som person och blivit tydligare med att visa hemtjänstmottagaren att "jag är här för din skull och jag ska göra så bra som möjligt".

Personalen önskar fortsätta med forskningscirkeln och vill då bland annat fokusera på frågor som har ett teoretiskt perspektiv. Forskarna tolkar detta som att det krävs att deltagarna träffas vid ett flertal tillfällen och får en tillit till forskarna innan man kan lyfta alla tankar. Önskemålet från personalen visar att metoden forskningscirkel har uppfyllt ett av sina syften, nämligen att även andra deltagare än forskarna i en forskningscirkel kan komma med teoretiska bidrag. Vid utvärderingstillfället ställde personalen frågan till forskarna om forskningscirkelarna gett oss en ökad förståelse för vad kvalitet innebär i hemtjänsten. Detta är ett konkret exempel på reflektion över den gemensamma kunskapsbildningen.

Personalen säger sig vilja sprida sina tankar och erfarenheter från forskningscirkeln till hela sin arbetsgrupp för att kunna utveckla verksamheten. Om kunskap och erfarenheter från forskningscirkeln kan spridas till övrig personal hade det varit en stor vinst för verksamheten och forskningscirkelns resultat kommer att kunna medföra förändringar som är gynnsamt för en högre kvalitet. En sådan utveckling tyder på en stabil och robust process som kan skapa förutsättningar för hållbar kunskap som kan komma alla till del (jfr Lindhult 2008).

Diskussion

Diskussionen inleds med ett avsnitt som behandlar kritiska överväganden om forskningscirkeln som metod och avsnittet avslutas med användbarheten av denna typ av forskningsmetod.

Forskningscirkel som metod för att undersöka kvalitet i hemtjänst

Forskning om metodologin i forskningscirkeln är begränsad enligt Löfqvist m.fl. (2019). Dock används forskningscirkel som metod inom olika FoU-enheter och forskningscentra. Vi valde den här metoden eftersom vi ville ha en dialog om begreppet kvalitet och få mer kvalitativa data.

Hemtjänstmottagare, personal och forskare har alla deltagit i forskningscirkelarna. Alla deltagare har varit en resurs och har på olika sätt bidragit till den gemensamma kunskapsbildningen och förståelsen av vad kvalitet i hemtjänsten kan innebära.

Forskarna har bidragit med teoretiska vinklingar och övriga deltagare har bidragit med erfarenhetsbaserad kunskap. Det har medfört en gemensam kunskapsbildning där alla har kommit till tals och varit grunden för den producerade kunskapen (se Holmstrand 2008). Samtidigt är det viktigt att ha i åtanke att deltagarna valdes ut av chef och kontaktman, vilket kan ha haft betydelse för vilka uppfattningar som kom fram och vilka diskussioner som fördes.

En faktor som kan påverka resultatet är att det var vi som valde ut de teoretiska vinklingar som presenterades och diskuterades. Vi har haft tolkningsföreträdare när det gäller urval för presentation i den här artikeln, vilket kan ses som en brist i den demokratiska processen.

Begrepp som validitet och reliabilitet är något som även forskare inom deltagarbaserad forskning försöker förhålla sig till. Dock inte i den traditionella meningen av begreppens betydelse (se Lindhult 2008; Eikeland 2006). En forskningscirkel är svår att reproducera, eftersom den bygger på en process mellan forskare och övriga deltagare. Det gemensamma kunskapandet i en forskningscirkel följer inte heller en i förväg planerad väg, vilket kräver en flexibilitet hos forskarna. Genom att resultaten (både från grupperna och från aktuell forskning/andra kunskapskällor) återkopplats löpande, både skriftligt och muntligt, till samtliga deltagare i respektive grupp och dessa data har bearbetats tillsammans, ser vi en öppenhet i forskningsprocessen. Vår ambition är att i artikeln på ett systematiskt sätt beskriva hur arbetet i forskningscirkeln har påverkat genomförandet. Personalen beskriver att de reflektioner som görs i forskningscirkeln även påverkar de handlingar de utför, vilket skapar en trovärdighet i det gemensamma kunskapandet.

Att använda forskningscirkeln som metod och därigenom fördjupa kunskapen om kvalitet i hemtjänsten kan ses som en demokratisk arena (jfr Larsson & Wistus 2014), eftersom kunskap har kunnat produceras med hjälp av flera röster och perspektiv än andra kunskapsproducerande metoder. Uttrycket att vara en "kritisk vän" kan användas i sammanhanget, eftersom alla i gruppen delar sina erfarenheter och får dem värderade av andra. Det innebär att alla deltagarna i forskningscirkeln kan uppnå en högre grad av kunskapsmässig förståelse genom att kunskaperna ibland ifrågasätts när perspektiv möts. Forskningscirkeln har inneburit en möjlighet för deltagarna att lyfta olika perspektiv och lära av varandra. Önskemålet från "personalcirkeln" om att övrig personal också skulle behöva få ta del av cirkelns resultat visar på att det som diskuterats varit värdefullt och att fler skulle få möjlighet att delta i liknande sammanhang.

Alla deltagare har fått utrymme och vi har beaktat synpunkter som kommit fram under forskningscirkelarna, vilket är en förutsättning för en demokratisk dialog där den teoretiska kunskap som forskarna bidragit med har blandats med den erfarenhetsbaserade kunskapen (jfr Holmstrand 2008). Vi har även bjudit in de "tystare" deltagarna i samtalet genom att ställa frågor om deras synpunkter. Vi kan också konstatera att

samtliga deltagare deltar mer i diskussionen ju fler gånger vi har träffats. Det är dock svårt att säkerställa att alla uppfattningar hos deltagarna har kommit fram. Det har inte varit möjligt att helt ta bort maktrelationen mellan forskare och övriga cirkeldeltagare. Till exempel har vi haft mer tid avsatt och därmed kunnat förbereda oss inför forskningscirkelarna på ett annat sätt än övriga deltagare. Däremot har de presentationer av forskning och andra kunskapskällor som förts fram inte stått oemotsagda utan deltagarna har ifrågasatt men också bekräftat den forskning som finns inom området. Att arbeta tillsammans i en grupp kan enligt Veroff och DiStefano (2002) minska utsattheten hos en individ när deltagarna kan få stöd av varandra.

Forskarnas ansvar i en forskningscirkel är att bidra med forskning och annat teoretiskt material (jfr Andersson 2007). Här ser vi att det under forskningscirkelns gång har skett en utveckling genom att även övriga deltagare ger förslag till teoretiska vinklingar. Detta bidrag skulle eventuellt ha blivit större om forskarna på ett tydligare sätt uppmuntrat till att alla kan bidra med material till forskningscirkeln. En ömsesidig respekt för varandras kunskap har dock genomsyrat samtalen och det har skapats möjlighet för en demokratisk kunskapsbildning. Kunskapsutvecklingen genom forskningscirkelarna har gett ett mervärde för förståelsen av vad som kan beskrivas som kvalitet i hemtjänst. En lärdom som bekräftats och fördjupats är att kvalitet är något som är individuellt och inte kan generaliseras, utan varje individ kan ha olika uppfattningar om vad som är kvalitet just för denne. Vi kan också se att kvalitet i hemtjänst har liknande dimensioner fast ur olika perspektiv, till exempel tar hemtjänstmottagarna upp att insatserna sker i deras "hem" samtidigt som personalen beskrivit platsen som sin arbetsplats. Ett exempel på när det krockar är när material som personalen måste använda tar stora utrymmen hemma hos hemtjänstmottagarna. En hemtjänstmottagare beskriver detta så här:

Det blir mycket engångsartiklar (förkläde, handskar, munskydd m.m.) som tar plats och det blir fullt på hatthyllan. Det känns lite tråkigt och speciellt när man ska ha gäster. Undrar om de tänker på hur de själva skulle vilja ha det hemma hos sig? Det ska vara en rättighet att tala om hur jag vill ha det här hemma. Samtidigt så förstår man att det behövs utrymme för engångsartiklarna, men lite trist med alla grejor.

En fortsättning på forskningscirkelarna är att kunna föra samman de båda grupperna i en cirkel där både hemtjänstmottagare och personal gemensamt kan diskutera det som de två grupperna kommit fram till. Löfqvist m.fl. (2019) menar att det är en fördel om gruppen inte är för diversifierad och har alltför olika perspektiv, men vi har en förhoppning om att genom sammanförande av de båda forskningscirkelarna kan den gemensamma kunskapsbildningen utvecklas genom att de olika perspektiven möts.

En lärdom är att om en motsvarande forskningscirkel ska genomföras behöver tid avsättas för att deltagarna ska kunna träffas för att söka material och diskutera mellan cirkeltillfällena. Detta beskrevs också av personalen som ansåg att processen hade kunnat komma ännu längre om de hade haft möjlighet att diskutera och bearbeta materialet från forskningscirkelarna mellan cirkelträffarna.

I forskningscirkel med äldre personer har vi uppmärksammat att det behövs mer tid för att diskutera olika perspektiv och att det är bättre att dela upp områden som ska presenteras och diskuteras på flera cirkeltillfällen. Vid ett tillfälle uppmärksammades av övriga deltagare att forskarnas presentation gick alldeles för fort fram och vi fick då dela upp den i flera delar.

I en deltagarbaserad forskning ställs andra krav på forskaren än i traditionell forskning. Forskarens insatser i en forskningscirkel består av flera delar: att vara cirkelledare innebär förutom praktiska delar även att dokumentera vad som sägs, återkoppla dokumentation, ta fram forskning och andra kunskapskällor kopplat till olika teman samt att vara lyhörd inför övriga deltagares synpunkter. Som forskare är du även deltagare i forskningscirkeln och det är viktigt att övriga deltagare känner sig involverade under hela processen och att forskarna inte forcerar arbetet. Det krävs en viss flexibilitet av forskaren, eftersom en demokratisk kunskapsprocess inte går att planera i förväg.

Forskningscirkelns användbarhet

Sammanfattningsvis kan konstateras att forskningscirkel är en metod som kan vara användbar för att fördjupa förståelsen för vad komplexa begrepp som kvalitet kan innebära inom hemtjänst. Metoden kan också skapa en möjlighet till reflektion för samtliga deltagare. Forskningscirkeln visar hur interaktionen i en grupp kan användas för att få en djupare förståelse för komplexa begrepp och för kvalitativa faktorer. Resultaten kan användas för fortsatt forskning, men också för att utveckla kvaliteten i verksamheten. Här ser vi att metoden forskningscirkel kan tillgodose både forskning och verksamhetsutveckling genom återkopplingen av resultaten. Att delta i metoden forskningscirkel kan skapa förutsättningar för ett organisatoriskt lärande och i sin förlängning bidra till ökad kvalitet i hemtjänsten.

Referenser

- Aagaard Nielsen, K. & Svensson, L. (2006). A framework for the book. I: K. Aagaard Nielsen & L. Svensson (red.), *Action and interactive research: beyond practice and theory*. Shaker Publishing.
- Andersson, F. (2006). Man har ju tystnadsplikt: om forskningsetiska frågor i en forskningscirkel. I: B. Wingård (red.), *Livslång nyfikenhet: en vänbok till Gunilla Härnsten*. HLS Förlag.
- Andersson, F. (2007). *Att utmana erfarenheter: kunskapsutveckling i en forskningscirkel*. Doktorsavhandling i pedagogik, Stockholms universitet.
- Bergstrand, B-O. & Hermansson, J-Å. (1998). *Att bygga kvalitetssystem: handbok i praktiskt kvalitetsarbete*. Kommunlitteratur.
- Bie, K. (2009). *Reflektionshandboken*. Gleerups.
- Blennerger, E. (2016). Etik för socialt arbete. I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (red.), *Socialt arbete: en grundbok*. Natur & Kultur.
- Cajvert, L. (2016). *Studenthandledning under verksamhetsförlagd utbildning*. Studentlitteratur.
- Eikeland, O. (2006). The validity of action research-validity in action research. I: K. Aagaard Nielsen & L. Svensson (red.), *Action research and interactive research: beyond practice and theory*. Shaker Publishing.
- Graneheim, U. H. & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105–112.
- Gunnarsson, E. (2006). The snake and the apple in the common paradise. I: K. Aagaard Nielsen & L. Svensson (red.), *Action and interactive research: beyond practice and theory*. Shaker Publishing.
- Holmstrand, L. (2008). Forskningscirklar: ett sätt att demokratisera kunskapsbildning? I: B. Johannisson, E. Gunnarsson & T. Stjernberg (red.), *Gemensamt kunskapande: den interaktiva forskningens praktik*. Växjö University Press.
- Holmstrand, L. & Härnsten, G. (2003). *Förutsättningar för forskningscirklar i skolan*. Myndigheten för skolutveckling.
- Holmstrand, L. & Härnsten, G. (2022). Forskningscirklar: ett svenskt bidrag till PAR-familjen. I: E. Bergdahl & F. Andersson (red.), *Deltagarbaserad aktionsforskning: tillsammans för kunskap, lärande och förändring*. Studentlitteratur.
- Härnsten, G. (2001). *Kunskapsmöten i skolvärlden: exempel från tre forskningscirklar*. Skolverket.
- Karlton, A. (2007). *Forskarstött förändringsarbete i själva verket: att förbättra arbetssituationen för 15 000 brevbärare*. Doktorsavhandling nr 1122, Avdelningen för industriell arbetsvetenskap, Institutionen för ekonomisk och industriell utveckling, Linköpings universitet.
- Lahdenperä, P. (2014). Forskningscirkeln: en mötesplats för samproduktion. I: *Forskningscirkel som samproducerande kunskapsprojekt: vetenskaplig kvalitet och stötestenar*. Mälardalen Studies in Educational Sciences 14. Mälardalens högskola.
- Larsson, A-C. (2007). *Empowermentprocesser: ett sätt att öka långtidssjukskrivna kvinnors resurser?* Avhandling, IBL, Linköpings universitet.
- Larsson, A-C. & Wistus, S. (2014). Empowering dialogues: a method for democratic knowledge and social change? I: E. Gunnarsson, B. Steen Nielsen & K. Aagaard Nielsen (red.), *Action research for democracy*. Routledge.
- Lindhult, E. (2008). Att bedöma och uppnå kvalitet i interaktiv forskning. I: B. Johannisson, E. Gunnarsson & T. Stjernberg (red.), *Gemensamt kunskapande: den interaktiva forskningens praktik*. Växjö University Press.
- Lindhult, E. (2020). *Democratic dialogue as leading element in action research*. Paper to European Academy of Management, Dublin, 4–6 december, 2020.

- Lukkarinen Kvist, M. (2006). "Hon skriver om oss". I: A-L Närvänen & E. Näsman. (red), *Etik i forskningens vardag*. Arbetsrapport från Tema Ä; 2006:1. Linköpings universitet.
- Lundberg, S. (2022). Rekrytera och behålla personal i den kommunala äldreomsorgen under covid-19. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 28(4), 455–475.
- Lundmark, E. (2006). Forskningscirkel kring "het gröt". I: B. Wingård (red.), *Livslång nyfikenhet: en vänbok till Gunilla Härnsten*. HLS Förlag.
- Löfqvist, C., Månsson Lexell, E., Nilsson, M. H. & Iwarsson, S. (2019). Exploration of the research circle methodology for user involvement in research on home and health dynamics in old age. *Journal of Housing For the Elderly*, 33(2), 85–102.
- Mahrs Träff, A., Abramsson, M. & Cedersund, E. (2018). Fysisk aktivitet för äldre på särskilda boenden: om inställningar och handlande i svensk äldreomsorg. *Tidskrift för Omsorgsforskning*, 2(4), 164–176.
- Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: how professionals think in action*. Temple Smith.
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlagen SoL*.
- SFS 2003:460. *Lag om etikprövning av forskning som avser människor*. lagboken.se
- Socialstyrelsen (2021). *Vård och omsorg för äldre: lägesrapport 2021*.
- SOSFS 2011:9. *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete*. socialstyrelsen.se)
- SOU 2017:21. *Läs mig! Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre personer: del 1: betänkande av Utredningen om nationell kvalitetsplan för äldreomsorgen*. Statens offentliga utredningar.
- Starrin, B (2007). Empowerment som forskningsstrategi: exemplet deltagarbaserad forskning. I: O. P. Askheim & B. Starrin (red.), *Empowerment i teori och praktik*. Gleerups.
- Svensson, L., Brulin, G., Ellström, P-E. & Widegren, Ö. (2002). *Interaktiv forskning: för utveckling av teori och praktik*. Arbetslivsinstitutet.
- Szebehely, M., Stranz, A. & Strandell, R. (2017). *Vem ska arbeta i framtidens äldreomsorg?* Arbetsrapport, Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Veroff, J. & DiStefano, A. (2002). Researching across difference: a reprise. *American Behavioral Scientist*, 45(8), 1297–130.
- VON 2020/0181. *Olika perspektiv på kvalitet i hemtjänst*. Norrköpings kommun.

Peter Hultgren

Projektifierad forskning

– om följeforskning i ett småskaligt arbetsmarknadsprojekt

Research “projectified” – an ongoing evaluation of a local labour market project

In this paper the researcher’s role within a small-scale project aiming at social change is problematized in the light of the organizational specificities of the project.

The text is based on experiences from a labour market project, in a small industrial community, where two colleagues and I at the Department of Social Work at Linnaeus University conducted ongoing research in the years 2018–2020. Over this period, we acted as a sounding board for the project management and assisted with analyses of the activities carried out in the project, from the start-up phase, over a consolidated phase to its completion.

In retrospect, the conditions for conducting ongoing research within the framework of a small-scale project raise several questions of which two will be discussed here. Firstly, the researchers role in an often conflicting relationship between operational development and knowledge creation. Secondly, the researchers role in the knowledge accounting of the change work carried out in the project.

It can be argued that the researcher role is at risk of being “projectified”, i.e., the knowledge creation and the reporting of the change work is adapted to the conflicts and tensions between day-to-day practice and the goals of the change work in negotiation with the project’s stakeholders.

Keywords: Ongoing evaluation, Projectification, Research roles, Projectified research.

Peter Hultgren är lektor i socialt arbete vid Linnéuniversitetet

Kontakt: peter.hultgren@lnu.se

Inledning

Jag har fått tio minuter till att presentera resultaten av tre års följeforskning i ett arbetsmarknadsprojekt för förvaltningens politiska ledning och chef. Berättelsen om projektet, som riktade sig till arbetslösa nyanlända i ett mindre industrisamhälle, ska levereras med stöd i en Powerpoint över Zoom och jag väger orden på guldvåg. Med vid mötet är projektledaren. Vi har diskuterat projektets svagheter och styrkor, dess otillfredsställande konkreta resultat och dess "mjuka värden", resultat av mänskliga möten och engagerat arbete. Efter min dragning ställde ingen frågor om nyanlända som fått stöd i livets olika skeenden eller om det lokala engagemang projektet gav upphov till. Frågorna handlade i stället om matchningar som inte blivit till provanställningar och om provanställningar som inte blivit till fasta jobb. Jag bekräftade: nej, resultatmålen nåddes inte, men sköt in – pandemin satte stopp för projektets ansträngningar att matcha arbetslösa nyanlända med den lokala arbetsmarknaden. "Så det var misslyckat då, projektet?" Nämndordförandes fråga var befogad. Resultatet var långt från uppsatta mål, men frågan var för enkel, projektet kom ju att gälla så mycket mer. Det handlade om att skapa relationer och integration även utanför arbetslivet. Men, den delen av projektet var inte politiskt sanktionerad, utan en konsekvens av strategiska och taktiska val i en svårarbetad terräng, ett sätt att smörja eller bända upp dörrar i lokalsamhället som stått stängda.

Jag avslutade den korta frågestunden som följt på mitt föredrag med att hänvisa till slutrapporten som fanns tillgänglig. Nämndens ordförande tackade, sa att hen skulle ta del av rapporten och därmed var projektet och följeforskningen avslutad.

Uppfattningarna om projektet bland dem som deltog i mötet gick isär i två skilda berättelser, berättelsen om ännu ett misslyckat arbetsmarknadsprojekt och berättelsen om ett integrationsprojekt som försökte minska ett socialt avstånd mellan etablerade och nyanlända i ett lokalsamhälle. Själv var jag kluven mellan följeforskarens dubbla roller som både out- och insider i relation till projektet, men också i fråga om projektets nytta och de kunskaper följeforskningen förde med sig.

I den här texten problematiseras följeforskarrollen inom ett projekts förändringsarbete med utgångspunkt i projektformens egenheter, som dess flexibla organisation, flytande gränser och betoning på innovation (Fred 2015). Egenheterna skapar dilemman för och gör följeforskarrollen motstridig. Det kan exempelvis gälla frågor om hänsynstaganden och frustration kopplat till rollförväntningar och lojaliteter till projektets verksamhet och mål, om värdering av det praktiska och teoretiska arbetets fruktbarhet och i förhandlingar om berättelsen om projektet mellan olika aktörer och intressenter.

Syftet med den här texten är att utifrån erfarenheter från ett förändringsprojekt empiriskt synliggöra och diskutera forskarrollens gränsdragningar och utmaningar inom följeforskning. Två frågor står i förgrunden: För det första, forskarrollen i en ofta motstridig relation mellan praktisk verksamhetsutveckling och kunskapande. För det andra, forskarrollen i kunskapsredovisningen av förändringsarbetet.

Texten bygger på erfarenheter från ett arbetsmarknadsprojekt i en mindre industriort tillhörande en medelstor kommun, där jag och två kollegor kom att agera följeforskare åren 2018–2020¹. Projektet var ett samarbete mellan Arbetsförmedlingen och socialförvaltningen i kommunen och tillkom som ett försök att minska ett socialt avstånd mellan nyanlända och det etablerade lokalsamhället med fokus på ortens arbetsmarknad. Initialt planerades för 90 arbetssökande nyanlända i grupper om 6–8 individer under en treårsperiod med en målsättning om att 60 procent av projektdeltagarna skulle vara i arbete eller i arbetsnära insats (exempelvis arbetspraktik). Utöver det fanns den uttalade målsättningen att projektet skulle resultera i en modell tillämplig för integration på mindre orter samt särskilt rikta sig till kvinnor. I projektet var vår roll som följeforskare att följa och stödja processen mot en fungerande integrationsmodell med fokus på den lokala arbetsmarknaden. Initiativet till projektet togs av en tjänsteman på socialförvaltningen i kommunen och hans chef, vilka båda kom att bli projektets centralgestalter, med tjänstemannen som projektledare. Efter halva projekttiden, arton månader, sökte projektledaren (A) nytt arbete och ny projektledare (B) tog vid. För projektet fanns en styrgrupp med projektledare, ansvariga chefer på socialförvaltningen samt representanter för Arbetsförmedlingen. I projektet anställdes en person med ansvar för lokalerna, vilken också kom att bli en viktig länk mellan nyanlända kvinnor på orten och projektet.

Följeforskning, eller löpande utvärdering, är en form av interaktiv forskning där forskare och praktiker tänks samverka i ”öppna, dynamiska, jämlika och informella former” med målet att nå ”tillämpbar kunskap och kontextbunden förståelse” (Svensson m.fl. 2002 s. 4) samt förväntas ”bidra till att skapa, stärka och utvärdera förändringsarbete” (Johansson 2008 s. 30). I den breda begreppsfloran för praktisknära och interaktiv forskning påtalas både likheter och skillnader mellan följeforskning och näraliggande metodologiska ansatser. Följeforskning kan exempelvis ses som en av olika varianter av aktionsforskning (Bertilsson Rosqvist m.fl. 2021) men också som särskild från aktionsforskning eftersom utvärderingsaspekten ges en framträdande plats i ”följeforskning” medan praktiskt deltagande i ett pågående förändringsarbete betonas i ”aktionsforskning” (Hansson 2021). *Vad* följeforskaren ska göra är öppet för diskussion men också *varför* och *hur* det ska göras. Exempelvis kan det i praktisknära och interaktiv forskning ges olika tyngd till forskningsansatsens kritiska och emancipatoriska potential (Bertilsson Rosqvist m.fl. 2021), aspekter som i hög grad formar forskarens roll och motiv i ett projekts förändringsarbete. Men även bruket av och synen på forskarens fackkunskaper, det vill säga vad forskarrollen förväntas tillföra, ges olika status (Sörensen & Boysen 2021). Forskaren kan ses som

---

¹ Arbetsmarknadsprojektet startade september 2017 men upphandlingen av följeforskningen slutfördes först januari 2018. Följeforskningen finansierades av projektanslaget från Arbetsförmedlingen.

fristående expert, men med ökad betoning på participativ forskning med ledord som samlärande, delaktighet och organisatorisk utveckling har forskarrollen i forskarstött förändringsarbete ”alltmer kommit att utvecklas i riktning mot ett fullt partnerskap mellan forskare och praktiker [...]” (Westlander 2008 s. 4).

Som följeforskare erbjöds vi öppna dörrar in till projektets verksamheter och hade återkommande kontakter med dess operativa ledning och anställda i projektet, deltagare och lokala aktörer. Under projekttiden agerade vi bollplank till projektledningen och bistod med analyser av verksamheten. Tankar, idéer och information utbyttes ömsesidigt i två och ett halvt års tid: från projektets uppstartsfas, över en konsoliderad fas tills projektet fasades ut och avslutades.

Datainsamlingen kom att ske i växelverkan med ett pågående analysarbete. Vi intervjuade projektledning och projektanställda vid flera tillfällen samt deltagare och nyckelpersoner i det lokala förenings- och näringslivet. Vi var på plats och observerade i projektets lokaler och dokumenterade med foton. Vid återkommande träffar kunde vi tre forskare jämföra våra iakttagelser och noteringar. Under följeforskningens gång ordnades analysseminarier där vi presenterade iakttagelser och diskuterade arbetshypoteser med projektets styrgrupp, projektledning och representanter för ortens civilsamhälle. Vi deltog vid styrgruppens återkommande möten där vi kunde utbyta tankar om nuläget men även blicka framåt. I dessa formella sammanhang, men även i informella diskussioner i fikarummet, kunde tankespår utvecklas: om hinder för det relationsbyggande arbetet, om möjligheter till nya matchningar mellan arbetsökande nyanlända och lokala arbetsgivare. Ibland kunde projektledningen och vi följeforskare gemensamt konstatera att själva meningsutbytet är ett mål i sig vid följeforskning, att tankeprocesser utvecklas i såväl det praktiska arbetet som i analysen av detsamma.

Totalt genomfördes 24 intervjuer vilka ofta kombinerades med observationstillfällen i projektets lokaler, exempelvis vid kvinnogruppsmöten. Vi deltog i flertalet styrgruppsmöten och planeringsmöten varav 6 kunde bandas. Vi genomförde tre analysseminarier tillsammans med projektledningen och styrgruppen.

Rollen som följeforskare var ny för oss forskare och tidigare publicerade följeforskningsrapporter blev viktiga källor att inspireras av och för att förankra vårt tillvägagångssätt i beprövad metod. En viktig utgångspunkt i dessa rapporter var att kontinuerligt samla in olika former av data och återföra observationer och provisoriska analyser för att skapa fördjupad diskussion och ny kunskap tillsammans med projektledningen och styrgruppen (se exempelvis Herz & Aggestam 2015). Ett sådant inslag blev analysseminarierna där analysarbetet kunde fördjupas och skärpas i dialog med ansvariga för projektet (se exempelvis Narbutaité-Aflaki m.fl. 2017). Vid seminarierna kunde mönster i insamlade data utgöra utgångspunkt för tolkning och analys men även etablerade teorier kunde användas för att synliggöra eller tolka aspekter av projektets verksamhet. På så vis inbjöd följeforskarrollen till att aktivt

bidra till projektets konstruktiva utveckling (jfr Ahnberg m.fl. 2010) och till kritisk reflektion.

Projektifierad forskningsroll?

Rollen som följeforskare är ofta engagerande och utvecklande, arbets- och kunskapsintensiv (Svensson m.fl. 2007) men också motstridig och konfliktfylld (Svensson 2007). Följeforskarrollen förutsätter nära samarbeten med dem som praktiskt arbetar i projekten och riskerar därför att medföra lojalitetskonflikter. Exempelvis pekar projektgruppen bakom Nuteks rapport *Nytta med följeforskning* på risken med att följeforskaren "inte vågar återföra kritiska iakttagelser som 'hotar' hans eller hennes relation till projektledningen" (Nutek 2008 s. 16). Närheten mellan följeforskaren och uppdragsgivaren kan också uppfattas som problematisk i forskarsamhället där distans och kritisk granskning är central för legitim kunskapsbildning (dilemmat är väl belyst, se exempelvis Løchen 1972). Rollen som följeforskare inrymmer därför en balansakt mellan "att både stå fri och att samtidigt fungera som uppdragsgivarens rådgivare i vissa frågor" (Ahnberg m.fl. 2010 s. 55–56). Men, i interaktiv forskning kan närheten mellan forskare och praktiker i sig vara en förutsättning för att uttrycka och acceptera kritiska synpunkter, synpunkter som kan bidra till kunskapsutveckling i projektet (Svensson 2007). Samtidigt finns en risk att kritiska synpunkter leder till det Johansson och Börjeson (2016) benämner som "motsträviga möten" mellan praktiker och forskare. Skilda utgångspunkter i samtalen, praktikerns handlingsinriktade och forskarens teoretiska praktik, kan skapa hinder i interaktiv forskning som behöver överkommas.

Som följeforskare kunde vi, beroende på situationen, ses som aktiva medskapare av projektet, som utomstående observatörer eller som experter, för att nämna vanliga hållningar som går att utläsa i det insamlade materialet. Vid analysseminarierna blev vi medskapare, i den dagliga verksamheten var vi observatörer och vid styrgruppens möten gavs vi ibland rollen som experter. Från att initialt ha uppfattats som outsiders – utifrån kommande akademiker – några att förhålla och ibland anpassa sig till, kom vi med tiden alltmer att ses och uppfatta oss själva som insiders i relation till projektets verksamhet. Kanske lärde vi oss mer om lokal arbetsmarknad och projektformens villkor för förändringsarbete än vad vi bidrog med kunskap in i projektet. Kanske var det först i efterhand, när projektet skulle summeras och avrapporteras, som vår teoretiska kunskap bäst kom till nytta.

Projekt är förstås inget nytt fenomen. Sedan 1970-talet har allt fler komplexa samhällsproblem kommit att mötas med småskaliga projekt (Kalff 2017) och projektorganisering har blivit ett betydande inslag i offentlig verksamhet (Fred 2015). Kortfristiga projekt berör ofta stora samhällsutmaningar som långtidsarbetslöshet (se exempelvis von Schantz Lundgren & Lundgren 2015), nyanländas etablering

på arbetsmarknaden (Tillväxtverket 2021), rasism och främlingsfientlighet (MUCF 2021), men även dödliga och förödande epidemier som hiv/aids bekämpas i projektform (Meinert & Whyte 2014). Snart sagt alla samhällsutmaningar har sina projekt (Maylor & Turkulainen 2019).

En vanligt förekommande idé är att genom tillfälliga projekt kan samhällsförändrande arbete äga rum som ett komplement till offentliga organisationers ordinarie och mer byråkratiskt reglerade verksamheter. På så vis kan hävdas att innovation och nytänkande premieras i hanteringen av svårlösta samhälleliga problem (Fred 2018). Därmed blir projekten inte bara organisationers svar på avgränsat och riktat förnyelsearbete utan kan också ses som en organisatorisk lösning för att hantera problem som sträcker sig långt utanför organisationens egen räckvidd.

Utvecklingen där den reguljära verksamhetens utmaningar hänskjuts till tids- och resursmässigt avgränsade projekt benämns ofta som *projektifiering* (Godenhjelm m.fl. 2014). Begreppet projektifiering lanserades av Christofer Midler 1995 i en fallstudie av Renault där projektorganisering kommit att bli en betydande arbetsmetod, men som Midler såg skapade destabiliserande effekter på den ordinarie verksamheten (Midler 1995). Begreppet projektifiering har sedan gett upphov till omfattande forskning allteftersom fenomenet projektorganisering vuxit (Maylor & Turkulainen 2019). Trots att allt större intresse riktas mot projektifiering som fenomen, vet vi fortfarande förbluffande lite, enligt Mats Fred, om hur fenomenet tar sig konkreta uttryck på en lokal nivå (Fred 2019). För, vilket Fred noterar i sin avhandling, "[e] medan kommunala projekt ofta indikerar flexibilitet, innovation, utveckling och externa medel, kan de i praktiken mycket väl sakna innovativa inslag, vara oflexibla, finansierade av kommunala medel och bidra mer till 'produktion' än utveckling" (Fred 2018 s. 18–19, min översättning).

Över tid har en uppsjö av förändringsarbete i projektform prövats inom socialt arbete (se exempelvis Sahlin (red.) *Projektets paradoxer* 1996). Projektifieringstendensen i socialt arbete har förstärkts av projekt finansierade av Europeiska socialfonden² för att bland annat främja integration, bekämpa fattigdom, diskriminering (Svenska ESF-rådet 2022) och för att minska långvarigt mottagande av ekonomiskt bistånd (SKR 2019). Ett motiv bakom tillfälliga verksamhetslösningar för att möta sociala problem kan vara att den flexibla organisationsformen i projektet antas underlätta utvecklandet av nya kunskaper och nya arbetssätt som senare kan inkorporeras i den ordinarie verksamheten (Fred 2018).

En överhängande risk är dock att ny kunskap och nya arbetssätt "dör ut" när projek-

---

2 Endast den Europeiska socialfonden har finansierat 2 691 projekt i Sverige mellan 2007 och 2019 (Fred 2019 s. 5). Därtill kommer EU-fonden Fead, som finansierar projekt för att minska fattigdom och social utslagning (ESF 2020).

tet avslutas och förändringsarbetet reduceras till att gälla de individer som medverkade i projektet (Abrahamsson & Agevall 2009). En annan risk är att projektformen i sig självt står i konflikt med det förändringsarbete projektet syftar till, exempelvis när projektmål inbegriper sociala, ekonomiska eller ekologiska hållbarhetsmål vilka blivit alltmer allomfattande i EU-finansierade projekt (Svensson & Florén 2021 s. 16), samtidigt som "hållbarhet i en kommunal verksamhet försvåras när projekt 'kommer och går'" (ibid. s. 120). Ett annat exempel är när arbetsmarknadsprojekt riktade till särskilda grupper av nyanlända riskerar att ge grogrund för "andrefiering", det vill säga förstärka ett främjliggörande, i stället för att överbrygga sociala avstånd och motverka fördomar (Söderqvist Forkby 2022).

I Fortes (2020) forsknings-sammanställning av integrationsforskning konstateras att arbetet med integration kräver långsiktighet men att integrations-satsningar ofta utgår från kortsiktiga perspektiv och organiseras i projekt som väntas ge snabba resultat. I översikten noteras att kortsiktigheten medför en risk att medlen för att uppnå integration i själva verket får större vikt än målet (Forte 2020). I överförd mening kan följeforskningen fokusera kortsiktiga verksamhetsmål och situationell problemlösning snarare än det övergripande problem projektet är tänkt att adressera. Följeforskning som metod för utvärdering, verksamhets- och kunskapsutveckling har under senare tid blivit ett vanligt inslag i projekt. Med den tredje programperioden, 2007–2013, för EU:s strukturfonder kom ett skifte i utvärderingsinsatserna, från en reglerad halvtidsutvärdering till en "flexibel så kallad följeforskning i projekt och program" (Nutek 2008 s. 15). Skiftet, menar Kettil Nordesjö, är en övergång i synen på utvärdering som hierarkisk styrning till en horisontell, dynamisk och interaktiv styrning (Nordesjö 2015).

Följeforskning ska, enligt Brulin m.fl. (2009), vara till praktisk nytta och samtidigt "vara del av en forskning som är kritisk och bidrar till en långsiktig teoriutveckling" (Brulin 2009 s. 71). Strävan efter kortsiktig "nytta" och långsiktig teoriutveckling kan i sig skapa en ny inneboende konflikt för följeforskarrollen när konkreta och mätbara mål och mer långsiktigt förändringsarbete kan konkurrera med varandra i projektet. Följeforskarens roll blir på så vis sammanlänkad med projektorganiseringens villkor.

Dilemmat diskuteras av forskarna Göran Brulin, Karin Sjöberg och Lennart Svensson i en debattartikel i *Arbetsmarknad & Arbetsliv* (2009) där de konstaterar att ett projekt inom kort tid ska bygga upp verksamhet, verksamhetsutveckla och visa resultat i relation till uppsatta mål medan följeforskarens datainsamling, bearbetning och analys av insamlade data är tidskrävande. Forskaren kan på så vis komma i kläm mellan den dagliga verksamhetens behov av snabb återkoppling och reflektion och en tidskrävande analysprocess. Svaret på det problemet, menar Brulin m.fl. (2009), är att följeforskarens roll riktas in på att förbättra handlingsstrategier i projektets praktik. Uppgiften, menar de, är att bistå med kunskap som bidrar till handling och strategiska val i lärprocesser där valda strategier och inriktning ifrågasätts, liksom roller i

och organisering av projektet, vilket fordrar att följeforskaren står nära ”verkligheten” och att kunskapsutbytet sker i realtid (Brulin m.fl. 2009 s. 69). Artikelförfattarnas råd är uppfordrande, kräver resurser, handlingskapacitet och initierade kunskaper om möjliga handlingsstrategier, men löser inte dilemman för forskaren i hans roll att bidra till kunskapsutveckling som tar sikte bortom projektets snäva tidsramar och fokus på delmål. Dilemman som forskarna påtalar och rådet de ger understryker hur projektformens organisatoriska villkor skapar och formar förväntningar på följeforskarrollen och kunskapandet i följeforskningen.

Att prata ihop sig om problembild och lösningar

Det torde vara svårt att agera följeforskare i en renodlad outsiderposition i ett småskaligt förändringsprojekt. Snarare förutsätter rollen som följeforskare ett engagemang för projektet som går utöver forskarens analytiska blick från distans. En upparbetad förtrogenhet med projektets verksamhet, ett nära samarbete med projektansvariga samt en önskan om att förändringsarbetet leder till förbättrade livschanser och villkor för projektdeltagarna skapar inte bara förutsättningar för, utan medför en rolltagande insiderposition. Det är utifrån en sådan position följeforskaren i Brulin och medförfattares resonemang ovan kan inta en initierad *och* kritisk hållning. Men, för att kunna föra sådana samtal behöver man först nå en gemensam förståelse för projektets syfte och den samhällskontext projektet verkar i. Projektledning och följeforskare behöver tala sig samman.

I projektansökan, som projektledare A och hans chef skickade till Arbetsförmedlingen, och som beviljades medel, hade projektet två delsyften. Dels skulle det ”skapa, stärka och främja förutsättningarna för inträde på och möjlighet att etablera sig på den reguljära arbetsmarknaden både främst lokalt men även regionalt”, dels ”forska fram en modell för integration som kan appliceras på andra mindre orter”. Ambitionen var både att förbereda och matcha nyanlända för och mot närliggande arbetsmarknad och att finna nya vägar att överbrygga det sociala avstånd mellan nyanlända och etablerade ortsbor som ofta präglar orter som tagit emot ett för orten stort antal nyanlända.

Vi ville ta bort glappet som vi hade hört om när vi hade pratat med näringslivet, när de säger att ”det finns hundra jobb, vi behöver tillsätta femton innan fredag”, då vet man så här att, herregud, det finns trehundra femtio nyanlända här som inte ens ... de tror att det finns fyra företag i (ortsnamn) ... Vi kan inte låta det vara ett sådant mellanrum mellan människor, som ändå bor i ett sådant här litet samhälle. Så där vart ju projektet, att vi behöver liksom minska glappet och vi behöver få folk att mötas på något sätt, och hur gör vi det? (Projektledare A)

Arbetsförmedlingen ville se nytänkande, få en ny modell för att understödja nyanländas etablering på en lokal arbetsmarknad, ”så här kan man jobba, det här gjorde man i (ortens namn)”, förtydligar projektledaren målbilden med den modell hen ser framför sig ska ta form och bli synonym med orten där projektet är verksamt. Likväl utgjorde en traditionell gruppverksamhet en tydlig stomme i projektplanen som Arbetsförmedlingen tillstyrkte, det vill säga ett mindre antal nyanlända anvisas och antas till projektet och sysselsätts gruppvis i dess verksamheter under en begränsad tid. Projektledare A var osäker på nyttan av en sådan traditionell arbetsform men menade att Arbetsförmedlingen skulle vara ”trygga” med en verksamhet de kände väl till sedan tidigare, underförstått att projektansökan utformats för att vinna Arbetsförmedlingens gillande. Men det fanns också en förväntan om att projektet skulle pröva nya vägar att nå målet, vägar vi som följeforskare ombads förstå och stödja: ”Ni förstår ju grejen, alltså att våga testa någonting nytt, på riktigt, och inte bara finjustera det som vi tror att vi gjort förut på något sätt” (Projektledare A).

Orten har vad som krävs för integration, fyllde projektledarens chef i, och pekade på det aktiva ”Gnosjöaktiga” näringslivet på orten, med en näringslivsstruktur som är gynnsam med metall- och träindustrier, ”god arbetsmarknad, möjlighet till boendekarriär, ett samhälle som folk kan rätta sig i, en god skola”. Vi bekräftade, såg möjligheterna och kunde hänvisa till befintlig kunskap. Idén om ortens näringslivsstruktur och gynnsamma förutsättningar för integration får nämligen stöd i rapporten *Framgångsrik lokal integration* (SKL 2015). Vi enades om att det såg lovande ut för projektet i den lilla och företagande orten.

Inledningsvis var flera av ortens aktörer engagerade i projektets utformning, ”när jag får chansen att presentera hur vi tänker [...] att vi inte har något färdigt koncept utan att de får vara med och skapa någonting så är folk, än så länge, positiva till att vara med” (Projektledare A). Det kommunala bostadsföretaget, den lokala företagarföreningen, en aktiv samhällsförening och flera andra i lokalsamhället aktiva aktörer involverades i projektets verksamhetsutveckling. En utgångspunkt för projektledningens öppna och sökande attityd fångades av projektledare A:s chef, ”är man socionom och jobbar med de utsatta så kan man säga att ju större utanförskap, sett utifrån professionen, desto större helhetssyn måste man ha på individen” och menade att lokalsamhällets olika aktörer var viktiga samarbetspartners för projektet och dess deltagare.

Det inkluderande och öppna anslaget, viljan att låta lokalsamhället vara med och utforma projektet framstod för oss följeforskare som en första byggsten i den integrationsmodell för mindre orter som utlovats i projektansökan. Inte minst betydelsefullt var det att bjuda in ortens näringsliv, de som skulle öppna sina dörrar för arbetslösa nyanlända för att provanställa eller ge praktikplats. Det var särskilt ordföranden för ortens företagarförening som skulle ”vinnas” över till projektiden:

Han [ordförande för företagarföreningen] har ju varit väldigt positiv men samtidigt lite skeptisk och säger så här att ”nu kommer kommunen och skall göra något nytt igen” och det där handlar ju om att vi måste bevisa att vi kan leverera någonting. För dom är lite less på att det kommer kortsiktiga projekt som inte blir någonting ... ”det blir ändå ingen skillnad i längden ändå”. (Projektledare A)

Under tiden för projektet sågs det och dess företrädare som outsiders i lokalsamhället. Exempelvis mötte projektledarna och vi som följeforskare återkommande i mötet med ordsbefolkning den föreställt exklusiva kunskapen om ”hur saker görs här” men också föreställningen om projektet som ännu ett i raden av utifrån kommande initiativ vilket snart skulle rinna ut i sanden. Trots det, i en intervju med den dåvarande ordföranden för företagarföreningen, uttrycks hopp om att projektet ska bli den förmedlande länk som gör att lokala företagare får ”ansikten” på gruppen nyanlända på orten. ”... [projektet] är ett jättebra initiativ måste jag säga. Det är bara att hoppas att det får kraft nu, och inte tappar tempo ...”

I retrospektiv är det tydligt hur tankefiguren – projektet behövs och har goda förutsättningar att bidra till ett minskat socialt avstånd mellan nyanlända och det etablerade lokalsamhället – kom att delas av oss följeforskare och projektledning och utgjorde en ram för de fortsatta diskussionerna oss emellan. En första byggsten i en gemensam berättelse om projektet blev lagd. Även om förutsättningarna för projektet och den modell för småortsintegration som var avsedd att utvecklas snart skulle visa sig ändras helt.

Projektlogik – innovation och flexibilitet

Projektet är snart ett år och vi följeforskare är på plats i projektets lokaler för att diskutera verksamhetsutveckling och intervjua projektledare A. På en av väggarna sitter en stor och fullklottrad whiteboardtavla uppsatt och sprider budskapet att projektet är i full gång. Men, i den tankekarta som fyller hela tavlan med text finns bara en liten notis, ”praktikplats”, som skvallrar om att det är aktiviteter i ett arbetsmarknadsprojekt som annonseras. Ett ”tankemoln” talar om kickoff med det lokala näringslivet, men i övrigt handlar rubrikerna om helt andra saker än den lokala arbetsmarknaden och projektdeltagare i arbetssökartagen. De första grupperna arbetssökande nyanlända som Arbetsförmedlingen anvisat till projektet har fasats ut och ingen ny är på gång. En praktikplats blev resultatet av den första gruppens deltagare i projektet och i den senaste gruppen som anvisats har inga anställningar kommit till stånd.

Gruppdeltagarna söker sig till andra projekt i kommunens huvudort när det står klart att deltagande inte handlar om faktiska jobbintervjuer utan om förberedande aktiviteter inför jobbintervjuer. Projektet anvisas inte arbetssökande med de kvalifi-

kationer som efterfrågas av det lokala näringslivet och i praktiken står projektet utan deltagare. Kontakten med Arbetsförmedlingen är ansträngd. Projektledningen beslutar att övergå från gruppintag till att anta enskilda individer till projektet samtidigt som man beslutar att släppa på krav gällande deltagarnas språknivå. Med lägre krav kan fler nyanlända bli deltagare i projektet. Samtidigt kommer deltagarnas kompetensprofil längre ifrån det lokala näringslivets önskemål.

Utan deltagare att matcha mot de lokala industriföretagen förstärks ansträngningarna med relationsskapande aktiviteter. Tankekartans rubriker är "Hälsoskola", "Konstprojekt", "Cyklakompis", "Odlakompis", "Frisk och stark" (som är ett projekt som riktar sig till kvinnor och som äger rum på det lokala gymmet), "Kvinnogrupp" och mycket mer, men framför allt ett stort tankemoln i mitten av tavlan med rubriken "Stationsparken". En stor yta centralt i samhället står öde och igenvuxen och projektledare A kommer att lägga mycket tid och ansträngning på att platsen ska fräschas upp och bli till en levande park och mötesplats, vilket också senare blev fallet.

Projektet är i full gång men har på kort tid tagit en tvär vändning. Aktiviteterna i projektet handlar inte om arbetsmarknad och jobb, i stället är det aktiviteter som riktar sig mot nyanländas hälsa och skapandet av nya mötesplatser. Projektformens egenheter, flexibiliteten, organisationens flytande gränser och en förväntan om innovation gör riktningförändringen möjlig. Olika behov som aktualiserats i möten mellan projektledaren och nyanlända på orten ger uppslag för nya verksamheter. Följeforskarrollen att stödja en modell för småortsintegration med inriktning mot den lokala arbetsmarknaden ställs inför ett dilemma. Den ingångna överenskommelsen, den definierade fölieforskarrollen, blir oklar, projektets övergripande målsättning har kommit i skymundan och den kortsiktiga dag för dag-verksamheten tar all energi i projektet.

En observationsanteckning, tagen strax innan projektet fyllt ett år, ger en illustration (observation i projektets lokaler 2018-09-04). Projektledare A och en nyanställd i projektet, senare projektledare B, diskuterar med en spaterapeut som tillfälligt knutits till projektet med särskilt fokus på kvinnors hälsa om hur verksamheten ska utformas för kvinnogruppen. I rummet är också projektanställd H närvarande. Projektanställd H, själv nyanländ, har till uppgift att sköta om projektets lokaler och det är genom hennes personliga nätverk bland nyanlända kvinnor rekryteringen till kvinnogruppen skett. Åtminstone fyra olika typer av aktiviteter vill projektledare A genomföra och listar snabbt fem: datorkunskap, mejl och Word, hälsa med motion, makeup och massage, framtidsplaner för utbildnings- och arbetsmarknad samt matlagning för sammanhållning och trivsel. Men det är viktigt, understryker projektledare A, att deltagarna också får komma med önskemål. Fast redan vid nästa tillfälle som kvinnogruppen ska träffas vill projektledare A att kvinnogruppen ska göra en skogsutflykt för att prata om

allemanstråket. Jag frågar om promenadstråket runt en närbelägen sjö är iordningställd och projektledare A svarar att det är den och att det kan vara en lagom runda. Spaterapeuten föreslår att de ska plocka svamp. Det är den tiden på året påpekar hen och föreslår också att gruppen ska tillreda svampen i skogen. Förslaget möts med gillande och svampplockningen är snart beslutad. Först nu involveras projektanställd H i diskussionen när projektledare A undrar om kvinnorna i gruppen har skor för att vistas i skogen. Projektanställd H skakar bestämt på huvudet.

Svampplockning var bara ett av många konkreta exempel där en abstrakt idé om hur anställningsbarhet och integration tänktes genereras genom aktiviteter. Vi följeforskare ställdes inför svåra avvägningar, att vara bekräftande, ifrågasättande eller att förhålla oss passiva till en specifik aktivitet eller verksamhetsutveckling som kunde aktualiseras i stunden. I själva verket är effekterna av sådana aktiviteter omöjliga att förutse. Kanske är svampplockning ett viktigt redskap för att överbrygga sociala avstånd mellan människor, kanske blir resultatet endast att svamp blir plockad. Frågan är viktig. I projektformen finns ett tydligt imperativ att arbetsformerna ska vara kreativa, ske utanför "boxen", eftersom arbetet inom projektet motiveras av att det inte rymms inom ordinarie verksamhet. Projektlogiken säger pröva! Magkänslan säger att det kan bli en trevlig promenad i skogen. Rollen som följeforskare inbegriper följsamhet, en förmåga att bistå projektledningen med terminologi som kan rättfärdiga verksamhetsutveckling och koppla samman enskilda verksamhetsuttryck med en övergripande verksamhetsidé. Men, tøjbarheten i den organisatoriska ramen blir en utmaning för kunskapandet.

Insnärjd men bakom kulisserna

Följeforskning som pågående utvärdering bygger på en överenskommelse mellan praktiker och forskare där de senare bjuds in bakom kulisserna – in i det som brukar refereras till som den svarta lådan – för närkontakt med de processer som genererar ett visst utfall. I gengäld förväntas forskarna synliggöra och pröva hypoteser om vad i dessa processer som leder till eller hindrar projektets måluppfyllan. På så vis överskrids en mer traditionell utvärderingsform som enbart söker nå klarhet i om en viss resurs genererar ett visst resultat. Följeforskning fokuserar mer på hur och varför resultaten kom att bli (jfr Houston 2010 s. 89).

Vid det första analysseminariet, av totalt tre, medverkar vi följeforskare, projektledare A, hens närmsta chef, chefens chef samt en representant från Arbetsförmedlingen. Projekt som arbetsform diskuteras. Vi forskare presenterar tankar om den postbyråkratiska och gränslösa organisationen och tar diskussionen som utgångspunkt för att prata om verksamhetsutvecklingen i projektet. Whiteboardtavlans tankekarta – med alla aktiviteter listade – blir till stöd för de

frågor vi vill lyfta om de anpassningar som gjorts när Arbetsförmedlingen haft svårigheter att anvisa arbetslösa nyanlända till projektet och de strategier vi tycker oss ha sett att projektledare A använt för att hantera situationen.

De mångtaliga aktiviteterna har gjort projektet otydligt för det omgivande samhället, men även för ledningsgruppen och oss följeforskare. Innovation och flexibilitet har blivit vägledande honnörsord men projektet har också blivit ytterst personberoende och gränslöst. Det är särskilt de sociala nätverken som projektledare A lagt stor möda på i syfte att skapa legitimitet för projektet som blivit personberoende. I bikupor diskuteras de av oss följeforskare förberedda frågorna: Vad innebär projektets flytande gränser och projektets svårdefinierade arbete för samarbetet med lokala aktörer? Vilken eller vilka roller ska projektet ha för den nyanlände i relation till myndigheter, lokalsamhällets näringsliv och civilsamhälle och hur blir arbetet med och det konkreta resultatet av en ny park som projektledaren engagerat sig i en del av måluppfyllelsen för projektet?

Vid tidpunkten uppfattade vi följeforskare frågorna som centrala för hur modellen för småortsintegration skulle kunna börja ta form. Vi såg som vår uppgift att söka syntetisera, det vill säga att skapa en sammanhållen bild av alla de skilda insatser som projektet varit involverat i och finna benämningar som kunde förenkla hur projektet presenterades, för såväl projektledare som deltagare, lokalsamhällets olika intressenter, för styrgruppen och politiken men även för oss.

Ett par veckor efter analysseminariet samlades vi för styrgruppsmöte. En av punkterna var reflektion över analysseminariet. Med på mötet var, förutom de som deltog vid analysmötet, den nya projektmedarbetaren som snart skulle mantla rollen som projektledare (B). Projektledare A skulle snart sluta, vilket helt ändrade förutsättningarna för den fortsatta projektverksamheten. Projektledare A inledde mötespunkten:

Jag blev ganska självkritisk efter det där och tänkte så här att shit! Vad är min del i otydligheten? [...] För, det är sådan jag är, [...], det är så jag jobbar. Jag är en relationsskapare på många nivåer, på många ställen och det är så jag försöker ta mig fram i [ortens namn], [...]. Och jag tror att det kommer bli jättemycket tydligare så fort jag försvinner. [...] så spritt som jag har jobbat kommer ju inte (projektledare B) behöva göra.

Det är tydligt att vår återkoppling, vårt försök att finna en väg att syntetisera utvecklingen som skett i projektet, skapat fler frågor än vad den gav svar. Att kritiken som avsåg projektets gränslöshet uppfattades som personlig kritik gjorde en uppriktig diskussion besvärlig. Kritiken kunde lika gärna riktats mot oss, följeforskare, som framhållit betydelsen av det relationsskapande arbetet. Ändå, formlösheten och behovet av att syntetisera för att kunna ta ut en riktning för verksamhetsutvecklingen

behövde adresseras. Följeforskare X svarade och markerade vårt ansvar för den fortsatta utvecklingen:

[...] det är lätt att bli självkritisk [...]. Och vi kanske lät kritiska i relation till just den här modellen [...] men [...] just det här kreativa och sociala har varit en väldigt stor tillgång i fasen som ni befann er i då. Utan den tror jag inte att ni hade varit här än, utan det var nog tvunget. Men sen, hur processar *vi* vidare?

Projektledare A nickade instämmande och följde upp tankegången om att projektet kunde ses i två faser: Det relationsskapande arbetet, nätverkanget, var fas ett och tydligt kopplat till hen själv, medan fas två behövde handla om en tydligare verksamhetsidé, kopplad till den lokala arbetsmarknaden, och konstaterade: "Om jag försöker ställa mig utanför så tror jag att vi behövde mig (projektledare A) i början, men vi behöver (projektledare B) för att slutföra." Projektledare A klev kort därefter av sitt uppdrag. Men tiden efter bytet av projektledare fanns fortfarande inga nyanlända anvisade till projektet och det konkreta arbetet riktades fortsatt mot kvinnogruppen. I en intervjusituation var projektledare B ambivalent, hen ville å ena sidan arbeta i linje med projektets ursprungliga idé att särskilt lyfta kvinnor i integrationsarbetet, men var å andra sidan tyngd av att få matchningar kommit till stånd mellan arbetslösa nyanlända och ortens näringsliv genom projektets försorg och resonerade:

Fokus för mig är ju egentligen på den gruppen som vi kommer få från arbetsförmedlingen. Sen är kvinnogruppen liksom... lite vid sidan av, [...] Men jag kommer ju ändå att lägga tid där också, för att det ska vara någon koppling till, som [följeforskare Z] till exempel ville ha mer kvinnofokus. För att det skulle finnas med har vi också dragit i gång det. [...] Jag vet vad mitt ... fokus skall vara, liksom samtidigt så ... (Projektledare B 2018-09-12)

I genomgången av datamaterialet framträdde ett tydligt mönster, i utskrifterna återgavs inte bara frågor och svar, snarare var stora delar utdrag ur längre dialoger. Exempelvis som i citatet ovan där vi följeforskare och projektledare B var inbegripna i ett resonemang om verksamhetens utformning. Dialogen var ett resultat av att vi som följeforskare fått följa med och finnas nära verksamhetsutvecklingen. Intervjuerna gav lika ofta prov på interaktiv kommunikation som traditionell forskningsintervju där forskarens frågor formuleras i en position "utifrån" och där den intervjuade berättar om sina erfarenheter "inifrån". Men citatet illustrerar också det måldilemma den nytillträdda projektledaren stod inför, sökandet efter projektets gränser samt att hen hade stor handlingsfrihet men med liten förmåga att påverka

villkoren projektet verkade under. Även vi forskare ställdes inför en gränsdragning i vår forskarroll att aktivt förorda viss handlingsstrategi men utan att behöva bära konsekvenserna. Vi följeforskare, som var intresserade av modellutveckling, hade i flera samtal framhållit projektidén att särskilt nå nyanlända kvinnor och stödja deras etableringsprocesser. Det relationsskapande arbetet hade trots allt fungerat, matchningen mellan arbetslösa nyanlända och det lokala arbetslivet hade det inte. Strax efter tillfället för intervjun anvisade Arbetsförmedlingen på nytt en grupp arbetssökande nyanlända till projektet och projektledare B gjorde en ny riktningförändring. Ambitionen att utforma en modell för småortsintegration nedprioriterades och ett tydligare arbetsmarknadsfokus med inriktning på projektets kvantifierbara målsättning tog dess plats.

Forskarrollen och berättelsen om projektet

Det är juni 2020. Projektledare B och följeforskare X och Y träffas för att diskutera slutrapporten vi ska författa. Efter en diskussion har vi listat elva rubriker som vi anser måste vara med i texten och som nu står skrivna över en whiteboardtavla. Efter varje rubrik har vi enats om punkter för innehållet som ska avhandlas. En påtaglig osäkerhet hos alla tre inför mötet har förbytt till lättnad över att vi enats om en gemensam ram för berättelsen om projektet. Rapporten ska användas för en slutredovisning av projektet till Arbetsförmedlingen, den ska läsas av projektets styrgrupp och den ska utgöra underlag för slutrapportering till "politiken" och förvaltningsledningen. Kanske kommer den att läsas av personer som varit aktiva i eller intresserade av projektet i lokalsamhället där projektet ägde rum.

När berättelsens struktur och innehåll ska väljas är det alltså för olika läsande ögon. Projektet började med en ambition om att skapa en modell för integration på mindre orter, men kom av sig utan anvisade deltagare från Arbetsförmedlingen. Det skapade dock många olika aktiviteter för att få nyanlända och etablerade ortsbor att mötas, för att sedan i en andra fas med ny projektledare och nya inskrivna projektdeltagare tydligt orientera sig mot ett mer traditionellt arbetsmarknadsprojekt. Med viss framgång matchade det nyanlända med praktikplatser och nystartsjobb fram till att covidpandemin slog till. Projektet är inte enkelt att sammanfatta, eller för den delen ge en rättvisande bild av. Det är med bakgrund i projektets många möjliga beskrivningar, de olika läsare rapporten riktar sig till och så våra, projektledare B:s och oss följeforskares, uppfattningar om vad som var viktigt och centralt med projektet en berättelse ska skrivas fram.

Projektledare B inleder rapporten med en kort sammanfattning:

[...] arbetsmarknadsprojekt riktade sig till nyanlända i [ortens namn]. Projektet sträckte sig från oktober 2017 till och med september 2020 och var finansierat av Arbetsförmedlingen (AF). Undersökningar inför projektet visade att det inte fanns en naturlig kontakt mellan näringslivet och arbetssökande nyanlända i [ortens namn]. Syftet med projektet var initialt att minska detta glapp samt skapa, stärka och främja förutsättningarna för inträde och etablering på den reguljära arbetsmarknaden främst lokalt men även regionalt. Den ursprungliga projektiden utvecklades sedan till att ha större fokus på social hållbarhet [...]. Tre forskare har kontinuerligt funnits som ett bollplank för projektledningen, men även kritiskt analyserat det utförda arbetet; så även i denna rapport.

Med den här rapporten vill projektledaren tillsammans med forskarna framför allt belysa arbetet med att skapa social delaktighet och social hållbarhet i [ortens namn], men också framhålla att detta projekt är för litet för att åstadkomma någon stor förändring. Det kräver mycket arbete från alla parter under lång tid för att förändra samhällseliga strukturer.

I slutredovisningen av projektet var frågan om projektets art långt ifrån avgjord. Frågan var känslig. Projektledaren var noga med att använda begreppet *arbetsmarknadsprojekt* i slutrapporten. Själv hade hen övertagit ett integrationsprojekt från projektledare A. Arbetet med slutrapporten blev en balansakt mellan att tydligt redovisa vad projektet faktiskt handlat om och inneburit samt idén om projektet som en arbetsmarknadsinsats. Dilemmat var primärt projektledningens men det var även vårt, i följeforskarteamet – var vi medskapare till ännu ett misslyckat arbetsmarknadsprojekt eller till ett integrationsprojekt som kanske gjort skillnad?

Diskussion – projektifierad forskning?

Följeforskarrollens fördelar, närheten till de processer som genererar projektets utfall (eller brist därpå), återkommande möten med en bred uppsättning aktörer som är involverade i de processerna samt möjligheten att snabbt få återkoppling på arbetshypoteser och provisoriska analyser medför också dilemman och problem. Flera av dessa är väl genomlysta i följeforskningsrapporter, exempelvis spänningen mellan handlingsinriktad praktik och kritisk och reflekterande forskning, där också olika lösningar och arbetsmodeller presenteras (se exempelvis Johansson & Börjeson 2016). Men mer fokus behöver riktas mot deltagande forskning som inkorporeras i projekt och betydelsen för följeforskarrollen när den tar form och innehåll i samspel med projektformens egenheter, exempelvis kortsiktiga organisatoriska lösningar på komplexa problem som kräver långsiktigt arbete.

I den här texten har två aspekter av följeforskarrollen inom ramen för småskaligt förändringsprojekt diskuterats: för det första, forskarrollen i en ofta motstridig relation mellan praktisk verksamhetsutveckling och kunskapande, för det andra, forskarrollen i kunskapsredovisningen av förändringsarbetet. Följeforskarrollen möjliggör flexibelt kunskapande och innovativ kunskapstillämpning, men forskarrollens gränser riskerar att bli flytande och spegla det småskaliga förändringsprojektets organisatoriska egenheter. Ett skäl är det nära samarbetet med projektledningen vars imperativ är att pröva nytt, vara innovativa och flexibla i kunskapsutvecklingen. Projektledningen behöver reflexivt orientera sig i relation till projektets otydliga och flexibla mandat, förhålla sig till motstridiga, konkreta och vaga mål samt till föränderliga omvärldsvillkor vilket gör kunskapsutvecklingen central för projektets form och innehåll (jfr Owen & Linger 2008). Följeforskarens roll att i samspel med projektledningen pröva och utbyta idéer för verksamhetsutveckling medför i sin tur att forskarrollen i hög grad formas i relation till projektledningens kunskapsarbete. Särskilt tydligt är det i retrospektiv när vi, i det beskrivna projektet, flexibelt alternerade i vår följeforskarroll för att ge legitimitet till verksamhetsutvecklingen som både expert och medskapare. Rolluppsättningen medförde lojalitetskonflikter, inte minst i kunskapsredovisningen av projektet.

Projektets relativt öppna mandat och otydliga verksamhetsgränser förutsatte en diskussion där projektledning, intressenter och följeforskare skapade en gemensam tankefigur för vad som var projektet. Emedan diskussionen i sig var verksamhetsutvecklande, riskerade vi följeforskare att förlora nödvändig kritisk distans i vår forskarroll när vi investerade i förhoppningen om en utvecklad integrationsmodell för mindre orter. Glädjen att samarbeta, att kunna bidra till ett positivt förändringsarbete motsvarade besvikelsen för oss följeforskare när verkligheten kom i fatt och tydligt visade att projektformen inte bet på de grundläggande problem lokalsamhället stod inför (och fortfarande gör). Projektifiering av offentlig verksamhet för att möta komplexa samhällsproblem blir också projektifierad forskning när kunskapande i deltagande forskning underordnas projekts inneboende konflikter och motstridigheter, när betydande förändringsarbete fragmentiseras.

I den här texten har jag återgett exempel på hur följeforskarrollen och kunskapandet riskerar att formas av projektformens organisatoriska egenheter. Exempelen är i sina specifika uttryck hämtade från det beskrivna fallet, men problematiken de belyser torde även gälla för annan följeforskning knuten till småskaligt förändringsprojekt. Till Westlanders (2008) observation att forskarrollen i forskarstött förändringsarbete alltmer kommit att ta formen av partnerskap kan adderas att forskarens kunskapande också knutits tätt till projektorganiseringens egna villkor för verksamhetsutveckling. Sammanfattningsvis medför följeforskning i småskaligt förändringsprojekt en inbjudan bakom kulisserna med rik tillgång till data, men kunskapandet kan snärjas in i

projektformens egna motstridigheter och tillkortakommanden när kunskapandet för och redovisning av förändringsarbetet blir en fråga om hänsynstaganden i förhandling med många intressenter.

Författarens tack

Jag vill rikta ett tack till projektledningen i det beskrivna projektet för deras frikostiga samarbete. Jag vill också tacka de båda anonyma granskare som skarpsynt och konstruktivt kommenterat manuset till den här artikeln.

Referenser

- Abrahamsson, A. & Agevall, L. (2009). Velfärdssektorns projektifiering: kortsiktiga lösningar av långsiktiga problem? *Kommunal ekonomi och politik*, 13(4), 35–60.
- Ahnberg, E., Lundgren, M., Messing, J. & von Schantz Lundgren, I. (2010). Följeforskning som företeelse och följeforskarrollen som konkret praktik. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 16(3), 55–66.
- Bertilsdotter Rosqvist, H., Elmersjö, M. & Kings, L. (2021). Aktionsforskning – socialt engagerad forskning i samhällskunskap: möjligheter, utmaningar och variationer. I: H. Bertilsdotter Rosqvist, M. Elmersjö & L. Kings, L. (red.), *Aktionsforskning: möjligheter, utmaningar och variationer*. Studentlitteratur (s. 15–32).
- Brulin, G., Sjöberg, K. & Svensson, L. (2009). Gemensam kunskapsbildning för regional tillväxt. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 15(1), 61–74.
- Forte (2020). *Integration av nyanlända på arbetsmarknaden*. Forte.
- Fred, M. (2015). Projectification in Swedish municipalities: a case of porous organizations. *Scandinavian Journal of Public Administration*, 19(2), 49–68.
- Fred, M. (2018). *Projectification: the Trojan horse of local government*. Statsvetenskapliga institutionen.
- Fred, M. (2019). Förändring under ytan: kommunerna och EU-projekt. *Europapolitisk analys* 2019:13. Svenska institutet för europapolitiska studier.
- Godenhjelm, S., Lundin, R. A. & Sjöblom, S. (2014). Projectification in the public sector: the case of the European Union. *International Journal of Managing Projects in Business*, 8(2), 324–348.
- Hansson, M. (2021). *Att implementera med hjälp av samverkan: en studie av implementeringen av ett stödboende med samverkan som metod*. Linnaeus University Press.
- Herz, M. & Aggestam, J. (2015). *Följeforskning: frivillighet för delaktighet*. Malmö högskolas utvärderingsverksamhet Innovation och utveckling.
- Houston, S. (2010). Prising open the black box: critical realism, action research and social work. *Qualitative Social Work*, 9(1), 73–91.
- Johansson, A. W. (2008). Kritisk reflektion och handling i interaktiv forskning. I: B. Johannisson, E. Gunnarson & T. Stjernberg, T. (red.), *Gemensamt kunskapande: den interaktiva forskningens praktik*. Acta Wexionensia 149/2008. Växjö University Press (s. 17–34).
- Johansson, K. & Börjeson, M. (2016). Motsträviga möten i praktikforskning: erfarenheter från forskningsprojekt om ungdomar och arbetsmarknadspolitiska åtgärder. I: H. Lunabba, F. Westerback & T. Stoor (red.), *Uppror i elfenbenstornet: en bok om praktikforskning i socialt arbete*. Mathilda Wrede-institutets forskningsserie 5 (s. 186–206).

- Kalff, Y. (2017). The Knowledge worker and the projectified self: domesticating and disciplining creativity. *Work organisation, labour & globalisation*, 11(1), 10–27.
- Løchen, Y. (1972). *Sociologens dilemma: vetenskaplig distans eller samhällsförändring*. Wahlström & Widstrand.
- Maylor, H. & Turkulainen, V. (2019). The concept of organizational projectification: past, present and beyond? *International Journal of Managing Projects in Business*, 12(3), 565–577.
- Meinert, L. & Whyte, S. R. (2014). Epidemic projectification: AIDS responses in Uganda as event and process. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 32(1), 77–94.
- Midler, C. (1995) "Projectification" of the firm: the Renault case. *Scandinavian Journal of Management*, 11(4), 363–375.
- MUCF Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2021). *Nio projekt mot rasism och intolerans får dela på drygt 4,2 miljoner i stadsbidrag*. Hämtat 21december 2021 från: <https://www.mucf.se/om-oss/pressmeddelanden/nio-projekt-mot-rasism-och-intolerans-far-dela-pa-drygt-42-miljoner-i>
- Narbutaité-Aflaki, I., Eriksson, H. & Schneider, T. (2017). *Utmaningar och framgångsmetoder för att initiera, genomföra och anpassa ett idéburet-offentligt partnerskap: ett kunskapsunderlag från följeforskning av IOP Ensamkommande i Göteborg 2016–2017*. Rapport till Vinnova. Chalmers.
- Nordesjö, K. (2015). *Relationen styrning och utvärdering: hur en europeisk utvärderingsidé översätts i Sverige*. Linnaeus University Press.
- Nutek (2008). *Nyttan med följeforskning: en vägledning för utvärdering av strukturfonderna 2007–2013*. Nutek R 2008:16.
- Owen, J. & Linger, H. (2008). Project management as knowledge work. Paper presented at *PMI® Global Congress 2008 – Asia Pacific*, Sydney, New South Wales, Australia. Project Management Institute.
- Sahlin, I. (red.) (1996). *Projektets paradoxer*. Studentlitteratur.
- Svenska ESF-rådet. (2022). Vi driver utveckling och innovation för en inkluderande arbetsmarknad. Hämtad 6 april 2022 från: <https://www.esf.se/>
- Svensson, L. (2007). It's being close that makes it possible to accept criticism! *International Journal of Action Research*, 3(3), 278–296.
- Svensson, L., Brulin, G., Ellström, P-E. & Widegren, Ö. (red.) (2002). *Interaktiv forskning: för utveckling av teori och praktik*. Arbetslivsinstitutet.
- Svensson, L., Ellström, P-E. & Brulin, G. (2007). Introduction: on interactive research. *International Journal of Action Research*, 3(3), 233–249.
- Svensson, L. & Florén, A-K. (2021). *Fånga nyttan av projekten: för kompetens och arbete*. Temaplattformens rapportserie.
- Sveriges Kommuner och Landsting SKL (2015). Framgångsrik lokal integration – en modell för att följa flyktingars etablering på den lokala arbetsmarknaden. Hämtad 9 november 2022 från: <https://skr.se/download/18.2f6c078f1840e44be6f3f758/1667226481051/5392.pdf>
- Sveriges Kommuner och Regioner SKR (2019). Ekonomiskt bistånd: en förstudie inför ett utvecklingsarbete. Hämtad 6 april 2022 från: <https://skr.se/skr/tjanster/omwebbplatsen/sok.13659.html?qquery=projekt&submitButton=>
- Söderqvist Forkby, Å. "Their husbands were sneaking around in the bushes": the need for anti-racist social work in Swedish activation programmes. *Nordic Social Work Research*, Ahead-of-print (2022), 1–14. Web.
- Sörensen, M. C. & Boysen, M. S. W. (2021). Forskerrollen mellem facilitator og faglig ekspert i aktionsforskning. *Forskning & Forandring*, 4(2), 86–105.
- Tillväxtverket (2021). Genomförda projekt. Hämtad 14 februari 2022 från:

<https://tillvaxtverket.se/amnesomraden/kompetensforsorjning/enklare-vagar-till-jobb-och-kompetens/genomforda-projekt.html>. [Sidan senast uppdaterad 2021-11-18].

von Schantz Lundgren, I. & Lundgren, M. (2015). Projekt som ett social- och arbetsmarknadspolitiskt verktyg för att omorientera unga långtidsarbetslösa. *Utbildning och lärande*, 9(1).

Westlander, G. (2008). Forskarroller. I: G. Westlander (red.), *Forskarroller i interaktivt utvecklingsarbete: om samverkansprocesser för ergonomiska förbättringar*. Linköpings universitet.

Susanna Alakoski

Gestaltade erfarenheter i biografi, vittneslitteratur och litteratur

Som författare arbetar jag personligen helst i fiktionen. Helt enkelt för att den ger mer frihet än det dokumentära skrivandet, som i någon mening gör anspråk på såväl korrekt tidskronologi som "sanning". Men ett antal år efter debuten med romanen *Svinalängorna* (2006), som bland annat handlar om social utsatthet, barns överlevnad, alkoholism, hade jag fått så många frågor om min biografi att jag på allvar började fundera på att skriva något mer självutlämnande, det vill säga mer biografiskt, om jag förmådde. Dels var jag medveten om att få med min bakgrund, arbetarklass, invandrare, kvinna, mångfaldig social utsatthet, var predestinerade att bli författare, eller konstnärer. Dels anade jag att jag kunde skriva något som var relevant. Vidare drevs jag av tanken att bidra med kunskap. Men också av en plikt att vittna eftersom jag överlevt. Och kanske betydde tida att svika?

Som författare vägleds jag dock av tanken att berättelsen om "Susanna Alakoski" aldrig kan vara intressant om den inte lyfts till en större berättelse än den om "Susanna Alakoski". Detta eftersom jag sedan barnsben varit medveten om att mina erfarenheter delas av många. Ville därför inte på något vis, i exempelvis media, i yrkesmässiga- eller sociala sammanhang, riskera att bli bemött, eller behandlad, som om vore jag den enda som haft en "trasig barndom". Så hur skulle jag skriva, om jag nu skulle skriva biografiskt?

Många författare före mig har skrivit böcker i form av dagböcker, exempelvis Selma Lagerlöf, Virginia Woolf, Johanna Ekström, Lars Norén. Om jag skulle arbeta i denna genre ville jag försöka utveckla den. Kunde jag kanske skriva en slags tankebok? Som dessutom i texten obstruerade mot sitt eget uppsåt, det vill säga att klara av att skriva biografiskt? Som samtidigt som den "vittnade" ifrågasatte själva möjligheten att vittna. Detta var tvunget att klargöras innan jag kunde ta mig an min egen så kallade biografi.

Jag funderade länge på innehåll, form, stil. Hur skulle jag möjligen kunna kom-

municera personligt/privat men ändå samtidigt kollektivt och ögonöppnande? Och detta helst utan att stilmässigt lägga mig nära det kvinnliga självbiografiska skrivandet som under 70-talet, med sitt självutlämnande material och personliga stil, i hög grad onekligen ändå lyckades göra det privata politiskt.

När jag väl bestämt mig för att skriva en essäistiskt hållen dagbok, det vill säga skriva undrande, uppenbarade sig en möjlighet. Jag kunde skriva utifrån tesen att "livet kan ändå aldrig bli sant" eftersom en litterärt hållen essä möjliggjorde att blanda egna erfarenheter med kunskap, men också att utgå från symboliska förbindelser mellan kropp och text (tatueringar, natur, hav). Författaren i mig kunde alltså utgå från så väl litteratur, forskning och intervjuer men också "egen" erfarenhet" och "bekännelse" i form av redovisad skam och frustration. Essän erbjöd potential att ta med journalanteckningar från socialbyråer, sjukvård och polis. Den erbjöd möjligheten att redovisa det biografiska skrivandet, och uppsåtet att vittna, som lika omöjligt som tvingande. Den gav mig tillfällighet att minnas, men också att tvivla på min förmåga att komma ihåg saker rätt, och kanske viktigast av allt, att förhålla mig till sådant jag glömt, eller helst önskat att glömma. *Oktober i Fattigsverige* (2012) inleds med anledning av ovanstående så här:

Kommat skulle tiga när Kapten Pjele (förhørsledaren) läste breven. /.../ Men när Edgar och George öppnade breven, skulle kommat skrika." (Hertha Müller, *Hjärtdjur*, 1994), och därför är biografien omöjlig. När du satt din punkt, ditt kommatecken har du förvandlat texten till litteratur. När du gör ditt tidshopp. Så tänker jag, så vill jag tänka.

Valet att skriva så beror på att jag håller med om att det biografiska skrivandet, och den så kallade vittneslitteraturen, är problematiska genrer. Samtidigt är de det inte eftersom författaren sällan är ute efter att bevisa något. Författarens avsikt är oftast bara att berätta en berättelse, och genom det kanske bara begå en motståndshandling mot glömskan? Hen lägger sig sällan heller inte i hur berättelsen förstås, eller tas emot. Så var det i alla fall för mig. Den vetenskapliga forskarens avsikt är, föreställer jag mig det samma. Hens enda rimliga önskan måste vara att undrande ställa frågor, och med dem vara öppen för att olika slags svar framträder ur empirin, och att acceptera detta.

I *Oktober i Fattigsverige* utgick jag som författare kort och gott från den enkla och välkända tesen att det oftast finns en logisk förklaring till eländet i människors liv. Boken ställer egentligen blott och enbart den enkla frågan om vi kan bli socialt sjuka på samma sätt som vi kan bli fysiskt eller psykiskt sjuka. Om vi kan det, kan vi i så fall också bli socialt friska? Vad krävs av dig själv, vad krävs av samhället? Så för jag en diskussion om fattigdom med startpunkt i min mormors födelseår 1905 fram till

år 2010. Söker vinglande svaret på frågan varför min barndom kom att bli ett socialt inferno där och då på 70-talet. I boken kommer jag (kanske) fram till att svaret skulle kunna stavas fattigdom. Ty fattigdom går i arv på samma vis som rikedom gör. Du bara ärver det som inte finns i stället för det som finns. I mitt fall ärvde jag allt mormor förlorade den gången hon som minderårig blev förskjuten från sitt tämligen välbärgade hem/hemman på grund av en graviditet utanför äktenskapets ramar, och på så vis hamnade som arbeterska på en textilfabrik. Hon blev, och förblev fattig.

Vittneslitteraturen är genren där författaren själv varit vittne till någon traumatisk, eller annan ovanlig upplevelse. Ofta refererar vi i första hand till Förintelsen, men begreppet har vidgats. Helt enkelt för att vittnesmålen har kommit att handla om allt från koncentrationsläger, sibiriska arbetsläger, deportationer, folkmord till mer nutida ämnen som Tjernobykatakstrofen, kalla kriget, fångenskap, underläge, fattigdom, psykisk ohälsa, våld, sexuella övergrepp som våldtäkt och incest, Hbtqi-frågor, olika sorters uppväxtfrågor, identitet, flyktingsituationer, cancersjukdom, sorgarbete, beroendesjukdom etc. Listan kan göras lång. Och även före förintelselitteraturen fanns det krigsskildringar från både första och andra världskriget.

På Stockholms stadsbiblioteks hemsida hittar jag 3152 böcker i genren "självbiografi". Siffran innehåller ett antal dubletter, men poängen är hur dessa självbiografiskt skrivna böcker framställs. De presenteras som allt från memoarer, dagböcker, bekännelselitteratur till det vi kallar autobiografier, och handlar om allt från som sångerskan Titti Sjöblom vara född i rampljuset, till att som serietecknaren Mats Jonsson söka sina rötter hos skogssamerna, eller likt Ulf Lundell teckna sitt vardagsliv.

Vittneslitteraturen, som ofta hanterar kollektiva trauman, kan ses som en skarpare form av "vittnesmål" än vad självbiografien som "talar i egen sak" gör. Den vidgar våra vyer och kan ge inblick, och förståelse, i såväl nutida som historiska frågor som vi inte vet mycket om, eller kan lite om. Tänker på komplexa frågor som inbördeskrig, politisk förföljelse, förintelse, arbetsläger, det vill säga frågor kända för att vara omgärdade med insynsbrist på grund av exempelvis en diktatorisk makt eller politiska ideologier som kräver medborgerlig lojalitet. När vi kommer till vittnesmål som handlar om "en enskild trasig uppväxt" är det lättare att avfärda problemet som enskilt, om inte författaren lyckas koppla berättelsen till något strukturellt som vidgar perspektivet.

I skrivandet av denna text snubblade jag över boken *Att göra klass: Nedslag i svensk samtidsprosa* (2022), av Åsa Arping, professor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet, som intresserar sig för hur klass skildrats i svensk prosautgivning de senaste tjugo åren. Ett långt resonerande kapitel om mina böcker, *Oktober i Fattigsverige* (2012) och *April i Anhörigsverige* (2015), uppföljaren till *Oktober i Fattigsverige* finns med. Arping prövar några teoretiska impulser från det mångvetenskapliga forskningsområdet *life writing* på böckerna. *Oktober i Fattigsverige* aktualiserar, bearbetar och gestaltar enligt Arping flera av de grundläggande frågor som

teorier kring biografi, självbiografi och livsberättelser sysslat med under de senaste decennierna. Hon låter sig inspireras av Lisbeth Larsson, som diskuterar life writing-begreppet i artikeln *Självbiografi, autofiktio, testimony, life writing* (Tidskrift för Genusvetenskap nr 4 2010) utifrån kvinnors självbiografier i skärningspunkten mellan liv och skrift:

Men där Larssons text utmynnar i en uppmaning att flytta fokus från dessa texters eventuella sanning till deras sanningsanspråk, vill jag framför allt diskutera hur Oktober i Fattigsverige uppmärksammar det (själv)biografiska projektet som en nödvändig konstruktion.

/../

Life writing begreppets egenskap av paraplyterm gör det särskilt användbart i fråga om ett verk som Oktober i Fattigsverige, som blandar flera olika biografiska genrens slag. Beteckningen på titelsidan är "Dagbok", men under denna övergripande varudeklaration ryms även inslag av biografi, självbiografi, tankebok, arbetsdag-bok, läsejournal, reportage och debatt, med mera.

Ja, vittneslitteraturen, och det biografiska skrivandet, präglas till skillnad från fiktionen av en slags sanningsanspråk. Ja, detta är problematiskt. Inte minst med tanke på 2000-talets självförverkligande mediesamhälle, som bidragit till att självbiografiskt skrivna böcker utvecklats till en lönsam litterär genre, på samma vis som krigsskildringar gjort. Men samtidigt utmanar just det självbiografiska skrivandet, specifikt vittneslitteraturen som sådan, ändå vår förståelse av vad "sanning" kan vara. Som presumtiv "vittnande författare" visste jag faktiskt inte ens själv. För är journalanteckningar från polis, socialkontor, sjukhus att kalla för ett "biografiskt material"? *Oktober i Fattigsverige*:

Biografi är tråkigt. Oärligt. Hemskt.

Hur ska jag kunna skriva det som i själva verket också är vibrerande skuggor, förklarade minnen, förenklingar?

Det går inte att skriva självbiografiskt.

Det biografiska/dokumentära skrivandet är alltså en slags erfarenhetsberättande som bygger på hågkomster och minnen, som kan vara både sanna, falska och förrädiska. I en föreläsning om vittneslitteratur, arrangerat av Svenska Akademien med anledning av Nobelprisets Hundraårsjubileum (2001), gick författaren och historikern Peter Englund hårt åt vittneslitteraturen som sådan. Menade att minnet är ett bräckligt ting, som är utsatt för stadig erosion, för förenklingar och misstag. Englund har rätt. Den historia, vars epicentrum, vi själva lever mitt i, är svår att gestalta. Det är också

därför många övergrepp skildras långt efter de begicks. Det är också därför de alltid i någon mening måste ifrågasättas. För även om den som skriver "var där", så är minnet en bedräglig plats att utgå från. *Oktober i Fattigsverige*:

Den som skriver är ett vittne. Jag vittnar om det jag inte minns. När jag skriver undersöker jag min förhistoria och myndigheternas arkivering av den. Jag vittnar om det som lämnat spår i kroppen. Sotet från stearinljusen, den kuvösa tystnaden, frågetecknen. Jag vill så gärna berätta, men hur jag än skriver får jag inte fram det jag vill ha sagt. Ord står mot ord, också inom mig själv. Klara blixtar som far genom hjärnan.

Självupplevda erfarenheter kan, enligt mig som författare, delvis verksam i den biografiska genren, inte bli något annat än subversioner gjutna i olika typsnitt. Det är också så att det jag vill vittna om i text måste ta steget från minne till litteratur. Det kan i princip inte finnas några rena, sanna berättelser eftersom det alltid finns minst två berättelser om samma sak. Därför är vittneslitteraturen, som all annan litteratur, böcker att läsa med varierande grad av sanning.

För vad är ett minne? Ett minne kan vara något som vi minns. Det kan lika väl vara något vi inte minns. Det kan också vara något som någon annan minns om mig, en situation eller händelse som hos mig fallit i glömska. Ett minne kan också aktiveras rent kroppsligt när vi påminns om något smärtsamt i våra liv. Om vi utsatts för våld kan det räcka med en hand i luften för att vi ska bli rädda. Har vi varit med om en trafikolycka kan en hastig gir av en stadsbuss väcka fruktan. Ett stycke musik kan få oss att komma i kontakt med både lyckliga och olyckliga hågkomster. En doft av kardemumma kanske väcker behagliga barndomsminnen till liv hos någon, medan lukten av vin i sin tur kan väcka obehagliga hos en annan. I *Oktober i Fattigsverige* redogör jag för en journalanteckning, skriven i Ystad Kommun 78.10.23, som handlar om hur jag, som sextonåring, hämtat mina grejor och flyttat från ett fosterhem. Det står i journalanteckningen att jag inte vet varför det blivit så här.

... tycker att det inte är något hos fosterfamiljen som gör det utan det är för att hon har blivit trött på skolan och vill klara sig själv. Susanna menar att hon kommer att klara sig ekonomiskt nu eftersom hon arbetar i korvkiosken, hon har fått fast jobb där.

Det egna minnet av samma situation berättar något annat:

Själv minns jag denna tid som en skogsbrand. Minns den som springande. Minns den på en cykel fram och tillbaka till lasarettet, att jag svettas, har hjärtklappning. Minns att jag röker cigaretter. Att jag inte hör vad lärarna säger. Minns den som stumhet. Minns att jag fyllde sexton och att jag bodde i ett fosterhem som jag

tyckte om och att fosterhemmet dukade upp tårta, kaffe, köpte presenter och att alla var inbjudna och att jag skrattade, att jag blev fotograferad och att jag var överväldigad samtidigt som skogen brann och att löpelden sköt mig framför sig och att jag sprang ännu fortare. /.. /

I två program kring bokserien vittneslitteratur reflekterade OBS, *Sveriges Radio* (2011) om genren som sådan. Utgångspunkten var den amerikanska bokserien "Voice of Witness", ett non-profit projekt som samlar in fakta och berättelser för att belysa samtida människorättskriser i USA, och runt om i världen. Det handlar om papperslösa arbetare, personer bortförda till följd av inbördeskriget i Sudan, eller om militärdiktaturen i Burma. Målet är att skapa medvetenhet om sociala orättvisor och väcka frågor om mänskliga rättigheter. Organisationen erbjuder dokumentation, bland annat tematiskt hopsatta böcker, till utbildare och beslutsfattare. Alltså inte vetenskapligt material utan regelrätta vittnesmål, att behandla som en slags kunskap.

Bokförläggaren, journalisten Svante Weyler, menar i programmet att vittneslitteraturen är ett högst oproblematiskt och samtidigt problematiskt begrepp. Han refererar till den rättegång i London som inleddes 11 januari 2000, som kom att handla specifikt om sanningshalten av själva förintelsehistorien. På ena sidan stod ett bokförlag och författaren Deborah Lipstadt, som skrivit om förintelseförnekaren David Irving. På den andra fanns författaren och historikern David Irving, som i sin tur stämt dem för förtal. Weyler menar att det inte var alls säkert att en i förintelseläger överlevande person, i ett regelrätt korsförhör i en rättegång, skulle ha klarat sig om hen fick specifika frågor som handlade om ifall ingången till gaskammaren låg till vänster, eller om den kanske låg till höger? Eller frågor om till exempel vad lägervakten *exakt* ropade. Weyler konstaterar att ett överlevande vittnesmål troligen skulle smulats sönder i en tillräckligt tuff utfrågning eftersom minnet inte skulle klara av att vara så specifikt som bevisföringen i en rättssal rent juridiskt kräver. Detta, gissar jag, skulle nog kunna vara giltigt för all vittneslitteratur, om den nu gjordes till rättssak.

Ändå går det inte att avfärda vittnande historiska verk som Imre Kertész, *Mannen utan öde* (1975) som handlar om en judisk fjortonårig pojkes väg in i och ut ur ett arbetsläger. Det går inte att avfärda verk som *Anne Franks dagbok* (på svenska 1953), om en i Amsterdam gömd familj under den nazistiska ockupationen av Nederländerna. Det är omöjligt att avfärda en enda av Primo Levis Tre böcker, *Är detta en människa? Fristen* och *De Förlorade och de räddade* (samlingsvolym Bonniers 2013), där han bland annat skriver:

...just därför att lägret är en stor apparat som ska förvandla oss till djur får vi inte bli djur; också här kan man överleva och därför måste vi vilja överleva, för att kunna berätta, bära vittnesbörd; /.. /

Det går heller inte att avfärda verk som *Silverfisken* (2007) Sofia Rapp Johanssons debut, som måste vara en av Sveriges mest svårslagna "vittnesmål" vad gäller mångfaldig utsatthet. Detta trots att boken i allra högsta grad är skönlitterär då texten är en lyrisk monolog i vilken en liten flickas överlevnad skildras. En lyrisk monolog är inte en dokumentär text, och kan därför egentligen inte ens läsas biografiskt eller som vittneslitteratur. Men språk kan liksom ibland fiktionen vara ett nödvändigt skydd för att över huvud taget kunna berätta. *Silverfisken* är, trots den räknas som skönlitteratur, ett av de värsta och bästa "vittnesmål" jag läst om att utsättas för sexuella övergrepp som mycket litet barn. Och trots den svårbenämnda genren, kanske kan vi aldrig komma närmare sanningen om en enskild människas upplevelser av övergrepp än så här?

pappas fruktansvärda gissel
han sticker mej med sin tistel
ger mej lugnande innan
ger mej vaselin
låter mej påverkas bara lagom mycket
han flämtar sitt överlägsna flin
jag gråter småbarnsgrin

I *att komma till ro med det allra värsta* (1996) skildrar Petra Östergren sin uppväxt med en alkoholiserad mamma som senare blir misshandlad till döds. Boken utkommer tolv år efter händelsen. Texten är skriven i jagform. Författaren blandar korta prosaiska bildsekvenser, brev. En autentisk promemoria från polisen redovisar mammas död. På några ställen redovisas "Förhör med polisassistent Berg". Andra stycken är försedda med rubriker som "Hämnd" "Orsaken", "Påminnelser". Dessa är skrivna som en slags hågkomster.

Likt *Silverfisken* är *att komma till ro med det allra värsta* ett kostsamt vittnesmål i meningen att det förmodligen gjort ont att minnas/skriva. Men också för att det helt faktiskt är svårt att skriva en komplicerande text, som ger insyn i en svår social situation vi vanligtvis inte har inblick i, med mindre än att författaren ska ha "överlevt" situationen och helst dessutom gjort en livsresa, och genom hårt arbete tagit sig till en livsposition från vilken hen lyckas berätta. I det här fallet handlar det dessutom om att samla in material, att klara av att arbeta systematiskt med det för att mejsla fram "vittnesmålet".

Att skriva "sant" kostar alltså såväl psykologiskt som arbetsmässigt. Att bli synliggjord i sin misär har också sitt pris. Liksom att kanske bli ifrågasatt. Författarna till dessa böcker tar stora risker genom att berätta. Allt från familj, släkt, vänner, kollegor kan bli arga och upprörda. I värsta fall väntar en rättegång till exempel om förtal.

Viss skönlitteratur ligger alltså nära vittneslitteraturen. I självbiografiskt färgade

Andningsgunga (2009) ägnar författaren Hertha Müller sex sidor åt att beskriva cement. Cementen räckte aldrig till. Cementsäcken bärs antingen på magen eller i de fyra hörnen. Cement måste sparas. Den får inte bli våt. Den kan blåsa bort. Det går att bli cementsjuk och cementvakterna har sina misstankar. Och här får läsaren till slut veta hela essensen, varför cement är så fruktansvärt. För även papper måste man vara sparsam med:

Den som blir ertappad med en text på papper hamnar i arresten – ett betongschakt, elva trappsteg under jorden, så trångt att man bara kan stå där. Stinkande exkrementer och fullt med ohyra. Upp till spärrat med ett järngaller.

Romanen *Tålomodets sten* (2009), av Atiq Rahimi, handlar om en ung kvinna som vakar vid sin makes sjukbädd medan ett krig pågår. När mannen inte längre förmår svara eller utöva fysiskt och verbalt våld, kan kvinnan för första gången i sitt liv öppna hjärtat. Monologen är skriven sparsamt, poetiskt och utgör en bekännelse där väl bevarade hemligheter, undertryckta känslor och tabubelagda tankar väller ut. Kvinnoförtrycket får, kan man säga, ett vulkanutbrott.

Det samma sker i *Sånt jag berättar för Allah* (2011) av Saphia Azzeddine, också den skriven som en monolog, dock en rasande, rolig och fräck sådan, med Allah som enda lyssnare.

Men inte heller dessa böcker håller som vittneslitteratur. Ändå läser jag gärna dessa skildringar så gott som sådana, och jag skulle inte som forskare tveka att använda dem som referenser för att begripliggöra och belysa något empiriskt om kvinnoförtryck. Förutsatt att källan tydligt framgick, och komplicerades.

Ovan gäller även *Allt jag fått lära mig* (2019) av Tara Westover, som också är en roman men som onekligen ändå ger en unik inblick till en uppväxt i en familj som är mormoner, där dottern får lära sig att förbereda sig för domedagen i stället för att plugga matte och leka. Oavsett genre, boken är ett ovärderligt vittnesmål för sitt ämne; sekters världsfrånvända, kontrollerande utövande med krav på total underkastelse från medlemmarna.

När forskare i socialt arbete skriver avhandlingar och artiklar används olika källor för att förstärka forskarens text och tes. Källorna är inte sällan forskningsdeltagare som intervjuats, som berättar subjektivt om det aktuella ämnet, det vill säga att de berättar om sina erfarenheter. Valda citat redovisas sedan i texterna som ett slags ”expertutlåtande” och empiriska illustrationer av diverse analytiska poänger. I litteraturen skulle motsvarande röster kunna benämnas för ”litterär gestaltning”, det vill säga textens utformning i texten som visar på berättelsens kärna och essens. I båda fallen krävs en skicklig penna om det ska bli bra.

Det händer även att poesin, likt monologen *Silverfisken*, också ligger nära gränsen till vittnesmål. Väldigt mycket som rör flyktingsituationer, integration, våld återfinns

i diktens form. Tänker särskilt på den danske författaren Yahya Hassan, vars dikter i boken *DIKTER* (2013) vrålar till läsaren då de är skrivna genomgående i versaler. Hassan växte upp i ett socialt belastat område i västra Århus. Våld och kriminalitet var vardagsmat. Han presenterade sig själv som en "statslös palestinier med danskt pass" och blev endast tjugofyra år. Han hann bara skriva två diktsamlingar.

JAG HATAR DET LAND SOM VAR ERT
OCH DET LAND SOM BLEV VÅRT
DET LAND SOM ALDRIG BLEV ERT
OCH DET LAND SOM ALDRIG BLIR VÅRT

En annan diktsamling, *Lära min mor att föda* (2011) av Warsan Shire, vittnar poesin hudlöst om exilens villkor, om att inte höra till:

Några saker tar jag som sanna. Jag vet inte var jag är på väg, där jag kommer ifrån försvinner, jag är ovälkommen och min skönhet är inte skönhet här. Min kropp brinner med skammen av att inte höra till, min kropp längtar. Jag är minnenas synd och minnesfrånvaron. Jag tittar på nyheterna och min mun blir en ask fylld av blod.

Här öppnar poesin djupa sår i poeten och kartlägger trauman samtidigt som den tycks verka som ett verktyg till läkning. Författaren är brittisk med somaliska föräldrar i Kenya. Familjen flyttade till England när dottern var ett år gammal. Dikterna kan med fördel läsas och förstås globalt, och enligt mig användas som "blyxtbilder" i relevant forskning. Kanske att betrakta som ett slags fotografier, teckningar, affischer, eller målningar, som ju annars används för att illustrera angelägna teman. Till exempel i socialhistoriska böcker om fattiga barn, tiggande människor eller rösträttshistoria.

Men nej, en skönlitterär text kan aldrig vara sanning. Den kan bara ligga nära en slags sanning, och ett levande vittnesmål är ändå bättre än inget vittnesmål alls. Ty de i arbetsläger döda och begravda, de av överdoser avlidna, alla världens ihjälslagna kvinnor, ortens ihjälskjutna söner, som vore de viktigaste och bästa vittnesmålen, är samtliga dömda till evig stumhet. Ingen av de namnlösa pojkar/männen som fått sin sista vila i okända soldaters gravar i Finland, Frankrike, Tyskland, Amerika går heller att förhöra. Ingen enda död alkoholist kan berätta sin sanning. Ingen anhörig som förlorat en syster eller broder i narkotikadöden. Inget barn som svultit ihjäl, ingen flyende som ligger drunknad på medelhavets botten. Därför är det inte bara viktigt med överlevandes berättelser. Det är lika viktigt att *någon annan* utifrån också tar sig an svåra berättelser. Journalister och forskare inom socialt arbete och humaniora inte minst, men andra kan också göra det.

På en organisation mot kvinnomisshandel i Frankrike tar Éléonore Mercier, som

är jourtelefonist, emot samtal från misshandlade kvinnor. Under sjutton år skriver hon dagligen ner första meningen i varje akut samtal. Av dem sammanställde hon 1653 utvalda meningar i boken *Han bara slog och slog* (2011). En bok och text som varken är en essä, eller en roman, eller regelrätt vittneslitteratur, utan snarare en korus av röster, som alla vittnar om brutala systematiska övergrepp. Boken rönt stor uppmärksamhet i flera länder. Kanske är denna hybrid till bok det bästa jag läst om våld riktat mot kvinnor?

Min man hotar med att slå ihjäl mig och barnen
Min pappa är våldsam mot hela familjen
Min syster har märken i ansiktet
Jag hörde ljud från grannarna
Jag är sjuksköterska, jag ringer angående ett fall
Jag har lidit i åratal
Jag tror inte jag kommer överleva det här
I fyrtiotre år har jag fått stryk

Nej, inte heller biografier eller vittneslitteratur, i någon form, kan vara en absolut källa. Nej, "vittnesmål" skulle de förmodligen inte hålla i en rättegång. Men de är likväl en viktig källåder till förståelse och kunskap. Inte minst till förmån för sociala frågor, och varje socialsekreterare skulle kunna göra det Éléonore Mercier gjorde. Varje kurator. Varje terapeut. Varje polis. Varje lärare. Samla material medan du arbetar. För loggbok, dagbok eller skrivbok. En dag är materialet kanske så relevant och stort att du kan göra någon slags dokumentation av det? En slags vittnesbörd, likt de tematiskt ihopsatta böckerna som "Voice of Witness" tar fram, och sprider.

Begreppet vittneslitteratur tillskrivs ofta Elie Wiesel, som också överlevde koncentrationsläger, och skrev ett flertal böcker om erfarenheterna. De mest uppmärksammade titlarna ingår i trilogin *Natten*, *Gryningen och Dagen* som utgavs på svenska under 70-talet. I en föreläsning på Northwestern University betitlad "The Holocaust as Literary Inspiration" som återfinns i antologin *Dimensions of the Holocaust* (1977) tycks Wiesel smida fram begreppet "vittneslitteratur":

If the Greeks invented tragedy, the Romans the epistle, and the Renaissance the sonnet, our generation invented a new literature, that of testimony. We have all been witnesses and we feel we have to bear testimony for the future.

I God morgon Världen (2022.06.26) diskuterade kulturpanelen vittnesmål i litteraturen med anledning av den nyutkomna boken *Vad lämnade du efter dig?* med fyrtiofyra berättelser från kriget i Jemen, där författaren, den jemenitiska journalisten Bushra al-Maqtari, skriver inifrån konflikten i landet. Medverkar gör Hana Al-Khamri, journalist och författare, Stig Fredriksson, författare och tidigare korrespondent i Moskva samt Kristin Wagrell, forskare vid Malmö Universitet.

Också detta program tar sin utgångspunkt i den stora och väl kända vittneslitteraturen. Så väl Imre Kertész och Primo Levi och Alexander Solzjenitsyn nämns. Wagrell menar att böcker som *Anne Franks dagbok* visade vägen för efterkommande författare som också önskade att vittna inom andra sorters konflikter. Flera förintelseförfattare skapade enligt henne alltså en egen genre, och ett språk, för hur det gick att gå tillväga, men de skapade också en tradition att berätta. Böckerna kom att bli lästa av många och används i undervisning som viktig kunskap fortfarande. Talar inte detta för att viss vittneslitteratur kan behandlas som en "förädlad" information, likt den som kommer från forskningspersoner? Idag finns inga nya överlevare från förintelsens tid som kan berätta. Inom forskningen är varje flyktingström som intervjuas i någon mening ny, och samtidigt den sista av sitt slag.

Stig Fredriksson påminde också om hur *Gulagarkipelagen* (på svenska 1976) slog genom globalt. När den till slut nådde de ryska myndigheterna kunde den inte avfärdas som en roman eftersom författaren, Alexander Solzjenitsyn, använt såväl berättelser, brev och autentiska dokument till gestaltningen, och för att texten skrevs likt en sociologisk essä försedd med källhänvisande fotnoter. Gulagarkipelagen kom på sin tid att underminera hela sovjetssystemet. Detta visar om något på vittneslitteraturens enorma potential.

Hana Al-Khamris gärning som journalist går hand i hand med författarna Cordelia Edvardson, som överlevde Auschwitz och kom till Sverige efter andra världskriget, och Zenia Larsson, polsk judinna som blev tvångsflyttad till ghetton i Łódź, samt författaren Katarina Taikon, som på sin tid var ett viktigt vittnesmål om att vara rom i Sverige. Men hon går också hand i hand med Alexandra Pascalidou som i bland annat boken *Mammorna* (2018) intervjuar mödrar som kommer från jordens alla hörn men som nu bor i Sverige på tema våld och skjutningar. Hon går även armkrok med författaren Svetlana Aleksijevitj som burit "vittneslitteraturen" till nya höjder.

Intressant är att Aleksijevitjs böcker inte heller handlar om hennes egna minnen, utan om andras. De oräkneliga intervjuerna i *Kriget har inget kvinnligt ansikte* (2006) utgör tillsammans ett omistligt material om kvinnors olika positioner i krig. Med en prosa fylld av luckor, oavslutade meningar och avbrott får hon ändå sagt "allt". Litteratur, och vittneslitteratur, skulle jag säga, när den är som bäst: Ur *Kriget har inget Kvinnligt ansikte*:

Maria Afanasievna Garantjuk, Militär sjukvårdare:

Man hörde bara hur vetet susade. Sen kom de tyska kpistarna tillbaka: ta-ta-ta...

Och man tänkte: Kommer jag någonsin att få höra vetet susa igen?

Antonina Aleksejevna Kondrasjova, Spanare i Partisanbrigaden i Bytos:

Länge var jag rädd för att gifta mig. Jag var rädd för att få barn. Om det plötsligt blev krig och jag måste åka till fronten.

Vera Josifovna Chorevna, Militärkirurg:

Det var bara en sak som jag inte klarade av – det var kvällronden. På morgonen lade man om förbanden och tog pulsen – man utförde med andra ord en läkares uppgifter. Men vid kvällronden måste man prata med patienterna och fråga hur de mådde. Om de hade krytat på sig. Det kunde inte jag.

Ur *Väluppfostrade kvinnor skriver sällan historia* (2021) av Hana Al-Khamri:

Badriya al- Bishr, journalist:

Jag ansågs, tillsammans med en grupp andra intellektuella, tillhöra ett liberalt nätverk som konspirerade för att "västernisera" det saudiska samhället.

Soumayya Jabharti, chefredaktör:

Visserligen kan jag resa utan manlig förmyndare, men jag behöver fortfarande ett medgivande från min man.

Nadine al- Badir, programledare:

Det var den värsta perioden i hela mitt liv. Telefonen slutade aldrig att ringa. Min e-post svämmande över av mejl. Och jag fick ta emot en aldrig sinande ström av hot.

Tillbaka till mina egna ämnen. Litteraturhistorien visar, att när författare skrivit om missbruk så har fokus i hög grad legat på den manlige alkoholisten (Henrik Tikkanen, Pentti Saarikoski). Kvinnorna har gestaltats som uppoffrande oavsett klasstillhörighet (Märta Tikkanen). Med tiden kom detta att ändras. När ett antal alkoholistbarn, och andra anhöriga, intog den litterära arenan under 2000-talet skildrades missbruket som helvete, terror och sjukdom i böcker som *Hatet* (2007) av Anders Nyqvist, *Skammens boning* (2008) av Doris Dahlin, *Mig äger ingen* (2008) av Åsa Linderborg, *Varulvsvalsen* (2009) av Sigge Eklund.

Själv har jag bidragit med romanen *Svinalängorna* (2006) och *Håpas du trifs bra i fengelse* (2010) till ämnet, och senast med *April i Anhörigsverige* (2015). Temat för Aprilboken är anhörigskap. Det vill säga detta att vara anhörig till

någon som lever, som vi älskar, men som vi förlorar på grund av alkohol och/eller droger.

Också aprilboken är en slags dagboksessä. Också här arbetar jag med dokumentärt material. Egna erfarenheter, men också andras. Jag använder forskning och litterära citat från såväl böcker som musik. Men som författare ville jag den här gången än mer fånga "de mångas röst" för att göra "berättelsen om Susanna Alakoski" ytterligare kollektivt betydelsefull.

Genom åren hade jag tagit emot många läsarbrev som i sig burit vittne om hur det är att växa upp med en alkoholiserad mamma eller pappa. Ha en bror som är beroende av narkotika, eller en syster, en kusin, en make, maka. Utöver det hade jag också under många år, i flera olika behandlingssituationer, mött anhöriga till beroendesjuka. Samtalat, intervjuat, delat erfarenheter. Jag var påläst i ämnet och hade deltagit i olika seminarium och konferenser.

Läsarnas mångfaldiga röster bildade tillsammans med ovanstående en slags "kör-sång" av erfarenheter. Författaren i mig bestämde sig för att använda materialet. I *April i Anhörigsverige* valde jag till slut att gestalta den kollektiva rösten genom ett antal "sorgebrev" på olika tema. Bland andra sorg, ilska, önskan, försoning, ge upp. "Rösterna" får i texten tala, det vill säga agera som ett "vi" där mina egna erfarenheter tilläts bli endast en liten del av "sanningen". Ur Prolog sorgbrev:

Vi var många. Vi hade det inte lätt. Vi uppfattade oss som ensamast i världen men drogs till varandra på ett besynnerligt sätt utan att nämna det vi visste om oss själva. Vi önskade att någon skulle ställa frågor om våra pappor som flög i luften av bagateller. Om våra fyllemorsor som bråkade högljutt på apotek och i skoaffärer, och om våra rastlösa syskon. För vi undrade om det var normalt att föräldrar spädde ut morgonkaffet med vodka och om det var vanligt med broskbildningar i venerna i armveckan. Vi önskade att det skulle finnas ett slott i ett slättlandskap där vi kunde träffa några fler som hade det likadant som vi, utan att det handlade om pingis, biljard och ungdomsverksamhet.

/../

Ingenting är uppdiktat försäkrar Primo Levi i sitt förord till *Tre böcker*, som alla delvis är fragmentariskt skrivna. Han skriver vidare att bokens tillkomst i första hand, för honom, var att uppnå en "inre befrielse". Böckerna blev heller inte skrivna i syfte att föra fram nya anklagelsepunkter utan snarare för att tjäna som ett "stillsamt studium av en del sidor av människosjälens."

Imre Kertész har å sin sida alltid hävdats att ingenting i "Mannen utan öde" är självupplevt, trots de uppenbara likheterna mellan berättarjaget och hans personliga upplevelser. Kertész effektiva och litterära poäng blir just att förstärka känslan av autenticitet genom

att skriva fram ett neutralt berättarjag, en så att säga allmängiltig betraktare. Vilket ibland och uppenbarligen kan bidra till en ännu större känsla av autenticitet.

I *Svinalängorna* arbetade jag med samma uppsåt som Kertész. Avsikten var att låta det "neutrala barnets" röst berätta, i det här fallet de tre flickornas. De skulle tillsammans, utan att någon yttre, annan, berättarröst la sig i, beskriva sin upplevelse av olika sorters alkoholism, socioekonomisk utsatthet med mera. Samma gäller *Håpas du trifs bra i fängelset* (2010). Med skillnaden att i den romanen var avsikten att berättarrösten skulle tillhöra en sorgsen, arg syster som förlorat sin bror i missbruk och kriminalitet tusen och en gång om.

I dagboksessäerna *Oktober i Fattigsverige* och *April i Anhörigsverige* låg uppsåtet däremot närmare Primo Levi. Avsikten var inte att föra fram några nya "anklagelsepunkter" utan snarare att låta texten tjäna som ett "stillsamt studium" av själva ämnena i böckerna: Fattigdom och anhörighet.

Slutligen. Vittneslitteraturen må ifrågasättas, men den räddar liv. Både i meningen att "offret skriver" men också för att den ibland blir läst av dem som behöver "räddas". Den tröstar och vidgar perspektiv. Den bidrar med kunskap till såväl samhälle som vetenskap. Den utgör historiska referenser och höjer ständigt ribban för yttrandefriheten. Socialvetenskapliga forskare använder vittneslitteratur som referensmaterial, och den har haft betydelse för såväl avskaffandet av statarsystem (Ivar Lo Johansson, Moa Martinson mfl) och socialpolitisk utveckling (Lubbe Nordströms Lortsverige). Vittneslitteraturen utgör således ett alternativ till vad deltagande forskning - också - kan - och bör inspireras av, och som läsare måste vi tro på den obekväme, och obekväma, författaren, oavsett genre, och trots att vi aldrig kan vara säkra på att hen inte vilseleder oss, och trots att vi vet att en del författare ibland gör just det. Och lika starkt som olika slags skrivande överlevare uttryckt en önskan att berätta "sanningen", uttrycker de ofta också en rädsla för att inte bli lyssnade på, eller att bli mistrodd. Det i sig är också ett stort risktagande för den som vill, vågar, kan och bör nedteckna sitt vittnesmål. Men det ställer också höga krav på oss som läser, lyssnar, tänker, tolkar och förstår.

Ibland tänker jag på framtidens litteratur med bävan. Men jag ser med stor förväntan också fram emot den. Med all säkerhet har vi stor brinnande litteratur, fiktiv och/eller dokumentär i pipeline. Kanske är den skriven av tidigare barnsoldater, mödrar från IS-lägren. Kanske av ortens barn som vittnar om nedgångna bostäder och otrygga svenska förhållanden. Kanske kommer barn som blivit felaktigt diagnostiserade i denna vår tid då vi i så hög grad fokuserar på beteende och inte psykosociala hemförhållanden/psykosocialekonomisk utsatthet att skriva avslöjande och ifrågasättande böcker. Kanske kommer vi att få läsa om subutex-behandlingar och avskryvda fängelsevistelser. Om vidriga förhållanden på Sis-hem. Kanske kommer allt fler barn att skriva om hur det är att växa upp med föräldrar som är beroende av narkotika.

Kanske kommer vi att få läsa mer nyanserat om gängkriminalitet och om bristerna i våra nuvarande trygghetssystem. Kanske höjs fler röster om en illa skött socialtjänst som snarare stjälper än hjälper människor med sina idag hårdare krav på motprestationer? Och här vill jag tro att såväl forskare som författare i hög grad kommer att undersöka och skriva om sin samtid i samma riktning, inte minst när det kommer till dramatiska samhällsomvälvningar som visat sig få stora konsekvenser för många individer. Det vill säga för kollektivet.

Nya böcker

Peter Beresford (2021) *Participatory ideology – from exclusion to involvement*, Bristol, Policy Press

---

Peter Beresford är en brittisk akademiker och aktivist, född den första maj, krigsslutsåret 1945. Hans texter har genom åren fått en bred läsekrets. I Sverige har föreläsare för sociala rörelser, men också studenter och forskare i ämnet socialt arbete låtit sig inspireras. I sin senaste bok tar Peter Beresford sig an två tunga begrepp och fogar samman dem till en titel. *Participatory ideology* är ett försök att förbinda två omfattande, delvis vitt skilda tankevärldar med varandra. Beresford inleder med att berätta att hans dotter Ruth var den som fick honom att fästa blicken på det faktum att "political ideology was a dead zone for involvement" (s. viii). Denna insikt triggade till att skriva en bok om participation och ideologi, eller snarare participation som ideologi. Grundbudskapet är att participatorisk ideologi bara kan åstadkommas med participatoriska tillvägagångssätt. Tidigt ger Beresford läsaren det rumsliga och tidliga sammanhang som boken tillkommit i. Året är 2020. Covid-19-pandemin grasserar. Under nedstängningen av Storbritannien gavs tid att skriva den här boken. Samtidigt är det här tiden för Black Lives Matter, #MeToo och klimataktivism som aktualiserar och revitaliserar gräsrotsrörelserns kamp för social förändring på ett globalt plan. Dessa gräsrotsrörelser förenas av strävan efter förändring och mer inflytande över rådande samhällsordning. Genom hela boken återknyts sedan till gräsrotsrörelserna. Parallellt finns Beresfords egen hemvist i social rörelse, Disabled People's Movement, som en referenspunkt dit han då och då återkommer boken igenom. I de stycken där funkisrörelsen utgör skådeplats illustrerar han genom egen erfarenhet såväl framgångar som motgångar i arbetet med att ersätta en behovsbaserad modell med en rättighetsbaserad och utmana paternalistiska idéer med participatoriska tillnärmelsesätt.

Den tes Peter Beresford driver i boken är att det inte finns någon ideologi upprättad av andra människor som kan fungera som frälsning för oss. Vi måste var och en av oss vara involverade i att utveckla vår egen ideologi. Bland existerande ideologier är

vissa sämre och andra bättre, men bland dem finns ingen som går att ansluta sig till om vi tror på ett samhälle som bygger på delaktighet och öppenhet. Den enda hållbara och i längden frigörande ideologin är den som är vår egen, menar Beresford. Tesen klingar bekant för alla oss som lyssnat på och läst Beresford tidigare. Också i exempelvis *It's our lives – a short theory of knowledge, distance and experience*, som kom ut för 20 år sedan, 2003, är en central tanke att vi måste se oss själva som aktiva agenter i våra livsvärldar. Genom att göra det blir också sociala skillnader tydliga. När vi förstår de sociala sammanhang vi verkar i, och de orättvisor som råder, framträder möjligheter att bekämpa dessa orättvisor. Här hänvisar Beresford till bland andra Carol Pateman och påminner om att det var hon som för ett drygt halvsekel sedan var den första att på allvar resa frågan om delaktighet och deltagande i modern demokratiteori.

Om nu resonemang känns igen från tidigare texter, bidrar ännu en bok med? Och, var det verkligen nödvändigt att ge sig in i en så snårig vegetation som begreppet ideologi är omgärdad av? Vad tillför det diskussionen att "begrunda ideologi i relation till participation", som Beresford i förordet menar att vi alla borde? På sina håll snärjer han in sig i snåriga resonemang om "participation som ett paradigmskifte" (s. 57) och "epistemisk orättvisa" (s. 127). Kanske handlar participation om något så omvälvande som det Thomas Kuhn beskrev. Kanske handlar det om att kollektiva tankemönster ska bytas ut, världsbilden ska ändras och nya tankemönster ska få genomslag. Jag är inte helt övertygad. Jag menar att participation som förhållningssätt snarare går hand i hand med ett mödosamt, ofta långsamt, demokratiarbete. Referensen till Miranda Frickers begrepp "epistemic injustice" är överflödig. Precis som Beresford skriver så har han själv i tidigare verk redogjort för de mekanismer som orsakar epistemisk orättvisa, som gör att somliga kunskapsanspråk anses mer valida än andra. De här utläggningarna är inte irrelevanta, men jag frågar mig om inte finorden ibland skymmer sikten, gör budskapet otydligt. Dessutom rimmar de illa med den uttryckliga kritik Beresford framställer mot ett alltför akademiskt språkbruk. När han refererar till Frantz Fanon och hävdar att kolonisation inte bara är fysisk, utan det finns också en själens kolonisering som sker genom kunskap och språk och får till följd att den koloniserade internaliserar kolonisatörens uppfattning om över- och underordning, tänker jag för mig själv att Peter Beresford nog hade vunnit på att renodla sina resonemang och undvika några av de många storvulna och hala begrepp som nu finns med i boken – i synnerhet eftersom bokens titel gör anspråk på två i sig redan enorma tankekluster.

Vad rymms då i *ideologi* och *participation* och hur motiverar han sin participatoriska ideologi?

Ideologi

Ideologi är, skriver Beresford, en uppsättning idéer och värderingar som ligger till grund för vad vi gör – och vad som görs gentemot oss. Dessa idéer och värderingar kan forma hur vi tänker och hur vi agerar, både som individer och tillsammans med andra. Vad som är viktigt att hålla i minnet är att ideologier i sig inte *gör* något. Ideologin är verkningslös om ingen ansluter sig till och driver den. Utan politisk makt som stöttar ideologin är ideologin inget annat än en persons eller en grupps tankar, förhoppningar eller intentioner. Ideologi är därför oskiljaktigt från makt. Ideologi kan användas för att rättfärdiga en särskild social ordning. Ideologi kan användas för att legitimera förtryck. Ideologin i sig kan däremot aldrig rättfärdiga eller förtrycka. Politisk ideologi erbjuder en sorts plan för en viss social ordning. Ideologi kan betyda mycket mer än politisk ideologi, men politisk ideologi har för vana att tränga in i alla livets aspekter, tankar, idéer och handlingar. Bokens inledande del består av ett utforskande av begreppet ideologi. Beresford tar läsaren i hand och guidar på en historisk resa genom valda delar av det akademiska och politiska landskap där ideologi har varit och är ett centralt begrepp. Han pekar bland annat på hur ideologi laddats med negativ betydelse och ofta använts för att nedvärdera eller misstänkliggöra andras uppfattningar och övertygelser. Sin vana trogen, att utgå från levd erfarenhet, förklarar Beresford att litteraturgenomgången han företagit varit krävande. Det är fullt begripligt, menar han, att folk i gemen inte uppfattar ideologi som något angeläget att ta sig an. Men, menar Beresford, det är här vi ska tänka om. Givet den påverkan som ideologi har på våra liv borde vi ägna det intresse. Vi borde orientera oss bland historiska skeenden och vilken betydelse ideologier haft för våra samhällens utveckling. Samtidigt ska vi inte lita till de etablerade ideologierna framöver. Framtidens ideologier ska vi istället bygga med utgångspunkt i det personliga. Här är en bra start att var och en av oss ställer frågorna: Vad tror jag på? Vilka är mina värderingar? Vilken moralisk kod guidar mig? Beresford själv är av uppfattningen, tills han bevisats motsatsen, att alla har en ideologi. Däremot kan det vara så att ideologin inte alltid är medveten. En del människor vet inte att de här frågorna finns och bör ställas. Med hänvisning till Göran Therborn påminns vi om att ideologins livskraft kommer ur den makt som kopplas till den.

Participation

Medan engelskans *ideology* har en idéhistorisk och etymologisk grund som svenskans ideologi i allt väsentligt delar, så är det annorlunda med *participation*. *Participation* klingar för många av oss med svenska som modersmål som ett låneord, nyligen direktimporterat från franskan eller engelskan. Det visar sig emellertid att ordet har en lång historia också i de nordiska språken. I en ny antologi med titeln *Participation: vad, när hur?* (Iwarsson & Denvall 2022) görs en djupdykning i ordets historia lokalt i

Sverige. Enligt Svenska Akademiens ordbok dök substantivet *participation* och verbet *participiera* upp i svenska språket för första gången i mitten på 1600-talet. Betydelser som angavs var delaktighet, deltagande, (med)delägarskap och kompanjonskap. Därefter verkar ordet ha fört en tynande tillvaro, oklart varför, och förekommer inte längre i Svenska Akademiens ordlista. Även om ordet *participation* inte är särskilt vanligt förekommande i svenskan, så används det fortfarande, främst inom områden som politik, samhällsbyggande och forskning relaterad till de områdena. De svenska ord som representerar begreppet bäst är delaktighet, deltagande och medverkan. Uppfattningarna går isär om vilka nyanser som eventuellt skiljer orden åt och huruvida något ord som används i vardagssvenskan korrekt kan fånga innebörden av *participation* (Iwarsson & Denvall 2022). Beresford gör i sin bok ingen lika djuplodande begreppsdiskussion med *participation*, som han gör med ideologi. Han tar i stället fasta på en förgivettagen, intuitiv förståelse av begreppet, som jag i min läsning menar ligger nära den svenska som beskrevs ovan. Det resonemang som rullas upp är sedan ett där dessa båda begrepp fogas ihop.

Argumentationslinjen är denna: som människor föredrar vi att leva under en politisk ideologi som värderar och respekterar oss, men många av oss lever trots det under politiska ideologier som förtrycker och håller oss tillbaka. Undantagna är en liten elit som kontrollerar systemen. Beresford menar att problemet är att såväl revolutionärer som reformatörer genom historien har sökt progressiv förändring genom strategier som varit exkluderande och alltför nära relaterade till tidigare använda metoder. Många satsningar för att stärka deltagardemokratiska inslag misslyckas, eftersom de inte är participatoriska i sin process.

En inneboende motsägelse är alltså att ideologier som utger sig för att bygga på demokratiska värderingar inte är utformade med demokratiska och participatoriska metoder. Ytterst är skälet för att ideologi bör utformas med participatoriska metoder moraliskt, hävdar Beresford. Det är fel att tvinga på människor något utan att de har fått komma till tals, fått uttrycka sina egna preferenser. Slutsatsen är att det bästa sättet att utveckla idéer om hur jämlikhet och frihet ska främjas är att utveckla dessa idéer tillsammans. Eller annorlunda uttryckt: Det enda sättet att nå demokratiska mål (ideologi) är via demokratiska medel (*participation*).

Participatorisk ideologi

Så funkar det då att relatera *participation* till ideologi? Åstadkommer Peter Beresford en trovärdig skiss över en participatorisk ideologi i den nätta boken om drygt 150 sidor? Mitt svar är ja. Boken har sina skevheter. Dem har jag nämnt. Samma skevheter bidrar också till att ge resonemangen trovärdighet. Beresford predikar ingen frälsning sänd från någon högre makt. Han pekar däremot på potentialen i kollektiv handling, handling som vi handlande måste grunda i egna övertygelser och strä-

vanden. Den indisk-amerikanska akademikern Sheila Jasanoff (2005, 2007) talar om "technologies of humility", ödmjukhetsteknologier. Jasanoffs ödmjukhetsteknologier kommer till mig i tanken när jag läser *Participatory ideology*. Jasanoff menar att lösningen av komplexa samhällsproblem kräver att delaktighet och transparens blir nyckelinslag i demokratiutövandet och hävdar, precis som Beresford, att mål och medel måste tillmätas lika stor betydelse i denna revitalisering av folkstyret (Jasanoff 2005). *Participatory ideology* är en uppmaning att reflektera över den egna levda erfarenheten, gnugga den mot andras och på så vis bli varse värdet av att organisera sig och arbeta tillsammans. Den bästa basen för samarbete är delad erfarenhet, menar Beresford. Och den viktiga starten för detta är, menar jag, att var och en av oss börjar formulera sina egna önskemål och visioner om framtidens samhällsbygge samtidigt som vi ödmjukt trevar efter och töjer på gränserna för det egna vetandet.

Sara Hultqvist

Socionom och fil. dr. i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet och vid Socialhögskolan, Lunds Universitet

Referenser

- Iwarsson, S. & Denvall, V. (red.). (2022). *Participation: vad, när hur?* Studentlitteratur.
- Jasanoff, S. (2005). Technologies of humility: citizen participation in governing science (ss. 370–389). I: *Wozu Experten?* VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Jasanoff, S. (2007). Technologies of humility. *Nature*, 450(7166), 33–33.

Elisabeth Bergdahl och Fia Andersson (red) (2022) *Deltagarbaserad aktionsforskning – tillsammans för kunskap, lärande och förändring*, Studentlitteratur.

I mitten av 1940-talet formulerade sociologen Robert Merton fyra etiska grundprinciper för forskning, som han menade omfattade all forskning oavsett disciplin. Den första principen kallade han för *communism* och den handlade om att forskning ska vara en angelägenhet för alla. Han menade att alla ska ha tillgång till forskning, vilket ställer stora krav på att tillgängliggöra och sprida forskningsresultat (God forsknings- sed 2017). Att utgå från deltagarbaserad aktionsforskning är ett sätt att ta denna grundprincip ett steg längre. Forskning ska inte bara göras tillgänglig för allmänheten, den ska genomföras tillsammans med det omgivande samhället. Detta sätt att bedriva forskning, *tillsammans* med aktörer, individer och grupper utanför akademien, är drivkraften för medlemmarna av Swedish Participatory Action Research Community (SPARC). SPARC bildades 2009 under ledning av Lars Holmstrand, professor emeritus i pedagogik och har under åren samlat ett stort antal medlemmar, som alla har ett engagemang i just deltagarbaserad aktionsforskning. I en nyligen publicerad antologi med samma namn, *Deltagarbaserad aktionsforskning – tillsammans för kunskap, lärande och förändring* (2022) presenteras ett axplock av medlemmarnas erfarenheter av att forska tillsammans med det omgivande samhället. Redaktörer är Elisabeth Bergdahl, sjuksköterska och med.dr, och Fia Andersson, lärare och fil.dr i pedagogik. Med sig har de ytterligare tretton forskare från olika discipliner som sammantaget har författat lika många kapitel.

I en kort inledning konstaterar redaktörerna att boken vänder sig till var och en som är nyfiken på deltagarbaserad aktionsforskning, som de beskriver som ett växande fält och som oftast förkortas PAR (*participatory action research*). Vidare fastslås att sådan forskning utgör ett slagkraftigt alternativ till mer traditionella forskningsansatser, det vill säga ansatser som inte genomförs tillsammans med andra aktörer än forskare. Vinsterna med sådan forskning är många, inte minst möjliggör det en slags demokratisering av forskning när den inte bara tillgängliggörs utan också genomförs i gränsöverskridande samverkan mellan det som författarna benämner som forskare och praktiker.

Efter inledningen följer tretton kapitel som tar läsaren med på en vinglig resa genom tid och rum. De olika kapitelförfattarna avhandlar sina erfarenheter av och reflektioner om deltagarbaserad aktionsforskning, och läsaren får ta del av projekt genomförda för såväl mer än fyrtio år sedan som mer nutida exempel. Dispositionen kan närmast beskrivas som ett smörgåsbord där varje kapitelförfattare verkar ha fått bestämma väldigt självständigt vad de vill skriva om utifrån sina erfarenheter. Följaktligen blandas kapitel med genomgångar av hur forskare arbetat med deltagar-

forskning i konkreta projekt och i samverkan med olika aktörer med mer övergripande diskussioner om vad som kännetecknar deltagarbaserad aktionsforskning, dess historik samt hur det kan förstås i relation till andra sätt att bedriva forskning.

Kapitel 1, "Forskningscirklar – ett svenskt bidrag till PAR-familjen" av Lars Holmstrand och Gunilla Härnsten utgör en bra start för boken. Här gör författarna en historisk genomgång av hur forskningscirklar, som i dag utgör en hörnsten i deltagarbaserad forskning, även internationellt, först växte fram i Lund under 1970-talet inom ramen för samhällskritisk samhällsvetenskaplig forskning. Läsaren får vidare en guidning i hur forskningscirklar i grunden vilar på radikala pedagogiska perspektiv som fanns inom bland annat arbetarrörelsen och senare kom att kombineras med Freire–Horton-traditionen i linje med sydamerikansk emancipatorisk pedagogik. Sammantaget beskrivs fyra hörnstenar i forskningscirklar. Dessa är att 1) ett verkligt och brännande samhällsproblem ska stå i fokus, 2) cirkeln ska bedrivas inom en social rörelse (t.ex. arbetarrörelsen), 3) cirkeln ska genomsyras av demokratisk medvetenhet och vilja till förändring och 4) cirkeln ska vila på pedagogisk medvetenhet i kunskapsprocessen. Forskningscirkeln präglas därmed av öppenhet för deltagande och för vilka frågor som ska behandlas i demokratisk anda. Kapitlet bjuder också på ett par konkreta exempel.

I kapitel 2, "Att komma igång med ett deltagarbaserat aktionsforskningsprojekt", beskriver författaren Erik Lindhult vad som är viktigt att tänka på om man ska sätta igång ett sådant projekt. Mycket vikt läggs vid att skapa plattformar för samverkan mellan projektdeltagare som ska fungera på både kort och lång sikt. Utöver ganska handfasta beskrivningar gör Lindhult också en översikt över när det är lämpligt att genomföra just deltagarbaserad aktionsforskning i jämförelse med exempelvis akademisk forskning eller olika former av utvecklingsarbete där verksamheter kan ta in forskning som ett stöd, som följeforskare eller utvärderare. Uppdelningen är klagörande, men förenklad. Akademisk forskning beskrivs i termer av traditionell forskning på ett ganska arkaiskt sätt i jämförelse med deltagarbaserad aktionsforskning och det skapar ett onödigt motsatsförhållande. Forskning kan bedrivas på oerhört många olika sätt och under olika vetenskapliga paradigmer. Deltagarbaserad aktionsforskning ingår därmed i ett kontinuum snarare än representerar ett alternativ som kan jämföras med en enhet som heter akademisk forskning.

I kapitel 3 ges ett konkret exempel på hur forskaren Elisabeth Bergdahl genomförde forskningscirklar med personal inom vård och omsorg för äldre. Målet var att skapa kunskap om och lära sig vad som är ett gott ledarskap. Bergdahls kapitel är också ett exempel på hur hon kunde organisera forskningscirkelarna med ett stort antal deltagare och över en längre period. Inte minst lyfter hon betydelsen av att ha tid i dylika projekt. Det tar tid att både sätta ramarna för forskningscirklar och ännu mer tid till att få alla att känna sig trygga att verkligen lyfta det som de menar är "brännande och

problematiskt”. Ett sådant genombrott som verkligen ledde till förändring kom efter tre månader när två personer vågade dela med sig av sina erfarenheter som nattpersonal och peka på de brister som fanns och hur det ledde till att de själva var tvungna att agera oetiskt. Det är en stark berättelse om forskningscirkelars förändringspotential och detsamma gäller följande kapitel 4, ”Att lära genom att göra tillsammans – tre exempel”, där författaren Berit Nyqvist Cech återger arbete med forskningscirklar som pågått i upp till 25 år. Deltagarna samlades runt införandet av lagen om särskilt stöd och service (LSS) och mänskliga rättigheter för alla. Även i de följande ges konkreta råd om olika sätt att forska deltagarbaserat. I kapitel 5, ”Insideraktionsforskning – bemötande och förhållningssätt på förlossningsklinik”, zoomar författaren Ylva Nyman in på ett specifikt aktionsforskningsprojekt som hon genomförde både i sin roll som klinisk barnmorska och forskare. I kapitel 6, ”Att lära och leva en värdegrund”, beskriver Inger James forskningscirklar som hölls med personal och chefer inom äldreomsorg med syfte att operationalisera kommunens värdegrund.

Kapitel 7, ”Jämställdhet i aktionsforskning”, är samförfattat av Stina Powell och Seema Arora-Jonsson, tidigare i relationen doktorand–handledare, men nu som forskare anställda vid SLU Sveriges lantbruksuniversitet. Det här kapitlet bygger på samtal mellan författarna om deras erfarenheter av ett jämställdhetsprojekt som Stina Powell var projektledare för vid SLU 2010. Kapitlet bjuder på flera kritiska diskussioner om villkoren för aktionsforskning. Det huvudproblem som pekas ut är att aktionsforskningens demokratiska och subversiva kraft undergrävs när projekt, i detta fall jämställdhetsarbete, utgår från en normativt ”politiskt korrekt” definition av jämställdhet som inkluderar kategorierna män och kvinnor, men inte dimensioner av exempelvis klass och etnicitet. Powell och Arora-Jonssons poäng är vidare att detta också är en etisk fråga eftersom viktiga erfarenheter och röster utesluts när jämställdhet reduceras till en fråga om jämlikhet mellan män och kvinnor.

I kapitel 8, ”Democraticirklar – social aktionsforskning för formering av demokratiska medborgare”, bjuder författaren Christopher Kindblad in läsaren till en komplicerat framskriven argumentation baserad på teori utvecklad av Santiagoskolan. Den utforskar hur sociologisk och samhällsvetenskaplig forskning kan bidra till demokratisk samlevnad och formering av demokratiska medborgare. Kärnbudskapet handlar om hur kunskap ska kunna omsättas i handling. Hans argument följs upp i kapitel 9, ”Folkbildning, medborgardialoger och makt – en utmaning för medskapande forskning”, av Kenneth Abrahamsson, tidigare programchef vid Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, FAS, numera Forte, som också utforskar olika former och nivåer av medborgarinflytande i olika former av deltagarbaserad aktionsforskning och även hur det har förändrats över tid. Bildmässigt använder han trappor och stegar för att illustrera graderna av demokrati och inflytande. Den bärande frågan är dock vad forskning ska ha för roll och position i detta. Han beskriver en glidande

skala av forskning om-för-med-av. Kapitlet är skrivet lite i skuggan av Mertons princip om communism och att forskning som inte bjuder in till deltagande i någon form nästan är oetisk. Abrahamsson pekar här särskilt ut problemet med att universiteten under de senaste decennierna aktivt undergrävt incitament för deltagande forskning genom att prioritera vetenskaplig produktion som kanaliseras genom vetenskaplig internationell publicering. Det har gjort att citeringsmätning och höga bibliometriska poäng blivit viktigare att uppfylla för en forskare som vill göra karriär än samverkan med det omgivande samhället. Med senaste Forskningspropositionen 2020/21:60 och Agenda 2023 som stöd, spår han dock att premieringen av sådana vetenskapligt inåtriktade verksamheter är på väg att få konkurrens av forskning som bygger på samverkan och deltagande i samhället.

Kapitel 11, "Att tillsammans utforska den egna praktiken – aktionsforskning i speciallärarutbildningen", av Fia Andersson bygger på ett konkret projekt. Det här kapitlet sticker ut och är ett av antologins starkaste bidrag. Andersson beskriver ett initiativ där 70 studenter på speciallärarutbildningen fick en obligatorisk uppgift att i sina självständiga arbeten genomföra aktionsforskning i samverkan med sina arbetsplatser. Kapitlet är det enda i hela boken som går in på och redogör för begrepp, teorier och metoder som ligger till grund för aktionsforskning. En konstruktiv diskussion förs om forskarens position i aktionsforskning utifrån teorier om insider eller outsider. I kapitlet lyfts också viktiga etiska överväganden fram baserade på studenternas arbeten och diskussioner om att bedriva aktionsforskning i skolan med elever. Inte minst diskuteras risken för att det skapas förväntningar om förändringar som inte kan infrias. Även problemet med långsiktig implementering tas upp. Vem tar hand om det som har gjorts när projektet är slut?

I de två avslutande kapitlen har två av SPARC:s pionjärer bjudits in att skriva om sin långa erfarenhet av att arbeta med deltagarbaserad aktionsforskning i olika sammanhang och med olika målgrupper. I kapitel 12, "Fältarbete som aktionsforskning", skriver Birgitta Qvarsell specifikt om fältarbete som inkluderar barn. I kapitel 13 problematiserar Arvid Löfgren hur verkligheter skapas i mötet mellan jaget och omvärlden och i mötet med den andra och hur kunskap om världen konstrueras i dessa möten. Boken avslutas med en framåtblick där redaktörerna, tillsammans med två av författarna, drar slutsatser och blickar framåt. Avslutningen omfattar också en återblick och summering av bokens olika bidrag.

Att en sådan sammanfattning ligger sist i boken leder över till mina kritiska synpunkter på boken. Den är svår att orientera sig i eftersom den saknar en tydlig disposition av hur kapitlen är organiserade i förhållande till varandra. Som läsare finns det en förväntan om någon form av kumulativ läsning, Boken skulle kunna starta i historik runt deltagarbaserad aktionsforskning, fortsätta med metoder och teorier för att slutligen bjuda på detaljerade konkreta exempel. I nuvarande upplägg blandas det

och ges. Detsamma kan dessvärre sägas om flera av bokens kapitel som emellanåt känns lite oorganiserade och i några fall som att författaren har klippt och klistrat från tidigare texter. Med undantag för Anderssons samt Powell och Arora-Johnssons kapitel för författarna i förvånande liten omfattning kritiska diskussioner om deltagande forskning. Det sägs att vissa saker, som att hantera maktobalanser mellan olika deltagare, kan vara svårt och utmanande. Men mer än så får läsaren inte veta. Eftersom boken vänder sig till studenter, doktorander och forskare undrar jag: Hur är det att vara forskare och leda ett deltagarbaserat aktionsforskningsprojekt? Vad är forskarens ansvar i deltagarorienterade projekt? Hur är det att i praktiken hantera kanske vitt skilda föreställningar om verkligheten, om vad som är problematiskt, om vad det gemensamma målet ska vara samt olika former av maktasymmetrier och mandat som kanske står i konflikt till varandra? Jag läser och läser men får få konkreta svar på det. Jag undrar också hur det blir för den som inte är forskare att ta del av boken, eller hur det är att vara deltagare i deltagarbaserad aktionsforskning. Varför skriver inga andra deltagare i projekten än forskarna i boken?

En annan sak som skapar skav är den ovan beskrivna dikotomisering som görs till så kallad "traditionell forskning". Jag tillhör dem som gärna definierar forskning som en praktik. Därmed är forskare också praktiker och som sagt ovan, forskning bedrivs på så många olika sätt och under olika villkor och paradigmer. Avslutningsvis, kännetecknande för helheten är att beskrivningar och argument om fördelarna överväger nackdelarna. Det är rimligt givet bokens ansats och jag dras verkligen med, blir engagerad och faller nästan i gråt av rörelse när författare beskriver vad de åstadkommit i sina forskningscirklar, exempelvis Cechs som pågått i 25 år. Samtidigt skapar det en viss misstänksamhet hos mig som läsare när ord som förändring, utveckling, demokrati, gemenskap, dialog, empowerment och kreativitet upprepas gång på gång. Det är något lite vagt och undflyende i relation till hur just dessa positivt värdeladdade ord omsätts i praktik. Antalet utropstecken i de olika bidragen understryker vidare det imperativa i att här talar författarna om vad som är bra med deltagarbaserad aktionsforskning i relation till motsatsen. Därmed punkt!

Kristina Gustafsson

Docent och lektor i socialt arbete, Linnéuniversitet.

Referenser

God forskningssed 2017. Vetenskapsrådet. https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25b05/1555332112063/God-forskningsssed_VR_2017.pdf

Jacob Knage Rasmussen (2021) *"Hvem troede de jeg var?" Når tidligere børne-hjemsbørn læser deres journal – konflikter, håndteringsstrategier og potentialer.* Institut for historie, Syddansk Universitet & Danmarks Forsorgsmuseum

---

I sin avhandling belyser den danske historikern Jacob Knage Rasmussen hur journalföring inom socialt arbete kan påverka människors förståelse av sig själva, sitt ursprung samt vilka konflikter som uppstår när vuxna som tillbringat delar av sin uppväxt på barnhem tar del av sina journaler eller barnavårdsakter. Detta är frågor som fått aktualitet i flera länder under 2000-talet sedan utredningar om vanvård i den sociala barnavården har genomförts och vanvård i det förflutna har blivit en samtida politisk fråga. Upprättelseprojekt för att komma till rätta med fel som begåtts i välfärdens regi har sjuöatts. I Sverige, Norge, Irland och i flera andra länder har en ex gratia-ersättning till dem som drabbats införts, i Danmark har regeringen bett om ursäkt och vissa grupper av barnhemsbarn har efter en mångårig kamp fått ersättning från staten. Allt detta har resulterat i att människor som har erfarit övergrepp och försummelse i den sociala barnavården har sökt sig till arkiven, dels för att inhämta bevis som kan styrka att de varit omhändertagna och/eller utsatta för övergrepp, dels för att de mediala och politiska debatterna har väckt ett intresse för att förstå sin egen historia. Men mötet med arkivhandlingarna har ofta varit förvirrande, det har lett till besvikelse och ilska över vad som står eller inte står där. Det vittnar flera studier om (Golding & Wilson 2015; Murray 2017; SOU 2011:61).

Rasmussen har följt sju numera vuxna före detta barnhemsbarns möte med barnavårdens journalanteckningar som nedtecknats mellan 1940- och 1980-talen. Han har bistått dem med att hitta journalanteckningar i arkiven och tolkat vad som står i dokumenten tillsammans med deltagarna. Rasmussen betecknar själv sin ansats som aktionsforskning där målet är att undersöka en förändringsprocess genom att involvera de människor som förändringen gäller som medforskare. Här utgår Rasmussen från den tysk-amerikanske socialpsykologen Kurt Lewins idéer om att den kunskap som forskning genererar inte ska vara förbehållen forskaren utan även komma deltagarna till del. I aktionsforskning blir den akademiska forskarens roll något annat än observatörens. Rasmussen beskriver det som "at jeg som forsker er nødt til at engagere mig aktivt i det felt, jeg ønsker undersøge, og at mit engagement kan være en katalysator for forandring" (s. 39). I det här specifika fallet handlar det alltså om Rasmussens engagemang för att tidigare barnhemsbarn ska få tillgång till journalakter som upprättats om dem under deras barndom samt att de reaktioner som läsningen väcker ska tas om hand och tas till vara för att barnhemsbarnen ska kunna äga sin egen historia. Kunskap som ett sådant förändringsarbete föder har potential att förändra hur vi ser

på journalföring inom socialtjänsten i dag, men också hur arkiv, museer och andra som möter människor som söker sin historia behöver anpassa sitt arbete.

Avhandlingen baseras på ett tvärvetenskapligt samarbete mellan institutet för historia vid Syddansk universitet och Danmarks Forsorgsmuseum (välfärdsmuseum). Museet utredde på uppdrag av en klientorganisation och med stöd av medel från socialministeriet missförhållanden på barnhem, vilket resulterade i *Godhavnsrapporten* (Rytter 2011), den danska motsvarigheten till den svenska vanvårdsutredningen. Museet blev därmed en instans i Danmark som många före detta barnhemsbarn vände sig till för att få hjälp med att söka sin historia. Som anställd vid museet ställdes Rasmussen inför journalläsningens konsekvenser, och ett mål för avhandlingen har varit att utveckla en arbetsmodell som kan användas när tidigare barnhemsbarn önskar hjälp med att finna, läsa och förstå sina egna barnhemsjournaler. Tre frågor undersöks i avhandlingen:

1. Vilka potentiella konflikter uppträder mellan journalen och de tidigare barnhemsbarnens egna berättelser?
2. Hur hanteras dessa konflikter när tidigare barnhemsbarn läser sina journaler?
3. Vilka historiska och emancipatoriska potentialer innehåller läsningen?

Avhandlingen griper in i frågor som historiker vanligtvis inte behöver hantera eftersom de personer som skriftliga källor handlar om sällan ges eller har möjlighet att uttala sig om vad som står i dokumenten. Tolkningen av historiska dokument brukar vara förbehållen den professionellt skolade historikern, men här förhåller sig Rasmussen till de tidigare barnhemsbarnens (berättade) erfarenheter som, vilket visas i avhandlingen, sällan sammanfaller med vad som står i dokumenten. Rasmussen positionerar sig mot den traditionella källkritiska analysmetoden och menar att han vill "utfordre historikerens traditionelle syn på journalens ukrænkelighed, og derigennem anwise nye potentialer og fortolkningsmuligheder" (s. 26). Avhandlingens syfte är inte att ta reda på "hur det egentligen var" på barnhemmen utan att fokusera på journalläsningens processer. De empiriska kapitlen är indelade i före, under och efter läsningen. Före läsningen har Rasmussen gjort livshistorieintervjuer med deltagarna där de redogjort för sin historia på sätt som de själva velat berätta om sina liv. I samband med att deltagarna, först själva, och sedan tillsammans med Rasmussen har läst och tolkat journalakterna har han gjort semistrukturerade intervjuer för att dokumentera deltagarnas reaktioner och hanteringsstrategier. Deltagarna har dessutom svarat på en enkät flera år efter att läsningen genomfördes. Samtidigt som denna ansats involverar deltagarna i tolkningen av de historiska dokumenten på ett sätt som historiker sällan arbetar på, kan det diskuteras om Rasmussen med sitt fokus på deltagarnas reaktioner och hanteringsstrategier trots allt upprätthåller distinktionen mellan den observerande forskaren och forskningens subjekt.

Rasmussen identifierar fyra olika konfliktzoner där deltagarnas egna berättelser bryts mot innehållet i dokumenten. Den första konfliktzonen kallar han "det problematiska barn", som belyser kontrasten mellan hur deltagarna beskriver sig själva som barn och hur de har beskrivits i journalanteckningarna. Däri framgår nästan aldrig något positivt om barnens karaktärsdrag, utan de beskrivs utifrån de problem som de har eller utgör. Barnens egna röster förekommer och finns endast citerade i sammanhang där de underbygger personalens eller föreståndarens argumentation. Den andra konfliktzonen rör de personer som förekommer i journalerna och deltagarnas berättelser, vilka betecknas som "hjältar och skurkar" på olika sätt. I journalerna framställs personal och föreståndare som barnens "hjälpare", medan fem av sju deltagare ensidigt beskriver dem som "skurkar". Barnens föräldrar betecknas enbart som problematiska i journalerna och får i vissa deltagares narrativ också inta skurkroller, medan andra har en mer försonande inställning. Många personer som deltagarna beskriver som centrala för hur tillvaron blev på barnhemmet är inte alls omnämnda i journalerna. Det kan handla om förövare som utsatte deltagarna för våld eller sexuella övergrepp, eller om klasskamrater, grannar och djur som gjorde tillvaron mer uthärdlig. Den tredje konfliktzonen utgörs av hur olika platser beskrivs. I journalanteckningarna ges barnhemmen en positiv betydelse, som platser där barnen kan få den omsorg eller behandling som de behöver. I deltagarnas berättelser utgör barnhemmen en symbol för deras negativa upplevelser av våld, övergrepp och omsorgssvikt. Även beskrivningar av andra platser skiljer sig åt. Staden, exempelvis, förekommer i journalanteckningar ofta som en problematisk plats som barnen behöver räddas från, medan deltagarna uppger att staden var en fristad till skillnad från barnhemmet. Den sista och fjärde konfliktzonen gäller beskrivningar av avgörande episoder under barnhemsvistelsen, exempelvis inskrivning och utskrivning. I journalerna legitimeras inskrivning och utskrivning med olika juridiska, pedagogiska och psykologiska argument, medan deltagarnas berättelser fokuserar på deras ovetskap om varför de hamnade på barnhem eller varför de skrevs ut därifrån. En röd tråd genom samtliga deltagares berättelser är episoder om övergrepp och våld som inte alls omnämns i journalerna.

När Rasmussen övergår till att analysera vad som händer under journalläsningen, beskriver han hur deltagarna själva var med och utformade metoden för läsningen. Flera deltagare föreslog att journalerna skulle läsas högt, och i de flesta fall bad de Rasmussen att läsa för att själva kunna lyssna och reflektera kring vad som stod skrivet om dem. Högläsningssmetoden visade sig ge många insikter, bland annat blev kränkande språkbruk i journalerna mer uppenbart när det uttalades högt, och deltagarna blev uppmärksamma på detaljer, som de först inte hade fäst någon vikt vid, som de valde att diskutera vidare med forskaren.

För att urskilja hur deltagarna förhöll sig till det som lästes upp, tar Rasmussen utgångspunkt i ekonomen Albert O. Hirschmans (1970) begrepp för olika hante-

ringsstrategier (*exit, voice, loyalty*) som på danska översätts till "afvisning, stemme og accept" (s. 145). Stemme, eller att ge röst, blir en strategi för att nyansera eller bestrida det som står i journalen. Acceptans uppträder när deltagarna bekräftar journalanteckningarnas upplysningar, vilket oftast handlar om fakta, såsom årtal, personnamn eller vad institutionerna hette. Det kan också handla om uppgifter som upplevs som "ofarliga" för deltagarna, uppgifter som inte utmanar deras självförståelse. Men ibland väljer deltagare även att ersätta sin egen berättelse med journalens och aktivt acceptera den historieskrivningen framför sin egen, exempelvis för att de upplever att de har glömt eller förträngt någon episod. Slutligen förekommer även avvisning som en hanteringsstrategi, där journalanteckningarnas riktighet avvisas som lögn eller okunskap. Jag är tveksam till hur applicerbar Hirschmans ekonomiska teori är på Rasmussens empiri. Hirschman ville förklara vad som händer inom organisationer, företag eller i politiska sammanhang när en förändring, främst en försämring, sker (underrubriken på hans bok *Exit, voice and loyalty är responses to decline in firms, organizations, and states*). Hirschmans teori erbjuder en förståelse av hur konsumenters, medlemmars eller medborgares olika hanteringsstrategier som exit, voice och loyalty påverkar den institution som studeras (företag, organisation, nationalstat, politiskt parti). Men de före detta barnhemsbarn som är i fokus för Rasmussens avhandling kan inte ses som medlemmar av en organisation eller konsumenter av ett visst företags produkter. Deras hanteringsstrategier är individuella, även om det kan urskiljas vissa gemensamma drag, och påverkar primärt inte någon given institution. Frågan är om det inte hade gått att teoretisera *stemme*/röst, acceptans och avvisning utan Hirschman?

En orsak till att deltagarna avvisar journalen och det som står där är att den innehåller all information som de hade förväntat. Besvikelsen över att det inte fanns fler foton i journalen trots hågkomsten av att barnen fotograferades påtalas av deltagare (s. 162). Det hade varit intressant om Rasmussen hade diskuterat huruvida det finns risk att information om enskilda individer förbises om man enbart söker efter deras historia i barnhemsarkivens journalakter. Barn omnämns ofta i många andra sammanhang i ett institutionsarkiv. Foton, exempelvis, kan ha bevarats i fotoalbum som syftat till att visa barnhemmens verksamhet, vilket skulle förklara varför foton saknas i enskilda barns journalakter. På samma sätt kan vi inte utesluta att information om anställdas våld och övergrepp mot enskilda barn inte har dokumenterats för att sådana uppgifter saknas i barnets journalakt. Sådant kan ha omtalats i andra källserier, såsom personalakter, eller i korrespondens med *barnevaernet* (barnavårdsnämnden). Att det skulle finnas uppgifter om detta i barnets journalakt är en förväntning som inte nödvändigtvis stämmer överens med dåtida förvaltningspraxis. Det säger något om hur komplex situationen är för tidigare barnhemsbarn som vill söka och äga sin egen historia.

Att utveckla en arbetsmodell för hur Forsorgsmuseet och andra kan gå till väga för att hjälpa tidigare barnhemsbarn att få tillgång till, förstå och läsa sin journal har varit såväl en utgångspunkt som avhandlingens röda tråd och konklusion. Författaren redovisar olika potentialer för den modell som utvecklats i kapitlet "Mødet med journalen". En aspekt som inte nämns där är modellens potential i processer kring upprättelse och ursäkt från staten. Det är lite förvånande utifrån att flera deltagare ser läsningen av sin journal som början eller fortsättningen på en aktivism kring "retfærdighed" och att få upprättelse. I sådana upprättelseprocesser, särskilt när de involverar ansökan om ekonomisk ersättning, ställs konflikter mellan journalernas upplysningar och sökandes berättelser på sin spets i en juridifierad kontext. En utförlig förståelse av vilka konfliktzoner som finns och hur de olika källorna kan förhållas till varandra skulle kunna vara viktig kunskap för de jurister och andra som ofta utan historisk kompetens beslutar om dessa ärenden. Vidare borde kunskap om hur tidigare barnhemsbarn hanterar mötet med sina journaler vara viktig för hur en upprättelseprocess utformas.

Trots några kritiska invändningar vill jag avsluta med att detta är ett modigt avhandlingsarbete som har potential att såväl påverka historikers metoder för att tolka och använda barnhemsakter/journaler, museers syn på sitt samhällsuppdrag, det sociala arbetets journalhantering och deltagarnas förståelse av sin historia. Avhandlingen bidrar med ny kunskap och utgör ett inspirerande exempel på hur deltagande forskning eller aktionsforskning kan genomföras.

Johanna Sköld

Tema Barn, Institutionen för Tema, Linköpings universitet, betygsnämndsledamot/oppo-
nient (Bedømmelsesudvalg)

Referenser

- Golding, F. & Wilson, J. Z. (2015). Latent scrutiny: personal archives as perpetual mementos of the official gaze. *Archival Science*, 16, 93–109.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.
- Murray, S. (2017). *Finding lost childhoods supporting care-leavers to access personal records*. Springer International Publishing.
- Rytter, M. (2011). *Godhavnsrapporten: en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945–1976*. Syd-dansk Universitetsforlag.
- SOU 2011:61. Utredningen om vanvård i den sociala barnvården (2011). *Vanvård i social barnavård: slutbetänkande*. Fritze.

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig tidskrift publicerar vetenskapliga originalartiklar, socialvetenskapligt forum, debattinlägg, repliker, bokrecensioner, presentationer av nya avhandlingar och andra forskningsnyheter.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet, från olika discipliner och i olika vetenskapliga genrer. Manuskript ska vara skrivna på svenska.

Socialvetenskaplig tidskrift vinnlägger sig om att språkbruket i tidskriften ska vara inkluderande och fritt från partiskhet och systematisk snedvridning avseende historisk kontext, ålder, genus, kön och könsöverskridande uttryck, forskningsdeltagande, ras och etnisk identitet, sexuell orientering, funktionshinder, socioekonomisk status och intersektionalitet.

Manuskript som skickas in till *Socialvetenskaplig tidskrift* får inte tidigare vara publicerade och inte heller vara föremål för bedömning av annan tidskrift eller förlag. Vetenskapliga originalartiklar granskas (dubbelblind granskning) av två oberoende granskare med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten, alternativt översiktsartiklar inom något socialvetenskapligt intresseområde. Artiklarna ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max. 300 ord vardera) samt både en svensk och en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7 800 ord inklusive noter, referenser och engelskt abstract. Svenskt abstract ingår inte eftersom det enbart används till presumtiva granskare.

Artiklar i *Socialvetenskapligt forum* utgör ett komplement till vetenskapliga artiklar av mer traditionellt snitt. Dessa artiklar kan till sin form vara friare än den traditionella vetenskapliga artikeln. De kan till exempel vara skrivna som argumenterande och reflekterande, prövande och experimenterande essäer, kommentarer till aktuell forskning, politiska skeenden, teorier och metoder, som på olika sätt är av socialvetenskaplig relevans, i bred

bemärkelse. En forumartikel får vara max. 6 000 ord inklusive referenser.

Debattinlägg kan vara kommentarer till tidigare publicerade artiklar, ta upp metodologiska eller teoretiska frågor, kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor och utbildningsfrågor. Debattinlägg ska inte överskrida 2 500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Texterna ska inte vara längre än 2 000 ord.

Artiklar som publiceras i *Socialvetenskapligt forum* samt recensioner av avhandlingar och nya böcker granskas av tidskriftens redaktion. Redaktionen välkomnar artiklar som är skrivna av verksamma såväl inom som utanför akademien.

Socialvetenskaplig tidskrift samarbetar med OJS (Open journal systems) och bidrag laddas upp via <https://socvet.se/information/authors>. Glöm inte att bifoga ett följebrev med nedanstående innehåll:

- samtliga författarnamn med titel och institutionstillhörighet
- kontaktuppgifter till korresponderande författare
- om projektet är etikprövat samt motivering för det ena eller andra förfarandet
- om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet
- om manus har flera författare, hur de olika författarna bidragit och vilka överväganden som gjorts om författarordning.

B**PP****Sverige, Port Payé**

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.

FORSA
FÖRBUNDET FÖR FORSKNING I SOCIALT ARBETE

ISSN 1104-1420